

పాపకృత
వాఙ్మయం లో
రామకథ

డిక్టర్
తిరుమల రామచంద్రు

ప్రాకృత అకాడెమీ ప్రచురణ : 5

ప్రాకృత వాఙ్మయంలో రామకథ

డాక్టర్ తిరుమల రామచంద్ర, డి.ఎల్.ఓ.

ప్రాకృత అకాడెమీ

హైదరాబాద్ - 500010.

ప్రథమ ముద్రణ : ఆగస్టు, 1992

ప్రతులు : 1000

ముఖచిత్రం : శ్రీ శైవ

దర : రూ. 30.00

ప్రతులకు :

పాకృత అకాడెమీ,

బరోడా బ్యాంక్ కాలనీ,

న్యూ జాకారం, హైదరాబాద్ - 380

విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్,

విజ్ఞానవనం, 4-1-435, బ్యాంక్ స్ట్రీట్,

హైదరాబాద్-500 001.

ముద్రణ : లక్ష్మీ గణపతి ప్రింటింగ్ ప్రెస్,

SRT-199, 1-1-379.50/1, జవాహర్ నగర్,

హైదరాబాద్ - 500 020.

మనవి మాటలు

ఈ వ్యాస సంకలనంలోని మొదటి వ్యాసం శ్రీ సత్య సాయిబాబాగారు వైట్ ఫీల్డ్ లో నిర్వహించిన రామాయణ సదస్సులో చదివింది; తర్వాత భారతిలో ప్రచురితమైనది. రెండవ వ్యాసం శాంతినికేతనంలో జరిగిన ఓరియంటల్ కాన్ఫరెన్స్ లో చదివింది; ఏడవ భారతిలో ప్రచురితమైంది. మూడవ వ్యాసం గుంటూరు అశ్వుదయ రచయితల సంఘం జరిపిన శ్రీ పులపుల శివయ్యగారి స్మారకోత్సవంలో చదివింది; తెలుగు అకాడమీ తెలుగు పత్రికలో ప్రచురితమయింది. నాల్గవ వ్యాసం శ్రీకృష్ణదేవరాయ విశ్వవిద్యాలయంలో జరిగిన ద్రావిడ భాషా సభలో చదివింది; కొంత భారతి లోను, కొంత తెలుగు పత్రికలోను ప్రచురితమయింది. ఐదవది అరవై ఏళ్ళ క్రితం వ్రాసింది. ఏడవ ఎనిమిదవది సరికొత్త వ్యాసాలు. చివరి వ్యాసం ప్రాకృతానికి సంబంధించింది కదా అని సాహితీ సుగతుని స్మారకం నుంచి వచ్చి చేరింది. ఈ వ్యాసాలను పుస్తకంగా ప్రచురించుకొనడానికి అనుమతించిన ఆయా పత్రికల నిర్వాహకులకు కృతజ్ఞత తెలుపుకొంటున్నాను.

ఈ వ్యాసాలతోని నూతన విషయాలు నా ఊహలు. విద్వాంసులు ఆమోదిస్తే సిద్ధాంతాలవుతాయి.

ఈ వ్యాస సంకలనాన్ని ఆకాల మృత్యువు వాతబడిన నా దౌహిత్రీ కదాంబి అవరాజితకు అంకితమిస్తున్నాను. అవరాజిత 1989 జనవరిలో పుట్టి 1990 సెప్టెంబరులో వరమపడించింది. ఆ ఉన్న కొన్ని నెలలూ క్రమశిక్షణతో మెలగుతూ అపూర్వ ప్రతిభ చూపింది; తప్పటడుగులు వేస్తూ జిలిబిలి వలుకులు పలికే కాలానికే ఏవేవో పాటలు పాడుతూ అడుకొనేది ఒంటరిగా. ఉదయం ఇంటిముంగిటి మల్లె పందిరికిందరాలిన మల్లెపూవులు ఏరుకొనివచ్చి మెట్లమీద మూలలో పేర్చి ఏవో పాటలు పాడుతూ గొబ్బిళ్ళు తడుతూ తిరిగేది. ఇంటి యజమానులు శ్రీ పేరి ఉమా మహేశ్వరరావుగారికి, వారి సతీమణి శ్రీమతి నాగలక్ష్మిగారికి "తాతా, అమ్మమ్మా! పూజ, పూలు" అంటూ మల్లెపూవులు అందించేది.

ఒక ఉదయం ఏమిటి పాటలు అనే కుకూహలంతో విన్నాను. ఏవో సంస్కృతపు పాటలులాగా వినిపించాయి. నా అర్ధాంగి సౌభాగ్యవతి అనంత

లక్ష్మి శ్రీకృష్ణ బ్రహ్మ తంత్ర వరకాల యతీంద్రుల, శ్రీ రాళ్ళవల్లి గోపాల కృష్ణమఠాచార్య, అనంతకృష్ణ శర్మల సంస్కృత గీతాలు తరచు పాడుతూ ఉంటుంది గనుక ఆ బాణీ వట్టకొందేమో ఈ పాప అని ఊహించుకున్నాను. మరొక మారుకూ ఆ పాటలు యాదృచ్ఛికంగా విన్నాను. ఈసారి ప్రాకృత గీతాలలాగ వినిపించింది. బాణీ ప్రాకృతాలదే. బాష ప్రాకృత సంస్కృతావ భ్రంశాల కలగలుపుగా ఉంది. ఆశ్చర్యవడి శ్రద్ధగా విన్నాను. వదలెదు నెలల పాప: ఏమిటి విశ్రం - అనుకుంటూ దగ్గరికి వెళ్ళాను. పాప కొంచెం సిగ్గువడి, పాట, పూజతంతు ఆపింది. నేను బతిమాలుగా మళ్ళీ ప్రారంభించింది. అదే బాణీ: అదే బాష: దమ్మవదాన్ని, గాథా సప్తశతినీ నోరు తిరక్క ఇష్టం వచ్చినట్టు సరళం చేసి పాడుతున్నట్టు అనిపించి, "ఏ బాషమ్మా! పాపా!" అని అడిగాను. "పాళీ" అన్నది. అదిరి వడ్డాను. నేను వింటున్నది నిజమా: కంటున్నది కలగాదు గదా: - అని అనుకుంటూ, మరొకమారు "అప్పు: ఏం బాషమ్మా: ఏం పాటమ్మా?" అని అడిగాను. "పాళీ రాతా:" అని గట్టిగా చెప్పి, ఇక వదేవదే అడుగవద్దు విసిగించకు అన్నట్టు తన పనిలో లీనమైపోయింది.

నేను దాదాపు ఆరగంట సంభ్రమాశ్చర్యాలతో అట్లే వింటూ ఉన్నాను. మూడు రోజులు నిద్ర వట్టలేదు. ఈ పాప ఏదో కారణజన్మరాలు అనుకొని ఇంట్లో ఆందరికీ చెప్పాను. వారు నమ్మలేదుగాని, నాపై గౌరవంతో విన్నారు.

కారణ జన్మరాలని నేను బావించిన ఆ పాపకు నెల తిరగకుండానే పుట్టకురుపు (కేస్సర్) రావడం, నాలుగైదు నెలలు బాధపడడం, బొంబాయిలో శస్త్రచికిత్స జరిగిన పిదప ఇక మృత్యువును జయించినట్టేనని ఆశ కల్పించి హఠాత్తుగా మరణించడం ఋణశేషం తీర్చుకోడానికి వచ్చి వెళ్ళిందని ఆందరం అనుకోడం - వరుసగా జరిగిన విషాద సంఘటనలు.

ముఖచిత్రం రూపొందించిన శ్రీ శ్వేతగారికి, చక్కగా ముద్రించిన లక్ష్మి గణపతి ప్రింటింగ్ ప్రెస్ వారికి కృతజ్ఞుణ్ణి.

హైదరాబాద్-380

ఆంగీరస శ్రావణ పూర్ణిమ

12 ఆగస్టు 92

బాషా సేవకుడు

తిరుమల రామచంద్ర

అంకితం

చిరంజీవిని అపరాజితా కదాంబి ప్రతిభా స్మృతికి

విషయ సూచిక

1. ప్రాకృత వాఙ్మయంలో రామకథ భారతి జూన్, జూలై, ఆగస్ట్ - 1978	9
2. వజ్రా లగ్నంలో తెలుగు పదాలు భారతి మే, 1980	53
3. ప్రాకృత ప్రకృతి తెలుగు జూన్, 1992	71
4. తెలుగు ప్రాకృతాల సంబంధం తెలుగు నవంబరు, 1990	84
5. అవభ్రంశ వాఙ్మయ పరిచయం	118
6. తెలుగుదేశంలోని బౌద్ధశాఖలు డాక్టర్ ఆర్. సుబ్రహ్మణ్యం స్మారక సంచిక, 1983	124
7. బౌద్ధ సాహిత్యం : ఆంధ్ర బౌద్ధాధ్యక్షులు	134
8. జినవల్లభుని మహావీరస్వామి స్తోత్రం	152
9. దేశీ నామమాలలోని తెలుగుపదాలు భారతి జూలై, 1959	165

ప్రాకృత వాఙ్మయంలో రామకథ

ప్రాకృత సాహిత్యంలో రామకథ మూడుపాదాలై పాఠించి. దీనిలో మొదటి పాదం బౌద్ధ సంప్రదాయానుసారి; రెండవది శైవ సంప్రదాయానుసారిగా మూడవది వాల్మీకి సంప్రదాయానుసారి. ఈ మూడింటిని సంగ్రహంగా నివేదిస్తున్నాను:¹

ఏ దైవదుర్విపాకమో, ఏ బుద్ధి జాడ్య జనితోన్మాదమోగాని, బౌద్ధ శైవ సాహిత్యాలు వాల్మీకి రామాయణ సుధా స్వాదన వంచితాలయాయనేదుఃఖంతో ఈ వ్యాసం ప్రారంభిస్తున్నందుకు మీ మన్నన వేడుతున్నాను. దైవ దుర్విల సితం కాకపోతే బౌద్ధులు, శైవులు వాల్మీకి రామాయణాన్ని అమూలకంగా, అనపేక్షితంగా మార్చవలసిన అవసరంలేదు. రామకథతో తమ మతంవారు ఆకృష్టలవుతారనే భయంతో ఈ మార్పులు చేశారా - అనే సందేహమూ కలుగుతుంది. కాని, రామాయణ భారతాల వంటి మహాన్నత వస్తువులను విడనాడడానికి వారి మనస్సు ఒప్పులేదు; వాటిని స్వాయత్తం చేసుకోవాలనే ఉత్కంఠ మరొకవైపు. కనుకనే దానికి మార్పులు, చేర్పులు కూర్చి స్వాయత్తం చేసుకొన్నారు; కాని తాము వాస్తవ రసా స్వాదన వంచుతులయ్యారు; తదనంతర ప్రజలను వంచుతులను చేశారు.

బౌద్ధ రామ కథలు

ప్రాకృత సాహిత్యంలో మనకు లభించే అతి ప్రాచీన రామకథ బుద్ధ జాతక కథలలోనిది. జాతకకథలు బుద్ధ భగవానుని పూర్వజన్మ గాథలు. ఇవి బుద్ధ భగవానుడు ఆయా సందర్భాలలో అనుయాయులకు చేసిన ఉపదేశాలకు ఉదాహరణలుగా చెప్పినవని బౌద్ధుల సంప్రదాయం. ఈ జాతక కథలు మొత్తం 550. వీటిలో రామకథకు సంబంధించిన మూడు కథలు మనకు

1. [సత్యసాయి విద్యాసంస్థ వారు 1977 మే 19 నుంచి 25 వరకు వైట్ ఫీల్డ్ లోని శ్రీ సత్యసాయి కళాశాలలో ఏర్పాటు చేసిన రామాయణ సుధాలహరి సదస్సులో చదివిన వ్యాసం. తర్వాత భారతి 1978 జూన్ సంచిక నుంచి ప్రచురితం.]

పూర్తిగా లభిస్తున్నది. మరి కొన్నిటిలో రామకథా ప్రస్తావన కనిపిస్తుంది. జాతక కథల నిర్వహణ వచ్చున్నప్పుడు, అతీతవత్తు, సమోధానం రూపంలో ఉంటుంది. ప్రచ్ఛన్నవత్తు ప్రత్యుత్పన్న వస్తువు - వర్తమానకథ. అతీతవత్తు అతీతవస్తువు - అతీతకథ. సమోధానం సమయాధానం - జాతక కథకు వర్తమాన కథతో సామంజస్యం.

దశరథ జాతకం

పైన పేర్కొన్న మూడు జాతక కథలలో మొదటిది దశరథ జాతకం. ఇది 'జాతకట్ట పణ్ణన'లో ఉన్నది. దీని సారాంశం ఇది:

ఈ కథను బుద్ధ భగవానుడు జేతవనంలో విహరిస్తున్నప్పుడు, తండ్రి మరణించిన ఒక గృహస్థుని ఉద్దేశించి చెప్పినది. ఈ గృహస్థు పితృశోకంతో వెర్రివాడయి తన పనులన్నిటినీ విడనాడుతాడు. ఈ సంగతి తెలిసి శాస్త్ర ఆ గృహస్థు ఇంటికి వెళ్లి అతనితో "ఉపాసకా, పౌరాణిక పండితులు-పూర్వం పండితులు తండ్రి మరణించినా దుఃఖించలేదు, లేశమాత్రమయినా" అంటాడు. తర్వాత, ఆ గృహస్థు అనుకోదంతో పూర్వజన్మ కథ వివరిస్తాడు భగవానుడు. ఇది వర్తమాన కథ.

అతీత కథ ఇది:

పూర్వం వారణాసిలో దశరథుడు ధర్మప్రకారం రాజ్యం చేస్తుంటాడు. ఆయనకు 16 వేల మంది భార్యలు. వారిలో పట్టపురాణికి ఇద్దరు కుమారులు, ఒక కుమార్తె జన్మించారు. పెద్ద కుమారుని పేరు రామ పండితుడు; రెండవ వానిపేరు లక్ష్మణ కుమారుడు; కుమార్తె పేరు సీతాదేవి. కొంతకాలానికి పట్టపుదేవి కాలధర్మం చెందింది. ఆమె పోయిన తర్వాత రాజు చాలాసేపటి వరకు శోకాభిభూతుడై వుంటాడు. అమాత్యులు బోధించినమీదట రాజు తెలివి తెచ్చుకొని అవరకర్మలు చేయించి, మరొకతెను పట్టపురాణిగా ఆగ్గ మహిషిట్టాణంలో చేసుకొంటాడు. ఆమె రాజుకు ఇష్టురాలు, మనోరంజకురాలు అయింది. ఆమెకు ఒక కుమారుడు కలుగుతాడు. అతనిపేరు భరతుడు. పుత్రవాత్సల్యంతో రాజు "భద్రే, నీకు ఒక వరమిస్తాను కోరుకో" అంటాడు. ఆమె వరం తీసుకుని, కుమారునికి ఏడు సంవత్సరాలు వచ్చేటప్పటికి రాజునన్నిధికి వచ్చి, తన కుమారునికిచ్చిన వరం జ్ఞాపకపరచి, "పుత్రునికి రాజ్యము దయచేయుము" అని కోరింది.

రాజుకు చాల కోపం వచ్చింది. "దుర్మార్గురాలా, నీవు సశిస్తావు. నాకుమారులిద్దరు అగ్నిస్కంధాలవలె ప్రకాశిస్తున్నారు. వారిని వదలి నీ కుమారు

నికి రాజ్యం యాచిస్తున్నావా?" అని బెదిరిస్తాడు. రాజు మనసు బెదిరి శయనాగారం చేరి తలుపు బిడాయించుకుంటుంది. తర్వాత ఆమె తరచు తన కుమారునికి రాజ్యమిమ్మని రాజును వేధిస్తూనే వుంటుంది.

రాజు ఆమెకు పరమివ్వక "శ్రీలకు కృతజ్ఞత లేదు. వాళ్ళు ద్రోహం తలపెడుతారు. ఈమె మోసంతో రాజముద్రిక వేసి నా క్రుమారులిద్దరిని సంహరిస్తుందేమో! అలాటిది జరుగరాదు" అనుకొని, రామపండితుని, లక్ష్మణ కుమారుని పిలిపించి "మీరిక్కడ వుంటే అపాయం సంభవించవచ్చు. కనుక ఏదో సామంత రాజ్యంలోగాని, అడవిలోగాని నివసించండి. నా ఆనంతరం వంశవరంవరాగత మయిన రాజ్యం గ్రహించండి" అని చెప్పి, జ్యోతిష్కులను పిలిపించి, తన ఆయుః ప్రమాణం గురించి అడుగుతాడు. వన్నెండు సంవత్సరాలని వారు విన్నవిస్తారు. పిదప రాజు "నాయనలారా, మీరు నేటి నుండి వన్నెండు సంవత్సరాలు ఎక్కడయినా వుండి, తర్వాత తిరిగివచ్చి చిత్రధారణ చేయండి" అని చెప్పతాడు. అప్పటికే రాముని తల్లి గతించింది.

వారు సరేనని తండ్రికి నమస్కారం చేసి రాజభవనంలోని వారు కన్నీరు కార్చుతుండగా ప్రవాసానికి ఉద్యుక్తులవుతారు. సీతకూడ తండ్రి అనుమతితో వారివెంట బయలుదేరుతుంది. వారు తమ వెంటవచ్చే పరిజనాన్ని వెనక్కు మళ్ళించి హిమాలయాలకు వెళ్ళుతారు. అక్కడ జలాలు, ఫలాలు మొదలయినవి సులభంగా దొరికేవోట వారు ఆశ్రమం నిర్మించుకొని, కందమూల ఫలాలతో జీవనం గడుపుతారు. లక్ష్మణ కుమారుడు, సీతాదేవి రామపండితునితో "నీవు మాకు పితృస్థానీయుడివి. కనుక నీవు ఆశ్రమంలో వుండు. మేము కందమూల ఫలాలు తెచ్చి నిన్ను పోషిస్తాము" అంటారు. రామపండితుడు ఆశ్రమంలోనే ఉంటాడు. వారిద్దరూ అతనికి సేవచేస్తారు.

అక్కడ వారణాసిలో దశరథుడు పుత్రశోకంతో జ్యోతిష్కులు చెప్పిన వన్నెందేళ్ళు దాటకముందే తొమ్మిదవ ఏడే మరణిస్తాడు. అవరకర్మల పిదప భరతకుమారుని అభిషేకానికి అమాత్యులు అడ్డంకులు పెడుతారు. "రాజ్యచ్చ త్రాధిపతి అరణ్యంలో నివసిస్తున్నాడు" అనీ అంటారు. ఆ మాటలకు భరతుడు "రామపండితుణ్ణి వనంనుంచి పిలుచుకొని వచ్చి చిత్రధారణం చేయిస్తాను" అని యోచించి, పంచ రాజలాంఛనాలతో, చతురంగ బలంతో బయలు వెడలి, రామపండితుని ఆశ్రమం తెలుసుకొని, దానికి కొంతదూరంలో నైర్య శిబిరం ఏర్పాటు చేసుకొని, లక్ష్మణుడు, సీత కందమూల ఫలాలకోసం వెళ్ళిన సమయంలో రామపండితుని ఆశ్రమం చేరి, సుప్రతిష్ఠితమైన సువర్ణ విగ్రహం

వలె నిశ్చింతగా ఉపవిష్టుడైన రామవండితుని చూచాడు. పిదప అతని నన్నిటికి పోయి, ప్రణామంచేసి ఒక ప్రక్కన నిలిచి రాజామరణవృత్తాంతం తెలిపి అమాత్యులతో సహా రాముని పాదాలకడ వారి రోదనం చేయసాగినాడు. రామవండితుడు చింతించలేదు, రోదనం చేయలేదు. ఆయన ఆకృతిలో వికారం తోవలేదు. రామవండితో నేవసోచి, నరోదీ.

సందేహాకు సీతా లక్ష్మణులు కందమూల పలాలతో తిరిగి వస్తారు. రాముడు తనలో "ఇతడు చిన్నవాడు. నాకు ఉన్నంత ద్రుతిమ కలవాడు కాదు. తండ్రి మరణవార్త సూటిగా తెలిపితే శోకావేశంతో గుండెలు ఆగి పోవచ్చు. కనుక వీరిని జలాశయానికి వంపి, ఈ వృత్తాంతం తెలుపుతాను" అని భావించి, ఎదుటఉన్న నీటివట్టు చూపి, "మీరు ఆలస్యంగా వచ్చినారు. నీటిలో దిగి స్నానం చేయండి.

"ఏద లక్ష్మణ సీతాచ ఉభో పి తరతోదకం.

ఏవాయం భరతో ఆహ రాజా దశరథో మతో.

దశరథ మహారాజా మరణించారని భరతుడు చెబుతున్నాడు" అన్నాడు. తండ్రి మరణవార్త విని వారిద్దరూ తెలివి కోల్పోయారు. ఇలా మూడుసార్లు వారు మూర్ఛపోతారు. అమాత్యులు వారిని నీటిలోనుంచి ఇవతికి తెస్తారు. రాముడు ఏమాత్రమూ శోకించనందుకు భరతునికి ఆశ్చర్యం కలుగుతుంది. ఆయన శోక రహితుడై వుండడానికి కారణమేమిటో అడుగడలచాడు, అడిగాడు. రాముడు అనిత్యతా స్వరూపం వివరించాడు.

తేన రామా వృథావౌన సోచితవ్యం న సోచనీ,
పితరం కాలకతం సుత్యా న తంవసహతే దుఖం

అని భరతుడు ప్రశ్నిస్తాడు.

యం న సక్కాపాలేతుం పోగేన లవతం బహుం,
న కిస్స విజ్ఞా మేదావీ అత్తానం ఉపతాపయే.

దహరాచహి వృద్ధాచ యే బాలా యే చ పండితా,
అద్ధా చైవ దవిద్ధా చ సచ్చే ముద్యు పరాయనా.

ఫలానమివ వక్కానం నివృం వ వతనా భయం.
ఏవం జాతానం పుచ్చానం నిత్యం మరణతో భయం.

సాయమేకే న దిస్సంతి పాతో దిట్టా బహుజ్జవా,
పాతో ఏకే న దిస్సంతి సాయం దిట్టా బహుజ్జవా
పరిదేవయ మానోచే కంచితత్తం ఉపబ్బహే
సమ్మాతోన్ఠా హిసమత్తానం క ఇరచేనం విచక్షణో.

కిసో వివత్తో భవతి హిస మత్తాన మత్తనో,
న తేన పేతా పాలేంతి నిరత్థా వరిదేవనా.

యథా సరణ మాదిత్తం వారినా పరినిట్టయే
ఏవమపి దీరో సుతవా మేదావీ పండితో నరో.
విప్పమువృత్తితం సోకం వాతోతూలం వ ఘంసయే.

ఏకోవ మతో అచ్చేతి ఏకోవ జాయతే కులే,
సంయోగ పరమత్వేన సంభోగా సబ్బపాణీనం.

తస్మా హి దీరస్స బహుస్సుతస్స
సంవస్సతో లోకమిమం పరంచ,
అజ్ఞాయధమ్మం హృదయం మసంద
సోకా మహంతాపి న తాపయంతి,

సోహం దస్సంచ లోక్కంచ
భరిస్సామి తనాతకే.

సేసం సంపాలయిస్సామి
కచ్చమేవం విధానతో.

అర్థాత్ -

ఎంత ఎలమించినగూడ నెవని జీవి
తమ్ము నిలువదో వానికై తనకుదాను
బుద్ధిమంతుడు పీడలు పొందనేల !

వడుచువారలు వృద్ధులు పండితులును
నిండు మూర్ఖులు, ధనికులు, నిర్దనులును
అందరును మృత్యువొందుదు రనుట నిజము.

అవనిజమునుండి వడిపోదునను భయంబు
ఫలమునకునుండు నిత్యము: ప్రభవమొందు
మనుజునకు నిత్యముండును మరణభయము.

ఉదయమున చాల గనబడుచుండు జనులు
సందెవేళకు నుండరు కొందరందు.
సందెవేళను గనబడు జనమునందు
ఒక్కడుం గూడ గనబడ చుదయవేళ.

మూఁగులగువార లేచుచు మొత్తుకొనుచు
కష్టవడ రాబలేళము కలుగునేని
ఉత్తములుగూడ నేర్చుచు మొత్తుకొందు.

తనకుదా హింసించుకొనుచు నెంతయును
దుఃఖించు నాతండు దుర్మర్మదగుచు
పొగులుచు నున్నచో పోషణం బగునె
మృతునకు? ఏడుపు వితథమ్ము నుమ్ము.

ముట్టుకొన్నంతనే గృహమునకు నిప్పు
సలిలముల నార్చివేసెడి చందమునను
దూది పింజను వాయువు తోలునట్లు
తోడనే జ్ఞాని దుఃఖమున్ దోలవలయు.

ప్రాణి ఏకాకిగా ప్రభవించుచుండు
ఒకడు క్షటుంబాన నుదయించుచుండు
సంయోగ పరములు సర్వభోగములు.

ఇహపర లోకాల నెవడు ధ్యానించు
అష్ట జగద్ధర్మ మవగత మెవనికి
ఆ బహుశ్రుతు ధీరు నధిక శోకంబు
నైతము బాధించ జాలదు నుమ్ము.

యోగ్యులౌ వారల నొసగుచునుండు
బోగినై భములన్; పోషించుచుండు
బంధువులన్; పేదవారి పాలింతు
కరణీయమిదె బోధ కల్గువారలకు.

(శివశంకరస్వామి అనువాదం)

అని రామపండితుడు అనిత్యతావ్రకాశనం చేసి ధర్మోపదేశం చేస్తాడు. అక్కడ ఉన్నవారంతా అది విని శోక విరహితులవుతారు. అప్పుడు భరత కుమారుడు

రామపండితునికి ప్రణామంచేసి, "వారాణసి రాజ్య పరిపాలనం నిర్వహించండి" అని వేడుకొంటాడు.

రాముడు భరతునితో "లక్ష్మణ కుమారుని, సీతాదేవిని పిలుచుకొని పోయి రాజ్యపాలనం చేయి. వన్నెండు సంవత్సరాల తర్వాత రాజ్యం చేయ వలసిందని నాతో నాయనగారన్నాడు. నే నిప్పుడే అక్కడికి వస్తే ఇనాజ్ఞా పరిపాలనం కాదు. మిగిలిన మూడు సంవత్సరాలూ గడచిన పదివ నేను వస్తాను" అని దృఢంగా చెబుతాడు.

భరతుడు ససేమిరా పరిపాలనకు అంగీకరించడు; బలవంతం చేస్తాడు, రాముణ్ని రమ్మని. అప్పుడు రామపండితుడు "నేను రానంశవరకు ఈ పాదుకలు రాజ్యం నడుపుతాయి" అని తన తృణపాదుకలు తీసి ఇస్తాడు. అప్పుడు భరతుడు, సీత, లక్ష్మణుడు పాదుకలను తీసుకొని రామపండితునికి ప్రణామంచేసి, సపరివారంగా వారాణసి చేరుతాడు. మూడు సంవత్సరాలకాలం పాదుకలను ప్రతినిధిగా ఉంచి రాజ్య పరిపాలనం జరుపుతాడు భరతుడు.

అమాత్యులు ఈ తృణ పాదుకలను సింహాసనంపై పెట్టి అభియోగాలకు తీర్పు చెప్పేవారు, తీర్పు సరిగా లేకపోతే పాదుకలు పరస్పరం కొట్టుకుంటాయి (పరిహణంతి); నిర్ణయం సరిగా జరిగితే, ప్రశాంతంగా ఉండేవి.

రామపండితుడు మూడు సంవత్సరాల తర్వాత అరణ్యవాసం చాలించుకొని వారాణసి చేసి ఒక ఉద్యానవనంలో ప్రవేశించాడు. ఆయన రాక తెలుసుకొని భరతుడు అమాత్యులతోపాటు వచ్చి, స్వాగతం చెప్పి రాజ్యం అప్పగిస్తాడు. రాముడు సీతను పట్టపు రాణిని చేసి, పట్టాభిషిక్తుడై, అలంకృతమైన రథమెక్కి నగర ప్రదక్షిణంచేసి, నుచంద్ర ప్రాసాదం ప్రైఅంతస్తుపేరి పదహారు వేల సంవత్సరాల పాటు ధర్మానుసారంగా రాజ్యంచేసి, చివరకు స్వర్గగామి అయినాడు.

దశవన్న సహస్రాని సట్టి వన్న సతానిచ

కంబుగీవ మహాబాహు రామో రజ్జమకారయి.

స మో ధా నం :

బుద్ధభగవానుడు ఈ ధర్మోపదేశం చేసి జాతకాలు రెండింటినీ — జన్మలు రెండింటినీ — సరిపోల్చాడు:— "ఆ కాలంలో మహారాజా శుద్ధోదనుడు దళరతుడు; మాహామాయ రామపండితుని తల్లి; తామూలుని తల్లి సీత; ఆనందడు భరతుడు, సారి పుత్రుడు లక్ష్మణుడు; పరివారం బుద్ధపరిషత్తు; నేనే రామపండితుడిని" అని.

ఈ కథ విన్న తరువాత గృహస్థుఁడైన త్రివలం పొంది దుఃఖిడఁడు
దవుతాడు. (461)

ఈ దశరథ జాతకం రామకథా మూలస్వరూపమని వలుపుడు విద్వాం
సులు భావించదలవల్ల, దీనిపై వాద వివాదాలు చాల చెలరేగాయి. ఈ జాతక
కథ లిఖిస్తున్న 'జాతకట్ట వజ్రాన' అనే గ్రంథం క్రీస్తు శకం 5 వ శతాబ్దపు
సింహళీయ గ్రంథానికి పాఠీ అనువాదం. ఈ సింహళీయ గ్రంథం ప్రాచీన
పాఠీ గాథల టీక. పైన పేర్కొన్న రామవంశీయుని ఉపదేశంలోని గాథల
వంటివి భగవద్గీతలో కానవస్తాయి.

జాతస్య హి ద్రువో మృత్యుః ద్రువం జన్మ మృతస్య చ,

తస్మాదపరిహర్యేతే నత్యం శోచితు మర్త్యసి. (2.27)

ఈ జాతక కథలోని "ఫలానమివ వక్కానం" అనే గాథ రామాయణం
లోని

యథా ఫలానాం వక్కానాం నాన్యత్ర వతనాద్యయం,

ఏవం నరాణాం జాతానాం నాన్యత్ర మరణాద్యయం.

(2.107.17)

శ్లోకంతో పోలుతున్నది. ఈ కథలోని జలక్రియ గాథతో రామాయణం
లోని జలక్రియతో సంబంధం ఉన్నదని స్పష్టం. రామాయణంలో రాముడు
లక్ష్మణునితో ఇలా అంటాడు:

"భరతో దుఃఖ మాచష్టే స్వర్గతిం పృథివీ పఠేః, 15

జలక్రియార్థం తాతస్య గమిష్యామి మహాత్మనః, 20

సీతా పురస్తాత్ ప్రజతు త్యమేనా మభితో వ్రజ,

అహం వక్ష్వాద్ధమిష్యామి గతిర్వేషా సుదాదుతా." 21

లక్ష్మణా, రాజు మరణించాడనే దుఃఖ వార్తను భరతుడు చెబుతున్నాడు. తండ్రికి
సీత పదలదానికి వెళ్ళుతాను. సీత మొదట వెళ్ళనీ, నీవు ఆమెకు ముందుగా
వెళ్ళు. నేను వెంటవస్తాను - అని.

"యదేకో జాయతే జంతు రేకేనచ వినశ్యతి" అనే రామాయణ శ్లోకంతో
"ఏకోవ మచ్చో అచ్చేతి ఏకోవ జాయతే కులే" అనే గాథ పూర్తిగా పోలు
తున్నది.

ఇక "దశవర్ష సహస్సాని" అనే గాథ రామాయణంలోని

"దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతానిచ,

త్రాతృభి స్సహిత శ్రీసూన్ రామో రాజ్య మకారయత్"

(6.131-106)

రాముడు వదలొందుచేరి సంవత్సరాలు తన తమ్ములతో పాటు రాజ్యం చేశాడు.
అనే శ్లోకంతో పోలుతున్నది. మహాభారతంలోని రామోపాఖ్యానంలోను

దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతాని చ

రాజ్యం కారితవాన్ రామః తతస్తు త్రిదివంగతః. (3.147-38)

శ్యామో యువా లోహితాక్షో మత్తవారణ పీతమ,

దశవర్ష సహస్రాణి రామో రాజ్య మకారయత్.

(12.29.54)

హరి వంశంలోను

దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతానిచ,

అయోధ్యాధిపతి రూప్యా రామో రాజ్య మకారయత్.

(1.41.151)

అనే ప్రమాణాలున్నాయి. ఈ పోలికలను బట్టి వాల్మీకి రామాయణ ప్రభావం
దశరథ జాతక కథపై వుందనడం స్పష్టం.

అనామక జాతకం

రామకథ లభించే రెండవ జాతకం అనామక జాతకం. ఈ జాతక
కథను క్రీస్తుశకం మూడవశతాబ్దిలో కాంగ్-సేంగ్-హుకు అనే చీనా వండితుడు
చీన భాషలోనికి అనువదించాడు. దీని మూల భారతీయ పాఠం లభించలేదు.
చీన భాష నుంచి మరల ప్రాకృతానికి అనుదితమైంది.

ఈ జాతకకథలో రామాయణ పాత్రల ఉల్లేఖమేమీ లేదు. కాని,
సీతారాముల వనవాసం, సీతావహరణం, జటాయువృత్తాంతం, వారి సుగ్రీవుల
యద్ధం, సేతుబంధం, సీత అగ్నివరీక్ష వీటన్నిటి ప్రతీకలూ ఉన్నాయి. ఈ
కథలోని విశిష్టాంశ మేమిటంటే, రాముని సవతితల్లి వరంపై తండ్రి అరణ్యా
నికి వంపడు. రాముడు తన మేనమామ దండెత్తి వస్తాడని విని రాజ్యం వదలి
అడవికి వెళ్ళుతాడు. రాముని ధనుష్టంకారం నిన్నంతనే వారి భయవడి
పరుగెత్తిపోతాడు. బోధినత్తుడు వారిని వధించాడని చెప్పడం బౌద్ధులకు
ఇష్టంలేదు.

ఈ జాతక కథ సారాంశమిది:

ఒక జన్మలో బోధినత్తుడు గొప్పరాజు. అతడు నాలుగు ఉత్తమ
గుణాలు - దానం, ప్రియవచనం, న్యాయం, సమదర్శిత కలవాడు. సమస్త
జీవులను రక్షించేవాడు. అతని మేనమామ కూడ రాజు. అతడు లజ్జాహీనుడు,

ఈ కథ విన్న తరువాత గృహస్థ స్రోతావర్తివలం పొంది దుఃఖిడూడ
దవుతాడు. (461)

ఈ దశరథ జాతకం రామకథా మూలస్వరూపమని వలువుడు విద్వాం
సులు కావించడంవల్ల, దీనిపై వాద వివాదాలు చాల చెలరేగాయి. ఈ జాతక
కథ లిఖిస్తున్న 'జాతకట్ట వజ్రున' అనే గ్రంథం క్రీస్తు శకం 5 వ శతాబ్దపు
సింహళీయ గ్రంథానికి పాఠీ అనువాదం. ఈ సింహళీయ గ్రంథం ప్రాచీన
పాఠీ గాథల చీక. పైన పేర్కొన్న రామవంశీతుని ఉపదేశంలోని గాథల
వంటివి తగవట్టితలో కానవస్తాయి.

జాతస్య హి ద్రువో మృత్యుః ద్రువం జన్మ మృతస్య చ,
తస్మాదవతిహర్యేర్థే నత్యం శోచితు మర్త్యని. (2.27)

ఈ జాతక కథలోని "ఫలానమివ వక్తానం" అనే గాథ రామాయణం
లోని

యథా ఫలానాం వక్తానాం నాన్యత్ర వతనాద్యయం,
ఏవం నరాణాం జాతానాం నాన్యత్ర మరణాద్యయం.

(2.107.17)

శ్లోకంలో పోలుతున్నది. ఈ కథలోని జలక్రియ గాథతో రామాయణం
లోని జలక్రియతో సంబంధం ఉన్నదని స్పష్టం. రామాయణంలో రాముడు
లక్ష్మణునితో ఇలా అంటాడు:

"భరతో దుఃఖ మాచష్టే స్వర్గతిం వృథిపీ వతేః, 15
జలక్రియార్థం తాతస్య గమిష్యామి మహాత్మనః, 20
సీతా పురస్తాత్ ప్రజతు త్వమేనా మభితో ప్రజ,
అహం వక్తార్థమిష్యామి గతిర్వేషా సుధారుణా." 21

లక్ష్మణా, రాజు మరణించాడనే దుఃఖ వార్తను భరతుడు చెబుతున్నాడు. తండ్రికి
నీళ్ళు వదలడానికి వెళ్ళుతాను. సీత మొదట వెళ్ళనీ, నీవు ఆమెకు ముందుగా
వెళ్ళు. నేను వెంటవస్తాను - అని.

"యదేకో జాయతే జంతు రేకేనచ వినశ్యతి" అనే రామాయణ శ్లోకంలో
"ఏకోవ మచ్చో అచ్చేతి ఏకోవ జాయతే కులే" అనే గాథ పూర్తిగా పోలు
తున్నది.

ఇక "దశవత్స సహస్యాని" అనే గాథ రామాయణంలోని

"దశవత్స సహస్రాణి దశవత్స శతానిచ,
బ్రాతృభి స్సహిత శ్రీనూన్ రామో రాజ్య మకారయత్"

(6.131-106)

రాముడు వదలొందువేల సంవత్సరాలు తన తమ్ములతో పాటు రాజ్యం లేకాడు,
అనే శ్లోకంలో పోలుతున్నది. మహాభారతంలోని రామోపాఖ్యానంలోను

దశవత్స సహస్రాణి దశవత్స శతాని చ
రాజ్యం తారితవాన్ రామః తతస్తు త్రిదివంగతః. (3.147.38)
శ్యామో యువా లోహితాక్షః సుత్రవారణ పిత్రమ,
దశవత్స సహస్రాణి రామో రాజ్య మకారయత్.

(12.29-54)

హరి వంశంలోను

దశవత్స సహస్రాణి దశవత్స శతానిచ,
అయోద్యాధిపతి రూప్యా రామో రాజ్య మకారయత్.

(1.41.151)

అనే ప్రమాదాలున్నాయి. ఈ పోలికలను బట్టి వార్మికి రామాయణ ప్రభావం
దశరథ జాతక కథపై వుందనడం స్పష్టం.

అనామక జాతకం

రామకథ లభించే రెండవ జాతకం అనామక జాతకం. ఈ జాతక
కథను క్రీస్తుశకం మూడవశతాబ్దిలో కాంగ్-సెంగ్-హుకు అనే చీనా వండితుడు
చీన భాషలోనికి అనువదించాడు. దీని మూల భారతీయ పాఠం లభించలేదు.
చీన భాష నుంచి మరల ప్రాకృతానికి అనువదితమైంది.

ఈ జాతకకథలో రామాయణ పాత్రల ఉల్లేఖమేమీ లేదు. కాని,
సీతారాముల వనవాసం, సీతావహరణం, జటాయువృత్తాంతం, వారి సుగ్రీవుల
యద్ధం, సేతుబంధం, సీత అగ్నివరీక్ష వీటన్నిటి ప్రతీకలూ ఉన్నాయి. ఈ
కథలోని విశిష్టాంశ మేమిటంటే, రాముని నవతితల్లి వరంపై తండ్రి అరణ్యా
నికి వంపడు. రాముడు తన మేనమామ దండెత్తి వస్తాడని విని రాజ్యం వదలి
అడవికి వెళ్ళుతాడు. రాముని ధనుష్టంతారం నిన్నంతనే వారి భయపడి
వరుగెత్తిపోతాడు. బోధిసత్తుడు వారిని వధించాడని చెప్పడం బౌద్ధులకు
ఇష్టంలేదు.

ఈ జాతక కథ సారాంశమిది:

ఒక జన్మలో బోధిసత్తుడు గొప్పరాజు. అతడు నాలుగు ఉత్తమ
గుణాలు - దానం, ప్రియవచనం, న్యాయం, సమదర్శిత కలివాడు. సమస్త
జీవులను రక్షించేవాడు. అతని మేనమామ కూడ రాజు. అతడు లజ్జాపీనుడు,

లోని, నిర్ణయ, దుష్టుడు. బోధిసత్తుని రాజ్యం అవహరించడానికి అతడొక పెద్ద సైన్యం నిర్మించాడు.

బోధిసత్తుని రాజ్యసంబంధాలు కూడా పెద్ద సైన్యం సిద్ధపరచాడు. బోధిసత్తుడు ఆ సైన్యాన్ని పరిశీలిస్తూ "తేవరం నాస్సార్థం కోసం ఇంతమంది ప్రాణాల రీయడం ఎందుకు? నేను రాజ్యం వదలి వెళ్ళిపోతే గమన దేశమూ ప్రాణాల రీయడం ఎందుకు? నేను రాజ్యం వదలి వెళ్ళిపోతే గమన దేశమూ ప్రాణాల రీయడం ఎందుకు? నేను రాజ్యం వదలి వెళ్ళిపోతే గమన దేశమూ ప్రాణాల రీయడం ఎందుకు?" అని వారితో అన్నాడు. పిదప అతడు మంత్రులకు రాజ్యం అప్పగించి, రాణితోపాటు అడవులకు వెళ్ళాడు. అతని మేనమామ బోధిసత్తుని రాజ్యంలో ప్రవేశించి, ఆక్రమించుకొన్నాడు. ప్రజలకు చాల కష్టం కలిగింది.

బోధిసత్తుడు ఒక కొండమీది పసంలో నివాసం ఏర్పరచుకొన్నాడు. సముద్రంలో దుష్టుడైన నాగరాజు ఉన్నాడు. వాడు ఛద్యుష్టి వేషం ధరించి, రాజు కందమూల ఫలాల తేవడానికి వెళ్ళినప్పుడు ఆక్రమానికి వచ్చి రాణిని అవహరిస్తాడు. సముద్రానికి దారి రెండు కనుమల మధ్యన ఇరుకుగా వుంది. కొండమీద ఒక పెద్ద వక్షి వాలివుంది. అది తన రెక్కలు విప్పకొని నాగరాజు దారిని అడ్డగించింది. నాగరాజు ఆ వక్షి కుడిరెక్కను తెగనరికి దానిని కూలవేస్తాడు. సముద్రంలోని తన ద్వీపానికి వెళ్ళుతాడు. రాణిని చెరలో పెడుతాడు.

కందమూల ఫలాలతో తిరిగివచ్చిన రాజు ఆక్రమంలో రాణి లేకుండడం చూచి చాల దుఃఖపడుతాడు. ధనుర్పాదాలు ధరించి రాణి అన్వేషణ కోసం వర్తకాలు గాలిస్తాడు. అప్పుడు ఒక నదీ తీరంలో అతనికి ఒక పెద్ద కోతి కనబడుతుంది; అది చాల వ్యాకులంతో ఉన్నది. తానొక రాజునని తన పినతండ్రి రాజ్యం గుంజుకొని తనను తరిమివేశాడని, తనకెవ్వరూ మిత్రులు లేరని, రాజు అడిగినమీదట ఆ కోతి చెబుతుంది. రాజు ఆ కోతికి తన కష్టాలు తెలుపుతాడు. వారిద్దరు వరస్పర సహాయం కోసం వాగ్దానాలు చేసుకుంటారు. తర్వాత రాజు ధనుస్సు అల్లెత్రాడును మీటాడు బాణం సంధించాడు. ఆ టంతారం వినగానే కోతి పినతండ్రి భయకంపితుడై రాజ్యం వదలి పారిపోయాడు.

కోతి రాణిని వెదకడానికి తన స్నేహితులను పంపింది. కోతులు అన్ని దిక్కులకూ వెళ్ళాయి వెదకడానికి. వెదుకుతుండగా; వారికి చెబ్బలిని కూలి పోయిన ఒక వక్షి కనబడుతుంది. ఒక నాగరాజు రాణిని ఎత్తుకొని పోయాడని ఆ వక్షి చెబుతుంది. సముద్రం దాటడం ఎలాగని కపిరాజుకు సందేహం కలిగింది. అప్పుడు ఇంద్రుడు చిన్న కోతిరూపంతో వచ్చి, "ప్రతికోతి ఒక్కొక్క గుండు మోసుకొని వచ్చి, సముద్రంలో పడవేయాలని ఉత్తర్వు

వేయండి. దానితో సముద్రంలో ఒక చారి ఏర్పడుతుంది. మీరు సుఖంగా నాగరాజు ద్వీపం చేరుకోవచ్చు" అని సంచో చెబుతాడు.

కోతులు ఆ విధంగానే వారని కట్టి, సముద్రం దాటి నాగద్వీపం దుష్టు ముట్టారు. నాగరాజు విషమయమైన పొగమంచును ఉత్పన్నం చేస్తాడు. దానితో కఫులంతా భూమిపై ఒరిగిపోయారు. చిన్న కోతి (ఇంద్రుడు) ఒక దివ్యౌషధిని కోతులకు వాసన చూపాడు. వారు మూర్ఛలేరి ఆరోగ్యవంతులయ్యారు, అప్పుడు నాగరాజు పెద్ద తుపానును కల్పించి కాదుమేహాలతో నూర్చుట్టి కప్పివేశాడు. ఉరుములు, మెరుపులు. మెరుస్తున్న మెరుపే నాగరాజుని చిన్న కోతి (ఇంద్రుడు) కపిరాజుకు తెలియజేస్తాడు. అప్పుడు రాజు ఒక బాణంలో నాగరాజును చంపివేస్తాడు.

తర్వాత చిన్నకోతి రాణిని చెరనుంచి విడిపిస్తాడు. ఇంతలో రాజు మేనమామ మరణించినట్లు వర్తమానం చేరుతుంది. రాజు స్వరాజ్యానికి తిరిగి వెళ్ళుతాడు. రాణి రాజును వదలి చాలకాలం వరపురుషుని ఇంట్లో వుందని జనం ఆడిపోసుకుంటారు. అది విని రాజు "నీవు వరగృహంలో చాలా కాలం వున్నందున నీ ప్రవర్తన గురించి జనం సందేహ పడుతున్నారు. నిన్ను స్వీకరించడం వంశమర్యాదను, సంప్రదాయాన్ని బట్టి ఎంతవరకు ఉచితం?" అని రాణిని ప్రశ్నిస్తాడు. "నేను ఒక నీచుని ఆదీనంలో ఒక గుహలో వున్నాను. కాని, బురదలో వంకజంలాగ ఉన్నాను. నాలో సతీత్యం వుందే, భూమి వగిలిపోవుగాక!" అని రాణి అంటుంది. ఆ ప్రకారమే భూమి నెర్రెలు వారింది. "చూచారా, నా సతీత్యం, ప్రమాణితమైనది" అని రాణి నిరూపిస్తుంది. రాజు, రాణి ధర్మనిష్ఠలు గనుక, రాజ్యంలోని అన్ని వర్గాలు తమ ధర్మాన్ని ఆచరిస్తూ వుండేవి.

ఈ ఆతీత కథ చెప్పిన పిదప బుద్ధభగవానుడు భిక్షువులలో ఇలా అన్నాడు:— "ఆ రాజును నేనే. రాణి గోప. మేనమామ దేవదత్తుడు. ఇంద్రుడు మైత్రేయుడు. బోధసత్తుని ఆచరణ శాంతి పారమిత ఎల్లలు లేనిది."

ఈ జాతక కథ రామాయణ పాత్రలను చెప్పకపోయినా, పూర్తిగా వాల్మీకి రామాయణ కథకు అనుకరణమేనని వేరుగా చెప్పనక్కరలేదు.

మూడవది దశరథ కథానకం :

చీన భాషలోని త్రిపిటికాలలో 'తా-పౌ-త్సంగ్-కింగ్' పేరుతో 121 అవధానాల సంకలన మొకటి వుంది. ఇది క్రీస్తుశకం 472లో చీన భాషలోకి అనుదితమైంది. దీని పాలీమూలం లభించడంలేదు. ఈ అవధాన

సంగ్రహంలో కనిపిస్తున్న ప్రసక్తి అనేక కథలలో ప్రధానంగా పుండరంగులకు ఈ అవదాన కథలు క్రిస్తుకం రెండవ శతాబ్దంలో రచితమై పుంటాయని వందేరుల ఊహ. ఈ అవదానాలలో 'దశరథ కథానకం' ఒక్కటి. ఈ కథలో సీతగాని, మరే రాజకుమారిగాని లేకపోవడం విశిష్టత. కథావస్తువు ఇది:-

పూర్వం ఒకప్పుడు మానవుల ఆయుస్సు వదివేలేండ్లు ఉండేది. ఆ కాలంలో జంబూద్వీపంలో దశరథుడనే రాజు రాజ్యం చేసేవాడు. ఆయన వట్టమపిషికి రాముడనే పుత్రుడు కలిగాడు. రెండవభార్యకు ఒక కుమారుడు, అతనిపేరు రామణుడు (లోమన-లక్ష్మణ). రామునిలో నారాయణ శక్తి వుండేది. మూడవరాణికి భరతుడు, నాల్గవరాణికి శత్రుఘ్నుడు పుట్టారు.

మూడవ రాణిమీద రాజుకు చాల ప్రేమ వుండేది. ఒకనాడు రాజు అమెతో "నీవు ఏమైనా కోరుకో. నేను నా సంపద, పూర్తి బొక్కసం ఇవ్వడానికి సిద్ధంగా వున్నాను" అన్నాడు. రాణి తనకేమి అవసరంలేదని అప్పుడు అన్నది. రాజు రోగగ్రస్తుడయ్యాడు. తాను బ్రతకనని నిశ్చయించుకొని రాజు రామునికి వట్టంకట్టాడు. రాముడు సింహాసనంపై అసీనుడు కావడం చిన్న రాణికి కన్ను కుట్టింది. "రాజా, నీవు నాకు పూర్వం ఇచ్చినవరం ఇప్పుడివ్వండి. రాముణ్ణి గద్దెనుంచి దింపి, నా కుమారుడైన భరతునికి వట్టాభిషేకంచేయండి. ఇది నా కోరిక" అని రాజుతో అన్నది. ఇది విని రాజు చాల దుఃఖపడ్డాడు. రాజు ధర్మానుసారం ఆతడు తన మాట తప్పదలచలేదు. అప్పుడు రామణుడు (లక్ష్మణుడు) రామునితో తన నారాయణశక్తిని చూపమని, సవతితల్లికి విశ్వాసం కలుగుతుందని ప్రార్థిస్తాడు. "తన తండ్రి ఆజ్ఞకు భంగం కలిగించే పుత్రుడు పితృభక్తుడనిపించుకోడు" అని రాముడు సమాధానమిచ్చి మిన్నకుంటాడు.

తన వరానికి కట్టుబడిన దశరథుడు తన కుమారులిద్దరికీ వన్నెండు సంవత్సరాల వనవాసం విధించి, తర్వాత స్వదేశానికి రమ్మంటాడు. అప్పుడు భరతుడు విదేశాలలో వున్నాడు. దశరథుని మరణానంతరం భరతుడు స్వదేశానికి మరలి వస్తాడు; తల్లి చేసిన వనికి కటకట పడతాడు. సేనతోపాటు రామ లక్ష్మణులున్న వర్షతానికి తరలివెళ్ళి, రాజధానికి మరలివచ్చి, రాజ్యపరిపాలన కొనసాగించ వలసిందని రాముణ్ణి ప్రార్థిస్తాడు. "వనవాసంకోసం తండ్రి ఆజ్ఞాపించారు. దానికి భంగం కలిగిస్తే నేను పిత్రాజ్ఞా పరిపాలకుడని అనిపించుకోను" అని రాముడు సమాధానం చెప్పి తిరిగి వెళ్ళడానికి నిరాకరిస్తాడు.

అప్పుడు భరతుడు రాముని చర్మపాదుకలు (వమ్మపాదుక) కోరుతాడు. వాటిని తీసుకొని అయోధ్యకు తిరిగి వస్తాడు. పిదప చర్మపాదుకలను

సింహాసనంమీద పెట్టి రాజ్యకార్యం నిర్వహిస్తాడు. ప్రతిదినం ఉదయ సాయం కాలాలలో పాదుకలకు పూజచేసి, వాని నుంచి అజ్ఞ తీసుకునేవాడు.

క్రమంగా రాముని వనవాసం గడువు పూర్తయింది. రాముడు వనవాసం ముగించుకొని స్వదేశానికి తిరిగి వస్తాడు. భరతుడు రాజ్యభారం స్వీకరించ వలసిందిగా రాముని ప్రార్థిస్తాడు. రాముడు మొదట నిరాకరించాడు. కాని, భరతుడు దీప్రంగా అనురోధం చేయడం వలన స్వీకరించాడు. రాముని రాజ్యంలో అందరూ తమ తమ ధర్మాలు పాలించేవారు. కాంతి, సమృద్ధులు విరాజిల్లాయి.

దశరథ జాతకాన్ని, తక్కిన రెండిటిని అనామకాన్ని, దశరథ కథానకంను — పరిశీలించగా, ఏటిలోని రామకథ వార్మీకి రామాయణంలో చాల వరకు పోలుతున్నది. 'దశరథ జాతకం'లో రామ వనవాసానికి, సీతానుగమనానికి తగిన ఆధారాలు లభించవు. వార్మీకి రామాయణ కథలో సీత తర్ల వెంట వెళ్ళడం ఉచితమయినట్లు 'దశరథ జాతకం'లో చెల్లెలంబన సీత రామ లక్ష్మణులవెంట వెళ్ళడం ఉచితంగా తోచదు. చెల్లెలిని వివాహ మాడడం కూడ విఘ్నరంగా ఉంది. ఇంతకుముందు పేర్కొన్న గాథలకు రామాయణంలో పోలికలను బట్టి కూడ ఈ జాతక కథన్నీ వార్మీకియ రామకథకు వికృత రూపంగా కనిపిస్తున్నాయి.

పిటకాలలో

ఈ జాతక కథలు గాక పాల్వీతిపిటకాలలో రామ కథకు సంబంధించిన కొంత సామగ్రి — గాథలు ఉన్నాయి. వాటిని ఉల్లేఖిస్తాను. ఏటిలో సీతా రాముల ప్రస్తావన ఉన్నందున త్రిపిటిక సంకలన కర్తలు వార్మీకియ రామ కథతో బాగా పరిచయమున్న వారనే స్పష్టమవుతుంది.

జయద్దిన జాతకం

ఇది పాలీ జాతకద్ది వజ్రసలో 513 వ జాతకం. దీనిలో 17 వ గాథను బట్టి రాముని వనవాసం హిమాలయాల్లో గాక, దండకారణ్యంలో జరిగివట్ట వర్ణితమయింది. ఒక తల్లి తన కుమారునితో ఇలా అంటుంది:-

"యం దండకారణ్య గతస్య మాలా

రామస్య కా సోత్థానం సుగత్తా

తంతే అహం సోత్థానం కరోమి"

"దండకారణ్యవాసి అయిన రామునికి సుగాత్రి (సుందరి) అయిన తల్లి ఎలాటి స్వస్థ్యయన మంగళం చేసిందో నేనూ నీకు అలాటి స్వస్థ్యయనమే

చేస్తున్నాను." దశరథ జాతకం వ్రతారం రాముని వనవాస కాలానికి అతని తల్లి లేదు. అక్కడ వనవాసం హిమాలయంలో.

వేస్సంతర జాతకం

ఇది 537 వ జాతకం. వేస్సంతరుని బార్య మిట్టి తన భర్తతో ఇలా అంటుంది :

"అవరుద్ధస్స హం తరియా రాజపుత్రస్స నీరీమతో,
తం బాహం నాతిమణ్ణామి రామం సీరా మనుబ్బుతా."

(గాథ 541)

నేను శ్రీమంతుడైన, నిర్వాసితుడైన రాజపుత్రుని బార్యను. రాముణ్ణి అనుసరించిన సీత ఏ విధంగా తన భర్తను ఆదరించిందో నేనూ ఆ విధంగానే ఆదరిస్తాను. దీనినిబట్టి అరణ్యవాసంలో సీతారాముల సంబంధం నతిపట్టి సంబంధమే కాని సోదరీ సోదర సంబంధం కాదని ధ్వనిస్తుంది.

ఈ ప్రాసంగిక గాథలేకాక రామాయణ ఉపకథల పోలికలున్న జాతకాలు కూడా ఉన్నవి.

సామ జాతకం

ఇది 540 వ జాతకకథ. ఇది రామాయణంలోని అంధమునిసురుడు శ్రవణ కుమారుని దశరథుడు శబ్దవేది బాణంతో చంపిన కథకు రూపాంతరం. ఈ జాతక కథ అమరావతీ సాంబీ స్తూపాలలో గండరించబడడాన్నిబట్టి దీని జన ప్రయత తెలుస్తుంది. సామజాతక కథ సారాంశమిది :

నిషాదకులంలో పుట్టిన దుకూలకుడు, సారిక హిమాలయంలో ఒక ఆశ్రమంలో ఋషి జీవితం గడుపుతూ వుంటాడు. వారికి బోధిస్తూవున్న ఆలోకిక రీతిలో వుతూడతాడు. వాని పేరు సాముడు. సామునికి 16 సంవత్సరాల వయస్సు వచ్చేవేళకు ఒక పాము కాటుతో తలదండ్రులు అంధులైపోతారు. అప్పటినుండి సాముడు తలదండ్రులకు సేవచేస్తూ వుంటాడు.

ఒకనాడు సాముడు నీళ్ళకోసం ఏటికి పోతాడు. అక్కడ కాశీరాజు బలియకుడు వదలిన విషదిగ్దమయిన బాణం తగిలి మరణిస్తాడు. రాజు వెదుక్కుంటూ వచ్చి, జరిగిన సంగతి సాముని తలదండ్రులకు తెలుపుతాడు. సాముడు మరణ సమయంలో తన బాధకన్నా, తలదండ్రుల దయనీయస్థితిని గురించి విలపిస్తాడు. తలదండ్రుల కోరికపై వారిని సాముని కళేబరం వద్దకు రాజు చేర్చుతాడు. అప్పుడు సారిక "నా పుత్రుడు తలదండ్రులకు నిజమైన దిక్కుదయితే, విషం లుప్తమవుతుంది" అని శపథం - సచ్చక్రియ చేస్తుంది.

దుకూలకుడూ అలాటి సచ్చక్రియ చేస్తాడు. వనదేవతకూడా శపథం చేస్తుంది. సాముడు నిద్రనుండి లేచి కూర్చున్నట్లు లేచి కూర్చుంటాడు. రాజుకు స్వాగతం చెప్పి, "నాకు మార్పు వచ్చింది. తలదండ్రుల సేవచేసేవారు ఉదయలోకాల లోను సుఖవడతారు" అని అంటాడు. పిదప బలియక మహారాజు రాజధర్మం ఉపదేశిస్తాడు.

రామాయణంలోని మునికుమారుని తలదండ్రులు, మునికుమారుడు దారి ఉల్లేఖితులవుతారు. దివరకు మునికుమారుడు పునరుద్భవితుడు కాడు. కాని ఈ రెండు కథలలోను పోలిక మాత్రమేకాక గాథలలోను, రామాయణ శ్లోకాలలోను శబ్దసామ్యం కూడ కనిపిస్తుంది.

అయం ఏకపదీ రాజా (గాథ 19)

ఇయమేకపదీ రాజన్ (రామా 2.63.64)

అదూనక విలాపుత్తా తయో పితుసు నాహతా (గాథ 39)

వృద్ధౌద మాతాపితరౌ అహంచేతేషుదా హతః

(రామా 2.63.32)

వృద్ధపిత దుకూలకుని విలాపంలోని ఒక గాథ రామాయణంలోని ఒక శ్లోకంతో పూర్తిగా పోలుతుంది.

కో దాని కుంజఇస్ససి వనమూల ఫలానిత,

సామో అయం కాలకతో అంధానం పరిచారక. (గాథ 85)

రందమూల ఫలం హృత్వా యో మాం ప్రియమివా తిథిమ్,

భోజియష్యత్యకర్మణ్యం అప్రగహమనాయకమ్.

(రామా 1.64.34)

ఈ రెండింటికి మూలం ఒక్కటే ఏమో! రామాయణమే ఈ సామజాతకానికి మూలమని నా అభిప్రాయం.

వేస్సంతర జాతకంలో పెక్కుచోట్ల రామాయణంతో పోలికలు కనిపిస్తాయి.

వేస్సంతరుడు దానపీరుడు. అడిగినంత ఇవ్వడం అతని ప్రతిజ్ఞ. అతడొకమారు దేశక్షేమం గుర్తించక దివ్యహస్తినీ దానమిస్తాడు. దీనికోసం అతనికి రాజు వనవాస శిక్ష విధిస్తాడు. అతడు తన సాధ్విఅయిస మద్ది, ఇద్దరు కుమారులు వెంటరాగా అడవులకు, నాలుగు గుర్రాలు కట్టిన రథంలో బయలుదేరుతాడు. దారిలో ఒక బ్రాహ్మణుడు రథం కోరగా ఇచ్చివేస్తాడు. అడవిలో వారు నలుగురు ఒక కుటీరంలో నివసిస్తారు. అప్పుడు శక్రుడు (నక్క) కుమార

బ్రాహ్మణ వేషంతోవచ్చి, వేస్సంతరుని ఇద్దరు కుమారులను, భార్యను దాన్ మిమ్మని కోరి, పొందుతాడు. తర్వాత ఆ బ్రాహ్మణుడు నిజస్వరూపం తెలిపి వేస్సంతరుని దానకీలాన్ని ప్రకాశిస్తాడు. కథ సుఖాంతమవుతుంది.

ఈ జాతక కథలో వేస్సంతరుని వన వానం, వనవాసానికి ముందు దానమివ్వడం, కౌశల్యలాగ వేస్సంతరుని తల్లి రోదించడం, కుటీర వర్ణనం, మట్టి సీత వలె వనగమనానికి వట్టుదల చూపడం మొదలయిన పోలికలు సామాన్య దృష్టికే కనిపిస్తాయి. సీత అడవికి పిలుచుకొని పోకపోతే నీళ్ళల్లానో, నిప్పులోనో వడి, విషం పుచ్చుకొని మరణిస్తానంటుంది. మట్టి కూడ అలాగే అంటుంది.

అగ్నిం నిజాలయిత్వాన ఏక జాల సమాహితమ్,
తత్తమే మరణం సేయ్యో యంచే జీవేత యంచినా.

(గాథ 73)

యది మాం దుఃఖితా మేవం వనం నేతుం నచేచ్ఛసి,
విషమగ్నిం జలం వాహం ఆస్తాస్యే మృత్యు కారణాత్.

(రామా 2-29-21)

దీనిని బట్టి వేస్సంతర జాతక రచయితకు రామాయణం బాగా తెలుసు నన దానికి సందేహం లేదు.

సంబులా జాతకం

ఇది 519వ జాతకకథ. దీనిలో వతి భక్తురాలయిన సంబుల వృత్తాంతం వుంది. ఈమె భర్త రాజకుమార సోత్తిసేనుడు; కుష్ఠరోగి. ఈమె అతనితో పాటు వనంలో నివసిస్తూ, అతనికి సేవచేస్తూ జీవితం గడుపుతుంది. ఒకనాడు ఒక దానవుడు సంబులను చూచి భార్యగా చేసుకొనడానికి బలవంత పరుస్తాడు. కాని, సంబుల అంగీకరించదు. సక్కుడు (శక్రుడు) ఆమెను దానవుని బారి నుండి రక్షిస్తాడు. సోత్తిసేనుడు తన పత్ని సతీత్వాన్ని శంకిస్తాడు. ఆమె ఒక సర్పకీరియం - సర్పక్రియ - చేసి, శవధం చేసి - తన భర్త కుష్ఠరోగాన్ని పోగొడుతుంది - నేను నా భర్తను తప్ప పరపురుషుణ్ణి చూడనట్టయితే భర్త వ్యాధి శమించును - అనేది సర్పక్రియ.

తర్వాత ఇద్దరూ రాజదానికి తిరిగి వస్తారు. కృతఘ్నడైన సోత్తిసేనుడు అన్య స్త్రీలను మరిగి సంబులకు కష్టం కలిగిస్తాడు, కాని, చివరకు తండ్రి మాటలని సంబులను క్షమాపణ కోరుతాడు. పిదప ఇద్దరి జీవితం సుఖ మయంగా నడుస్తుంది.

సంబుల సీతలాగే వతి సవర్య చేస్తుంది. ఆమె సర్పక్రియ సీత అగ్ని వరీజ శవధం లాంటిది. దానవుడు రావణుడు మాటలలోను గమనాలు. సీత నా మహిషి కావడానికి ఇష్టపడకపోతే, నిన్ను నేను నా ప్రాతఃకాలాహారంలో తినేస్తాను అని దానవుడు రావణుడు సీతను వెదరిందినట్టి వెదరిస్తాడు:

నోచే తువం మాహిసేయ్యం సంబులే కారయిస్ససి,
అలం త్వం పాతరాసాయ మజ్ఞో తక్కా దవిస్ససి.

(గాథ - 10)

ద్యాభ్యా మూర్ఖ్యంతు మాసాభ్యాం తర్హరం మా మనివృఠిం,
మమ త్వాం ప్రాతరాశార్థే సూదాభేస్యంతి ఖండకః.

(రామా 5-22-9)

మహా సుతసోమ జాతకం

ఇది 537 వ జాతకం. దీనిలో మహాసుతుడు (బోది సర్పత్తుడు) ఒక పోరిసాదుణ్ణి (పురుషాదుని) నిందించే గాథ వుంది. ఇది రామాయణం కిష్కింధా కాండలోని ఒక శ్లోకాన్ని పోలివుంది. రామాయణంలో ఈ శ్లోకం వాలివధ ఘట్టంలో వుంది. వాలి రామునితో "రామా సీతా నన్ను చంపడం అన్యాయం. నేను తినదగిన వాడినికాను. క్షత్రియులు బదు వంచనలు జంతువు లనే తినవచ్చు" అంటాడు.

వంచ వంచనఖా భవ్యా బ్రహ్మ క్షత్రేణ రామవ

(రామా 4-17-39, మనుస్మృతి 5-17)

మహా సుతసోమ జాతకంలోని ఈ కింది గాథ రామాయణ శ్లోకానికి అనుకరణలాగ కనపిస్తుంది.

వంచ వంచనఖా భక్కా ఖత్తియేన పజాసతా

అఖాక్తం రాజా భక్తేని తత్మా అధమ్మికో తువ.

(గాథ - 58)

ఆదిచ్చు పట్టణ జాతకం

ఆదిచ్చు పట్టణ జాతకంలో (175) ఒక వానరుని ప్రస్తావన వుంది. కానీ దీని రూపాంతరం మహాభారత రామాయణాలలో లభించదు. ఈ గాథ రామ కథకు సంబంధించింది అవునో కాదో చెప్పలేము

వజ్రేను కిర భూతేను సంతి సీల సమాహితా,

పస్స సాఖామగం జమ్మం ఆదివ్యం ఉపకట్టతి.

మహా బాహ్యంలో ఈ గాథకు సంస్కృత రూపాంతరం ఉపామంత్ర కరణే (1-3-25) స్మృత చర్చలో కనిపిస్తుంది. ఉప అనే ఉపసర్గ చేరిన స్థానాదుపు ఉభయ పదులలోను పున్నదనడానికి ఉదాహరణంగా ఈ గాథ రూపాంతరంగా కనిపిస్తుంది.

భహునా మవ్యదితానా మేకో భవతి చిత్తవాన్
వశ్యో వానర సైన్యేన్మీన్ యదర్క మువతిష్ఠతే.
మైవం మంస్తాః సచిత్త్యో మేషోపి హి యథా వయం,
ఏతదవ్యస్య కాపేయం యదర్క మువతిష్ఠతి.

జాతక కథలోని సామగ్రితో వాల్మీకి తన రామాయణ మహాకావ్యం రచించి పుండవచ్చునని శ్రీ దినేశ్ చంద్రసేన్ మున్నగు విద్వాంసులు అనుమానిస్తున్నారు గాని, దానిలోని అత్యల్ప సామగ్రి ఆధారంగా జాతక కథలలో రామాయణానికి మొదట్టు వెదకడం వ్యర్థమని నా అభిప్రాయం.

త్రిపిటకాలు క్రీస్తు పూర్వం నాలుగవ శతాబ్దంలో సంగ్రహితాలు. వానిలో రామాయణ గాథకు సంబంధించిన సామగ్రి చాల తక్కువ కనిపిస్తున్నది. అంతేకాక, త్రిపిటకాలలోని 547 గాథలలో యక్ష, దానవ, నాగ, రక్కస, వానర - ఆది అసంఖ్యాక పశు పక్షులకు సంబంధించిన కథలు ఉన్నాయికాని, రావణుని, హనుమంతుని, తదితర కవుల ప్రస్తావన రాలేదు గనుక వాల్మీకి రామాయణం అప్పటికి ప్రచారం పొందినట్లు లేదని బహుశా వాల్మీకియం రచితం కాలేదేమోనని కొందరి అభిప్రాయం.

కాని, రామాయణం బౌద్ధుల పీటక కాలానికే ప్రచారంలో వుందని, బౌద్ధులు రామాయణ భారతాలు విని వాటి ప్రభావానికి తోనవుతారని భయపడిన బౌద్ధాచార్యులు అలాటి ఆఖ్యానకాలను వినడం నిషేధించారని, అందువల్ల అగతీకంగా తప్ప రామాయణం భారతాల ప్రసక్తి జాతక కథలలో రాలేదని, అది వచ్చినా వికృత రూపంలో వర్ణితమయిందని చెప్పడానికి ఆధారాలున్నాయి.

బుద్ధ మోషుడు - భారత యుద్ధ సీతాహరణాదులు నిరర్థక కథలని, వాటిని వినగూడదని దీర్ఘనికాయం వ్యాఖ్యలో హెచ్చరించాడు : అక్థాసంతి భారత రామాయణాది కథా. తం యస్మిం తానే కథయంతి తత్త గంతుం న పట్టతి. (డి. సి. ఆ. 1-84) "భారత యుద్ధ సీతాహరణాది నిరర్థకకథా." (డి. సి. ఆ. 1-86).

బౌద్ధులలాగ జైనులు కూడ రామకథను తమ మతానుసారంగా మత

ప్రచారంలోనూ వినియోగించుకున్నాడు. రామకథ జైన సాహిత్యంలో అరివిస్తారంగా లభిస్తున్నది. బౌద్ధులు రాముణ్ణి బుద్ధుని పూర్వావతారంగా భావించారు. జైనులు రామకథలోని పాత్రలకు తమ మతంలో అత్యంత ప్రాముఖ్యంగం స్థానమిచ్చారు. జైనం ప్రకారం రామంశ్శుణ రావణులు జైనదర్శానుయాయులే కాక త్రిషష్టి శలాకా పురుషులు కూడ. త్రిషష్టి శలాకా పురుషులందరి 63 మంది యుగపురుషులన్నమాట. వీరిలో 24 మంది తీర్థంకరులు (జైనదర్శోపదేశకులు), 12 మంది చక్రవర్తులు (భారతదేశపు ఆరుఖండాం సార్వభౌములు), తొమ్మిండుగురు బలదేవులు, తొమ్మిండుగురు వాసుదేవులు, తొమ్మిండుగురు ప్రతి వాసుదేవులు పున్నారు. ఈ శలాకా పురుషుల జీవితాలు జైన పురాణాలయాయి, రామాయణ భారతాల లాగ.

జైన రామకథలు

ప్రతికల్పంలోను ఈ త్రిషష్టి శలాకా పురుషులలో తొమ్మిండుగురు బలదేవులు, తొమ్మిండుగురు వాసుదేవులు, తొమ్మిండుగురు ప్రతి వాసుదేవులూ అవతరిస్తుంటారు. రామలక్ష్మణ రావణులు క్రమంగా ఎనిమిదవ బలదేవ, వాసుదేవ, ప్రతి వాసుదేవులు. బలదేవుణ్ణి బలభద్రుడని, వాసుదేవుణ్ణి నారాయణుడని కూడ అంటారు. బలదేవ వాసుదేవ ప్రతివాసుదేవులు ఎవ్వడూ సమకాలికులుగానే వుంటారు. బలదేవ వాసుదేవులు ఏరాజుకో ఏకోదురులు కాని బ్రాతలుగా పుడుతారు. వాసుదేవుడు బలదేవుని తోడ్పాటుతో ప్రతివాసుదేవునితో యుద్ధంచేసి, అతనిని వధించి, దిగ్విజయంచేసి భారతదేశంలోని ఆరు ఖండా లలో మూడు ఖండాలుపై అధికారం పొంది, అర్థచక్రవర్తి అవుతాడు. ప్రతి వాసుదేవుణ్ణి వధించడం కారణంగా మరణానంతరం నరకానికి వెళ్ళవలసి వుంటుంది. తొమ్మిండుగురు వాసుదేవులలో ఎనిమిదవ వారయిన లక్ష్మణుడు, కృష్ణుడు ప్రత్యేకంగా చెప్పవలసినవారు. బలదేవుడు తన బ్రాత మరణానికి శోకాకులుడై జైనదీక్ష గ్రహించి మోక్షం పొందుతాడు (రామ బలరాములలాగు). ప్రతివాసుదేవులు సదా సర్వకాలం వాసుదేవులతో విరోధం పెట్టుకొని, వాసుదేవుని చక్రానికి బలి అవుతారు (రావణ జరాసంధుల లాగ).

జైన రామకథలలో మరొక విశేషం వానరులు, రాక్షసులు విద్యాధర వంశ్యులు. జైన ధర్మ సంస్థాపకుడైన ఋషభుడు తన సూరుగురు పుత్రులలో భరతునికి రాజ్యం అప్పగించి, తపోదీక్ష స్వీకరిస్తాడు. తరువాత నమి, వినమి అనే పుత్రులు వచ్చి తండ్రిని తమకు రాజ్యమిమ్మంటారు. వీరిద్దరూ సకల విద్యలూ సంపాదించి వైతాధ్య (వింధ్య) పర్వత ప్రాంతంలో రాజ్యం స్థాపించు

కొన్నారు. వీరు విద్యార్థులు జాతికి మూంపురుషులు (విపులు 3వ వర్గం). జైను ప్రచారం విద్యార్థులు కామదాన అకాశ గమనాది అనేక విద్యుత సిద్ధిండుకొన్న మానవులే. ఈ విద్యుల దరిందడంవల్ల వీరికి విద్యార్థులై పేరు వచ్చింది. తమ భవనాంమీద వానర చిహ్నాలు వుంచుకోవడంవల్ల వాటి వానరులని పేరు వచ్చింది.

రక్షంతి రక్షసా ఖలు
దీవా పుష్టేణ రక్షియా జేణ,
తేజం చియ ఖయరాణం
రక్షసనామం కయంతోపి. (ప 5.257)

రాక్షసులు పుణ్యంతో ద్వీపాలను రక్షిస్తారు గనుక భేదరులైన ఆ విద్యార్థర జాతికి రాక్షసులనే పేరు వచ్చింది.

వాణరచిందేణ ఇమే
చక్రాయనివేసీయా కఈ జేణ,
విజ్ఞాధరాజజేణం
పుచ్చంతిమ వాణరా తేణం. (ప-6.89)

జైన రామాయణములో మూడు పరంపరలున్నాయి. 1) విమలసూరి పరంపర, 2) సంఘదాసుని పరంపర, 3) గుణభద్రుని పరంపర. వీటిలో విమలసూరి పరంపరే ఎక్కువ వ్యాప్తిలోకి వచ్చింది. లోకప్రియమైన రామకథను జైనధర్మపుఘాసలోపోయడానికి తొలిసారిగా ప్రయత్నించినవాడు విమలసూరి. ఇతనిని ప్రాకృత సంస్కృతకవులు అనుసరించారు. మన వివక్ష ఇప్పుడు ప్రాకృత రామాయణాలే గనుక వాటిని గురించి మాత్రమే చెబుతాను. (1) శీలాచార్యుడు రచించిన చాళిపన్నమహాపురిసచరియలో అంతర్భాగమయినది రామలక్ష్మణచరియం. దీనికాలం క్రీస్తుశకం 868. (2) భద్రేశ్వరుడు రచించిన కహవళిలోని రామాయణం. దీనికాలం 11వ శతాబ్ది. (3) భువనకుంగసూరి రచించిన సీయాచరియ, రామలక్ష్మణచరియ. (4) హరిభద్రుడు రచించిన పశుమచరిత. 8వ శతాబ్ది (6వ).

సంఘదాసు రచించిన వాసుదేవ హిండి. ఇది తొమ్మిండుగురు వాసుదేవుల చరిత్ర. దీనిలో రామాయణం ప్రసక్తమవుతుంది. ఇతడు విమల సూరిని అనుసరించినా, హెచ్చుగా వాల్మీకినే అనుసరించాడనవచ్చు.

మూడవ సంప్రదాయ ప్రవక్తకుడయిన గుణభద్రుడు రచించిన ఉత్తర

పురాణంలో రామకథ ఉన్నది. దీనిలో విశేషం సీత రాక్షస మంతోడరం కుమార్తె కావడం. వాసుదేవ హిండిలోను ఈ సూరస వుంది.

రవిషేణుడు పశుమచరితాన్ని వర్మ పురాణమనే పేర సంస్కృతీ కరిందాడు.

ప్రాకృత రామకథా కావ్యాల్లో విమలసూరి పశుమచరియం మొట్ట మొదటిది గనుక దీనిని గురించి కొంత తెలుసుకొందాము. ఇరవికాలం క్రీస్తు శకం 72. కాని భాషనుబట్టి 3వ శతాబ్దమని వంశీకులు భావిస్తున్నారు. విమల సూరి దీనిని జైనమత ప్రచారం కోసమే రచించాడు. హరిమంకమనే మరొక మహాకావ్యాన్ని కూడ ఈయన రచించాడు. కాని అది యిప్పుడు లభించడం లేదు. కొందరు అసంబద్ధమయిన వ్రాతలలో రావణాదులను గురించి లేని పోని కట్టుకథలు ప్రచారం చేశారు గనుక, వాటిని తొలగించి విమల ధర్మం ప్రచారం చేయడానికి తాను ఈ చరిత్ర వ్రాస్తున్నానని విమల సూరి చెప్పి కున్నాడు.

అవియంవి సవ్యమేయం
శివపత్రి విరుద్ధ వర్చయ గుణేహిం,
నయ సదృహంతి పురిసా
హవంతి తేజే వండియా లోపి. 2-117.

రామునికే మరొక పేరు వద్దుడు పశుమడు అని. రాముడు వికసించిన వర్మం వంటి ముఖం కలవాడు, వద్మసదృశ కాంతివాడు కావడంవల్ల అతనికి తండ్రి దశరథుడు పశుమ-వద్మ అని పేరు పెట్టాడట. కనుక దీనిని వద్మచరితం అన్నారు.

అవరా ఇయా కయా ఈ
గురుఖారా సోహజే తిథి ముహూర్తే,
పుత్రం చేవ పసూయా
విర అనియ వరపశిమ సరిసముహం.
జమ్మాసవో మహంతో
తస్సకట దసర హేణ తుద్ధేణం,
నామంచ విరజయంతే
పశిమో న పశిమవ్పరి దశచో.

25-7.8.

పశుమచరియం 158 పర్వాల గ్రంథం. మొదట్లో పర్వాలను ఉద్దేశాలని సముద్దేశాలని కూడా కవి అన్నాడు. ఇది పురాణమయి నవ్వుటికి మహాకావ్య

లక్షణాలు చాల కలవనే చెప్పిరి. సగర్భవైతానము మహారోదయాది వర్ణనలు చాల ఉన్నవి. దాదాపు నవరసాలను సోపించాడు. కాని కవితాదృష్టి, మత ప్రచారదృష్టిలో మరుగయిపోయిందనే చెప్పిరి. రచన సాధారణంగా గాఢ, ఆర్యలోనే సాగుతుంది. వర్ణాంతాలకు వివిధ పుల్లలు వాడాడు. భాష సరళమైంది. అర్థాంతర వ్యాసాలు, రూపకాది అలంకారాలు ప్రయోగించాడు. పూర్వగ్రంథాల్లో ఉన్నదీ, ఆచార్యవరంధరగా వచ్చినదీ అయిన వర్ణచరితాన్ని అనుపూర్విగా చెబుతాను సంగ్రహంగా - అని విమల సూరి అభిప్రాయమనే అవతారికలో చెప్పాడు.

నామావలియనిబద్ధం
ఆయరియ వరంధరగాయం సవ్యం.
వోద్వామి వడిమవరియం
అహనుపువ్యం సమాసేణ.

1

సర్వజ్ఞానానీతమైన విషయాన్ని కవులు తమ తమ కాస్త్రాగ్రాసాది గుణాలతో విపులంగా చెబుతారు. వజ్రసూచితో రంధ్రం చేసిన రత్నంలో దారం దూరదా:- అని ప్రశ్నిస్తాడు విమలసూరి.

సవ్యన్ను భానీయత్తం
భణంతి కణణో జహగమ గుణేణం.
కిం వజ్రసూచి భిన్నై
సరియణ తంతు మహారయణే

2-13

ఈ ఆర్య కాళిదాసు చెప్పిన

అథవా కృతవాగ్ద్యారే వంశేస్మిన్ పూర్వ సూరిభిః,
మణౌ వజ్ర సముత్క్లిష్టే సూత్రస్యే వాన్తి మే గతిః.

అనే మాటను జ్ఞప్తికి తెస్తుంది. జైనులు, బౌద్ధులు వాల్మీకియ మయిన రామ కథను, ఇష్టం వచ్చినట్టు తమ తమ మతాలకు అనుగుణంగా మలచుకోవడం చూచి భిన్నులయిన భాస కాళిదాస ప్రవరసేనులు రఘువంశ సేతుబంధకావ్యాలు రచించారని నేననుకుంటాను. వడిమవరియం కథకు సంగ్రహంగా చెబుతాను. ఆ కథ మనకు పరిచితమైన వాల్మీకి రామాయణానికి ఎంత దూరంగా ఉందో స్పష్టమవుతుంది. విమలసూరి రామాయణాన్ని ఆరుభాగాలుగా మనం వింగ ధిపు కోవద్దు: (1) రావణచరితం, (2) సీతాహముల పన వివాహాదులు

(3) వన వ్రమణం, (4) సీతావహరణం, సీతాస్వేషణం, (5) యుద్ధం, (6) ఉత్తర చరిత్ర.

మగధ రాజయిన సేతీయుడు (శ్రీశకుడు) మహావీరుని ప్రభావ శిష్యుడై గోయడ్చే (గౌరముడే) రామకథ యధార్థ స్వరూపం తెలువవలసిందని కోరుతాడు. ఆ కోరికపై గౌరముడు వడిమవరియం వినిపిస్తాడు. ప్రాచీనంలో నిద్యాదరలోక, రాక్షస వంశ, వానర వంశాలను వివరిస్తాడు. ఈ రావణుని చరిత్రను, వాల్మీకి రామాయణం ఉత్తరకాండ చరిత్రను చాల సంబంధం వుంది.

రాక్షస రాజయిన రత్నశ్రపుణికి, రాణి శేకనీకి పుట్టిన సంతానం దశముఖుడు (రావణుడు), భానుకర్ణుడు (కుంభకర్ణుడు), చంద్రనఖ (శూర్పణఖ), విలీషణుడు. దశముఖుడంటే వదిముఖాలు కలవాడని కాదు. రావణుడు పుట్టి నప్పుడు పురిటిండ్లో రత్ని రాక్షసపతి పూర్వం మేఘవాహనునికి ఇచ్చిన గొప్ప నవరత్న హారాన్ని తన శిశువుకు వేసింది. అప్పుడు రత్నశ్రపుడు శిశువును చూడడానికి వచ్చాడు. రత్నహారం వ్రేళ్ళతో గట్టిగా పట్టుకొని వెలిగిపోతున్న శిశువును చూచాడు. ఆ రత్నాలలో శిశువు ముఖాలు ప్రతిబింబించాయి, స్పష్టంగా. అందువల్ల అతనికి దశముఖాలు ఉన్నట్టనిపించగా దశముఖుడు అని పేరు పెట్టారు.

రయణ కిరణేసు ఏతే
ముహాణ నవ నియయవయణ సరిసాణం
హారే దిట్టాణ మదం
తేణ కయం దసముహాణామ.

7-96

రావణుడు తన మాతృష్యసేయుడయిన వైశ్రవణుని బళ్ళర్యం చూచి, తన సోదరులతోపాటు తనస్సుచేసి వివిధ విద్యలు సంపాదిస్తాడు తర్వాత మండ్దరిని, మరి 6000 మంది విద్యాదర కన్యలను పాడిగ్రహణం చేసు కొంటాడు. పిదప రావణుడు వైశ్రవణుని, యముని జయించి పుష్పక విమానం లాక్కుని లంకానగరంలో ప్రవేశిస్తాడు.

రావణునికి వారికి కలిగిన స్వర్గలకు కారణం రావణుడు ఒక దూతను వాలివద్దకు పంపి, ఆతడు తనవద్దకు వచ్చి వ్రణమిల్లి తన చెల్లెలు శ్రీవత్సమ ఇచ్చి వివాహం చేయవలసిందని ఉత్తర్యులు చేయడం. వాలి జీనవరేంద్రునికి తప్ప మరొకరికి తలవంచనని చెబుతాడు. తన సోదరుడైన సుగ్రీవునికి రాజ్యం

అప్పగించి, జైన దీక్ష స్వీకరిస్తాడు. సుగ్రీవుడు రావణునికి లొంగిపోతాడు. శ్రీవ్రతతో రావణునికి వివాహం జరుగుతుంది.

కాని, వారి రావణుని గర్వాన్ని అణచడం ఇక్కడ మరొక విధంగా చిత్రించబడింది. వాల్మీకి రామాయణంలో రావణుడు తైలాన పర్యతాన్ని ఎత్తడానికి ప్రయత్నించడం, శివుడు పాదాంగుష్ఠంతో నొక్కగా రావణుని చేతులు ఇరుక్కోడం ఉండగా, ఇక్కడ వారి తపస్సు చేస్తున్నప్పుడు రావణుడు పర్యతాన్ని గర్వంతో ఎత్తడం, వారి బొటనవ్రేలితో నొక్కడం వుంది.

రావణుడు తర్వాత సహస్రకీరణ, నలకూబర వరుణేంద్రాదులను గెలుస్తాడు. వీరందరూ దేవతలు కారు; రాజులు. ఖరదూషణుడు ఒక విద్యాధర రాజకుమారుడు. రావణుని చెల్లెలు చంద్రనఖను పెళ్ళాడుతాడు.

దీనిలో రావణుని పాత్ర చిత్రణం, వాల్మీకి రామాయణానికి పూర్తిగా భిన్నం. రావణుడు ధర్మభీదవయిన జైనుడు. జినమందిరాలను పునరుద్ధరిస్తాడు. వశువిశననం జరిగే యజ్ఞాలకు అడ్డుతలుగులుతాడు. నలకూబరుని భార్య ఉవరంగ వలచివస్తే నిరాకరిస్తాడు. జైనాచార్యుడు అనంతపీఠ్యుని ధర్మోపదేశంతో తనను కోరని పరనారీ విముఖవ్రతం స్వీకరిస్తాడు.

నద రక్కోత్తి భట్టజ

దసాణజో జేయ ఆవిసాహారో,

అలియం వి సవ్యమేమం

భజంతి జం కుకజ్జణో మూఢా. (13-15)

దశాసనుడు రాక్షసుడు కాదు. మాంసభక్షి కాదు. మూఢులైన కుకపులు వట్టి అబద్ధాలు చెప్పారు.

దీనిలో హనుమచ్ఛరీతం విస్తారంగా వర్ణితం. ఇతడు పవంజయ, అంజనాదేవుల పుత్రుడు, రావణుడు పరణునితోపాటు పోరాడినప్పుడు సహాయం చేస్తాడు. రావణుని చెల్లెలు చంద్రవ్రత కుమార్తె అనంగకుసుమను వివాహం మూడుతాడు. ఇదికాక ఇతనికి మరొక వందమంది భార్యలుంటారు.

తర్వాత రామాయణం ఆధికారిక కథ 21 వ పర్వం నుంచి ప్రారంభమవుతుంది జనకుని, దశరథుని పంశావళితో. దశరథుడు అపరాజితను, సుమిత్రను పెళ్ళాడుతాడు. ఒకనాడు నారదుడు దశరథునివద్దకు వచ్చి "నీ కుమారుడు జనకుని కుమార్తె కారణంగా సముద్రమార్గాన లంకానగరానికి వచ్చి

రావణునితో యుద్ధం చేస్తాడని జ్యోతిష్కులు తెలిపారు. అందువల్ల విభీషణుడు నిన్ను, జనకమహారాజును చంపదలచుకొన్నాడు" అని హెచ్చరిస్తాడు. జనకునికి కూడ నారదుడు ఈ హెచ్చరికే చేస్తాడు. ఆ హెచ్చరికతో బాధిద్దరూ తమ రాజ్యం వదలి భూభ్రమణానికి పూనుకుంటారు. వారి మంత్రులు తమ రాజుల ప్రతిరూపాలు చేయించి, నగళ్ళలో పెడుతారు. విభీషణుడు నారదుడు చెప్పినట్లే వచ్చి, దశరథుని ప్రతిరూపం శిరస్సును ఖండిస్తారు.

భూభ్రమణం చేస్తున్న జనక దశరథులు కైకేయి స్వయంవరానికి వెళ్ళుతారు. కైకేయి దశరథుని మెడలో స్వయంవరమాల చేస్తుంది. దీనివల్ల దశరథుడు తక్కిన రాజులతో యుద్ధం చేయవలసి వస్తుంది. ఆ యుద్ధంలో కైకేయి చాల నైపుణ్యంతో దశరథుని రథాన్ని తోలుతుంది. వివాహానంతరం జనక దశరథులు తమ తమ రాజధానులకు తిరిగి వస్తారు. దశరథుడు కైకేయికి ఒక వరమిస్తాడు. "అవసరం వచ్చినప్పుడు అడుగుతాను. ఇప్పుడు వద్దు" అని కైకేయి వరం స్వీకరించదు.

దీనిలో రాముడు — వద్దుడు — అపరాజితాదేవి కుమారుడు. సుమిత్ర కుమారుడు లక్ష్మణుడు. కైకేయి కుమారులు భరత శత్రుఘ్నులు.

జనకునికి విదేహ అనే రాణికి సీత, ఖామండలుడనే ఇద్దరు పుడుతారు. రాముడు జనకునికి ప్లేచ్చులతో జరిగిన యుద్ధంలో సహాయం చేస్తాడు. దానివల్ల జనకుడు సీతను రామునికిచ్చి వివాహం చేయడానికి నిశ్చితార్థం జరుగుతుంది. తర్వాత సీతా స్వయంవరంలో రాముడు ఎల్ల ఎక్కుపెట్టి సీతను పెళ్ళాడుతాడు. ఈ ధనుస్సు శివధనుస్సు కాదు. వజ్రావర్తమనే ధనుస్సు. విద్యాధర రాజా చంద్రగతి ఇచ్చినది.

కొంత కాలానికి దశరథునికి వైరాగ్యం కలిగింది. ప్రవ్రజ్య స్వీకరిస్తాడు. అప్పుడు కైకేయి పూర్వవరం జ్ఞాపకపరచి, భరతునికి పట్టాభిషేకం చేయమంటుంది. ఇది విని రామలక్ష్మణులు సీతతోపాటు దక్షిణాపథంవై పు బయలుదేరుతారు. కైకేయి పశ్చాత్తప్తరాంవుతుంది. ఆమె అసురోధంపై భరతుడు అడవికి వెళ్ళి అయోధ్యకు తిరిగి రమ్మని రాముణ్ణి బ్రతిమాలుతాడు; రాముడు నిరాకరించడంవల్ల గత్యంతరంలేక తిరిగి వచ్చి రాజ్యభారం వహిస్తాడు, రాముడు తిరిగి వచ్చిన పిదప జైనదీక్ష వహిస్తానని ప్రతిజ్ఞ చేస్తాడు.

రామలక్ష్మణుల వనవాసం విచిత్రంగానే వుంటుంది. వారు మొదట చిత్రకూట పర్వతానికి వెళ్ళుతారు. వివిధ రాజ్యాలలో ప్రవేశించినమీదట లక్ష్మణుడు వజ్రకర్ణ విరోధి అయిన సింహాదరుని, మేల్పరాజును, భరతుని శత్రు

వయిన అతిపిద్యుణ్ణి జయిస్తాడు. వలువురు రాజులు రామలక్ష్మణులకు తమ కన్యలను సమర్పిస్తారు. ఈవిధంగా రామునికి 6000 మంది, లక్ష్మణునికి 16000 మంది భార్యలు. (రావణునికి 8000 మంది.) తర్వాత వారు దండకారణ్యం ప్రవేశిస్తారు.

రావణుడు సీతను హరించడానికి విమలసూరి చెప్పిన కారణాలు వేరు. చంద్రనఖ కుమారుడైన శంఖాకుడు సూర్యహాసమనే గొప్ప కత్తిని పొందడానికి 12 సంవత్సరాలు సాధన చేస్తాడు. సాధన సఫలమై సూర్యహాసం ప్రత్యక్షమయింది. ఆ సమయంలో లక్ష్మణుడు ఆ ప్రాంతానికి వెళ్ళడం తటస్థమైంది. ఆ ఖడ్గాన్ని అందుకొని వక్కన వున్న వెదురు గుఱురును నడుపుతాడు. దానితోపాటు, అక్కడ తపస్సు చేస్తున్న శంఖాకుని తలకూడ తెగిపోతుంది. కుమారుడు మరణించినందుకు చంద్రనఖ దుఃఖిస్తూ ఆరణ్యమంతా తిరుగుతూ, రామలక్ష్మణుల వద్దకు వచ్చి, తనను పెళ్ళాడమంటుంది. వారు నిరాకరించడంతో తనదర్త ఖరదూషణుని వద్దకు వెళ్ళి పుత్రమరణవార్తను తెలిపి, రావణునికి కూడ ఈ సంగతి సూచిస్తుంది. ఇంతలో ఖరదూషణుడైనైన్యంతో వస్తాడు. లక్ష్మణుడు ఒంటిగా ఆ నైన్యాన్ని ఆపుతాడు. ఇంతలో రావణుడు అక్కడికిచేరి, సీతను చూచి మోహం చెందుతాడు. లక్ష్మణుడు ఎక్కడికయినా వెళ్ళితే రాముణ్ణి పిలవడానికి సింహనాదం చేయడం సంకేతంగా పెట్టుకొన్నట్టు అవలోకనీ విద్యతో రావణుడు తెలుసుకొని సింహనాదం చేస్తాడు. సింహనాదం విని రాముడు లక్ష్మణునికి ఏదో అవద వచ్చిందని భావించి వెళ్ళుతాడు. జటాయువు ఆమెకు రక్షగా వుంటాడు. రాముడు వెళ్ళిపోగానే రావణుడు ఆకాశం నుంచి కిందికి దిగి మడించిన ఏనుగు క్రమలినిన ఎత్తుకున్నట్టు ఆనాయాసంగా ఆమెను ఎత్తుకొని పుష్పక విమానంలో కూర్చోబెట్టుకొని వెళ్ళుతాడు. అద్భుతగిరిన జటాయువును ముక్కలు ముక్కలుగా నడుకుతాడు. సీత విలపిస్తుంది. "అప్రసన్నురాలయిక వరశ్రీని పొందననే పూర్వం అభిగ్రహం (వ్రతం) స్వీకరించాను. సంసార సాగరాన్ని తరింపజేసే ఆ వ్రతాన్ని పాలిస్తాను. కొంతకాలం తర్వాత ఈమె నన్ను ఒప్పుకోవచ్చు" అని రావణుడు అనుకుంటాడు.

ఎత్తంతరమ్మి సహసా

అవయరి హింసం నహాహి దహవయణో,

హక్ష్మణవక్ష జణయతణయాం

దుయాసుణవి విశివ్య మత్తగః

(44-39)

హోతీ వనస్సుహయయా

ఇమాని మహ దీహకాలేణం.

(44-46)

సీతావహరణాంతరం రామసుగ్రీవుల వర్తనం వుంది. సుగ్రీవునికి కలిగిన అవద వాల్మీకి రామాయణంలోని దానికన్నా దిన్నం. సాహసగతి అనే విద్యార్థుడు సుగ్రీవునిహాసం దరించి సుగ్రీవుని పర్చిని. రాజ్యాన్ని హరిస్తాడు. రాముడు సాహసగతిని వదిలి, సుగ్రీవునికి భార్యను, రాజ్యాన్ని ఒప్పిస్తాడు. సుగ్రీవుడు రాముని విరోధార్థం తన 13 కన్యలను సమర్పిస్తాడు. రాని, సీతావియోగ దుఃఖితుడయిన రామునికి చారి సంగతి సుఖం కలుగలేదు.

పిదప సుగ్రీవుని అబ్బతో విద్యార్థులు సీతానైషణకు బయలుదేరాడు. రత్నజటినుంచి రావణుడు సీతను అవహరించునట్లు సుగ్రీవునికి తెలిసింది. అప్పుడు రావణునికి భయపడి యుద్ధం చేయడానికి నిరాకరిస్తాడు. కోడిలను ఎత్తేవాడు రావణుని చంపగలడని పూర్వం అనంతపీఠ్యుడనే విద్యార్థుడు చెప్పినదానిని స్మరించి, సుగ్రీవుడు విమానంలో కోడిలవద్దకు వెళ్ళుతాడు. అక్కడ లక్ష్మణుడు కోడిశిలను అవలీంగా ఎత్తుతాడు. అయినా విద్యార్థులు భయపడి, మొదట హనుమంతుని పీఠిషణునివద్దకు రాయబారంవంపి, రావణునికి నవ్వుజెప్పవలసిందని సుగ్రీవుని కోరుతాడు. హనుమంతుడు ఆ విధంగానే, తన మాతామహుడైన మహేంద్రుని జయిస్తాడు. దీనికి కారణం మహేంద్రుడు తన తల్లి అయిన అంజనను ఏదో అవవాదంతో ఇంటినుంచి వెళ్ళగొడుతాడు. దాని కనీ తీర్పుకుంటాడు హనుమంతుడు.

లంక చేరిన తర్వాత హనుమంతుడు విభీషణుడు నిర్మించిన ప్రాకారం దాటి మొదట వజ్రమును వదిలి. తర్వాత అతని కుమార్తె లంకా సుందరిని ఓడించి రాత్రి ఆమెతో క్రిడిస్తాడు. పిదప లంకలో ప్రవేశించి, విభీషణుని కలుసుకొని, సీతను దర్శిస్తాడు. తర్వాత లంకలోని ఉద్యానాండు, ప్రాసారాలను దర్శనం చేస్తాడు. ఇంద్రజిత్తు అతనిని బంధించి రావణుని ఎదుట నింబెడుతాడు. హనుమ రావణుని బెదిరించి, తన బంధనాలు త్రొండుకొని రావణుని అంతఃపురాన్ని దర్శనం చేస్తాడు. సీతా సందేశంతో రాముని వద్దకు బయలుదేరుతాడు. రాముని అంగుళీయం సీతకిచ్చి, సీత చూడామణిని గ్రహిస్తాడు; రామునికి అందజేస్తాడు తర్వాత. "కర్తరవాతీరంతో మర్యాహ్న సమయాన మేమిద్దరం పాదువులకు దానమిచ్చాము. అహోదానం : - అని దేవతలు హెచ్చించారు. సకాంపన రత్నవృష్టి కురిసింది. అప్పుడే తేజస్సుతో ప్రకృతిస్తున్న

ఈ చూడమణి లభించింది. ఓ కపిర్యజీ, ఈ అభిజ్ఞానాన్ని నా ప్రియుని చేర్చు" అని సీత అందజేస్తుంది.

తే ఏణ వజ్రలంతి

త జయా చూడమణి ఇమా లద్దా,

ఏయం నేహ క ఇద్దయ

సాహస్యాణం మహ పీయస్య.

(53-72)

యుద్ధకాండ కథకూడా వాల్మీకియం కన్నా ధిన్నంగా వుంటుంది. దానిలోని ప్రధాన బేదాలను క్రోడీకరిస్తాను:

దీనిలో సేతుబంధం ప్రసక్తిలేదు. సముద్రుడనే రాజు వానర సేవను అడ్డగిస్తాడు. నలునితో పరాజయం పొంది, లక్ష్మణునికి తన నలుగురు కుమార్తెలను సమర్పిస్తాడు.

విభీషణుడు సీతను అప్పగించేయమని రావణునికి సలహా ఇస్తాడు. రావణుడు కోపగించి, ఆతనిని నగరం నుంచి వెళ్ళగొట్టడని ఆజ్ఞా పిస్తాడు. విభీషణుడు తన సేనతో రాముడు సవరివారంగా విడిచిన హంస ద్వీపానికి వెళ్ళి రాముని శరణు వేడుతాడు. అప్పుడు సీతాదేవి సోదరుడు భామండలుడు కూడ రామవక్షంలో యుద్ధం చేయడానికి వస్తాడు.

ఇంద్రజిత్తు నాగపాళాలతో రామలక్ష్మణులను కట్టివేయడానికి మారు సుగ్రీవ భామండులను కట్టివేస్తాడు. వారు గరుడ కీటువయిన లక్ష్మణుని ద్వారా నాగపాళ ముక్తులవుతారు.

రావణలక్ష్మణులు తలవడుతారు. రావణుని శక్త్యాయుధంతో లక్ష్మణుడు మూర్ఛితుడవుతాడు. ద్రోణమేఘముని కుమార్తె విశల్య లక్ష్మణునికి చికిత్స చేసింది. లక్ష్మణుడు మూర్ఛ తేరుతాడు. తర్వాత లక్ష్మణుడు విశల్యను పెండ్లాడుతాడు. వారి పూర్వజన్మ గాథ కూడ వర్ణితమయింది. పూర్వజన్మలో లక్ష్మణుడు పునర్వసువు. విశల్య ఆనంగశర.

రావణుడు సామంతుడనే దూతను పంపి రామునితో సంధి చేసుకొనడానికి ప్రస్తావించాడు. రాజ్యంలో ఒక భాగం, 3000 కన్యలను ఇచ్చేషరతుపై సంధి కోరుతాడు. కాని, సీతను వదులకోవాలి, బందీలుగా వట్టుకున్న కుంభకర్ణ, మేఘనాద, ఇంద్రజిత్తులను వదలిపెట్టాలి.

సంధి కుదరలేదు. రావణుడు బహురూప అనే విద్య నీడ్డికోసం శాంతి నాథుని మందిరంలో సాధన చేస్తాడు. ఈ సంగతి తెలిసి వానరులు సాధనకు

దంగం చేయడానికి ప్రయత్నించి నిష్ఫలం అవుతాడు. రావణుడు నీడ్డి పొందుతాడు.

బహురూప విద్య నీడ్డించిన పిదప రావణుడు మరల సీతవద్దకు వెళ్ళి "ఇప్పుడు రాముని సంహరించి నిన్ను పెళ్ళి చేసుకుంటాను." అని తెలియిస్తాడు. "నా జీవితం రాముని జీవితంపై ఆధారపడి వుంది" అంటూ సీత మూర్ఛతో రూమిపై పడిపోతుంది. రాముని ఎడల సీతకు గల అదంతర ప్రేమను చూచి రావణుడు పశ్చాత్తప్త డవుతాడు. కాని, యుద్ధంలో రామలక్ష్మణులను జయించి, సీతను వారికి అప్పగించాలని నిశ్చయించు కొంటాడు.

మరల రావణ లక్ష్మణ యుద్ధం జరుగుతుంది. నారాయణుడైన లక్ష్మణుడు వ్రతినారాయణుడైన రావణుని వధిస్తాడు.

రావణుని వధానంతరం బందీయిన కుంభకర్ణ, ఇంద్రజిత్తు, మేఘ వాహనులు విడుదలయ్యారు. వారంతా విరట్తులై తపస్సు చేయడానికి వెళ్ళి పోతారు. మండోదరి, చంద్రనఖ మొదలైన 7000 మంది యువతులు కూడ అంతఃపురం వదలి సాధకురాండ్రవుతారు.

రాముడు లంకలో ప్రవేశించిన వెంటనే సీతను చూడడానికి వెళ్ళుతాడు. వారిద్దరి సమాగమ సమయంలో దేవతలు పుష్పవృష్టి కురిపించి, సీతాదేవి నిర్మల చరిత్రకు సాక్ష్యమిస్తారు. రామునికి సీత చరిత్ర విషయంలో ఎంత మాత్రమూ సందేహం కలుగదు; సీత అగ్నిప్రవేశం గురించిన దీనయనా దీనిలో లేదు.

రామలక్ష్మణులు రావణుని నగరులో కొంతకాలం వుంటారు. తమతో నిశ్చితార్థమయిన కన్యలను పిలిపిస్తారు. లంకలోనే వారందరితోనూ వివాహం జరుగుతుంది. లంకలో రామలక్ష్మణులు ఆరేళ్ళుంటారు.

నారదుడు లంకకు వచ్చి తల్లి అవరాజిత పుత్రవియోగంతో దుఃఖిస్తున్నదని తెలువగా రామలక్ష్మణులు సాతేతానికి తిరిగి వెళ్ళడానికి నిశ్చయిస్తారు. వారు తిరిగి రాగానే భరతునికి వైరాగ్యం కలిగింది. దానితో తీవ్రదీక్ష స్వీకరించి నిర్వాణం పొందుతాడు.

సీతా త్యాగ కథ వాల్మీకి రామాయణానికి చాల దగ్గరగావుంది. సీత కుమారుల పేరు లవణుడు లేక అనంగుడు, అంకుకుడు లేక మదనాంకుకుడు. నారదుడు రెవ్వగొట్టడం వల్ల పీరిడ్డరూ అయోధ్యపై దండెత్తి లక్ష్మణునితో యుద్ధం చేస్తాడు. సీతా వరిత్యాగం కథ ఇది. — గర్భవతి అయిన సీతను రాముడు విభిన్న జైనవైత్యాలయాలను చూపుతుండగా పావమోహితమవుతుంది.

వరదోషగ్గహణరూఢి, గుహవవతో శ్రీసతసీలో ప్రజలు — నాగరికులు సీతపై నిండలు వేస్తున్నారని జనవదాల పెద్దలు చెబుతారు. ఈ మాటలు విని రాముడు లక్ష్మణునితో సీతాత్యాగం విషయం చెప్పగా లక్ష్మణుడు ఒప్పుకోడు. అప్పుడు రాముడు సేనావతి కృతాంత వదనుని పిలిచి సీతను గంగకు అవల నిమానుష ఆరణ్యంలో వదలిపెట్టమంటాడు. కాకతాళియంగా పుండరీకపుర రాజా పుత్ర జంఘుడనే రాజు ఆ వనంలో సీతావిలాసం విని తన నగదుకు పిలుతుకొని వస్తాడు. అక్కడ ఆమె ఇద్దరు పుత్రులను కంటుంది. లవణాంకుశులు పగ తీర్చుకొనడానికి రామలక్ష్మణులతో యుద్ధం చేస్తారు. ఈ యుద్ధానంతరం అందరి అనురోధంతో రాముడు సీతను అయోధ్యకు పిలిపిస్తాడు. అగ్నిపరీక్షలో ఆమె తన సతీత్వం నిరూపించుకుంటుంది. రాముడు ఆమెను అయోధ్యలోనే పుండ మని బ్రతిమాలుతాడు. కాని, సీత నిరాకరించి, తల వెంట్రుకలు పీక్కుని జైన దీక్ష స్వీకరించడానికి నిర్ణయిస్తుంది. రాముడు మూర్ఛపోతాడు. సీత సర్వ గుప్తుడనే మునిని ఆశ్రయించి, జైనదీక్ష స్వీకరిస్తుంది. రాముడు స్మృతి వచ్చిన తర్వాత సీతాన్వేషణకు బయలుదేరుతారు. కాని, సకలభువనముని అతనిని ఊరడిస్తాడు.

పడుమ చరియంలో రామకథా సమాప్తి ఈ విధంగా ఉన్నది.

రత్నమాల, మణిమాలలనే ఇద్దరు దేవతలు రామలక్ష్మణుల సౌభ్రాత్ర పరీక్ష చేయదలచి రాముడు మరణించాడనే మిథ్యా వార్తను చెబుతారు. ఆమాట విన్నవింటనే లక్ష్మణుడు శోకాకులుడై మరణిస్తాడు. నరకానికి వెళ్ళుతాడు. లక్ష్మణుని అంత్యేష్టి తర్వాత రాముడుకూడ విరక్తుడవుతాడు: లవణాంకుశులు కూడా విరక్తులవుతారు. రాముడు లవణుని పుత్రుడైన అంగరాహునికి పట్టం కట్టి 17 వేల సంవత్సరాలు వారితపస్విగా దేశం తిరుగుతూ కోటిశిల చేరి, అక్కడ సీతామోహాన్నివదలి, కేవలజ్ఞానం పొందాడు. చివరకు నిర్వాణం పొందాడు. చివరకు లక్ష్మణుడు, రావణుడు, సీత పెక్కుసార్లు జన్మలెత్తి ముక్తి పొందుతారు.

మహావీరుడు చెప్పిన రామచరితాన్ని విమలుడు గాథానిబద్ధం చేశాడు అని కవి ఒక శార్దూలంలో ఈ కావ్యం ముగిస్తాడు.

ఏయం వీర జిణేణ రామ చరియం

నీధిం మహాత్మం పురా

పచ్చా ౭౭ ఖండల భూరిణాడి కహియా

సీనాణధమ్మాసయం,

భూఢి సామవరంనరావి నయలం

లోపిడియం పాయడం

ఏలేహిం విమలేన సూత్ర సహితం

గాహానిబద్ధం కయం.

(118 - 102)

విమలసూరి తన ఉద్దేశం జైన మత ప్రచారమే గనుక కావ్యదృష్టి అంతగా ప్రాధాన్యమివ్వలేదు. అంతమూత్రాన కావ్య కామనీయకం లేదనికాదు. ఇరిహన దృష్టితో వ్రాసినా, నగరార్థవ తైలాది వర్ణనలతో ఇంపు చేతుర్చినాడు. ప్రతి పర్యాన్ని విమలాంతంగా చేశాడు. చివరి వృత్తంలో 'విమల' పదం పొందు పరచాడు. ఇతని వర్ణనలను ఒకటి రెండు ఉదాహరిస్తాను. ప్రావృట్కాల వర్ణనం—

సపగయ ససిర నిదాపే,

గంగాతీరట్టియస్స రమణిజ్ఞే,

గల్లంత మేహముఖలో

సంపత్తో పాపుసో కాలో.

11.111

భవల బలాయాధయపద

విష్ణులయా కణయ బంధిరచ్చాయ,

ఇందాడిహ కయ భూసా

యురంత నవసలిల దాణోహ.

12

అంజణ గిరి సచ్చాయా

మణహత్తి పాపుడంవ సురపణా,

సంపేసీయా పభూయా

రక్తసనాహస్స అఇ గురుయా.

13

అంధారియం సమత్తం

గయణం రవియర పణట్ట గహ చక్కం,

తడయడ సముట్టియరవం

దారాసరఖిన్న మవణయలం.

14

దారాసరఖిన్నంగో

కంతా సరిఊణముచ్చికి పహిఊ,

పుణరవి ఆససికి చ్చియ

తీవ సుహసంగమాసాపి.

15

అహింస కయంబ గంధం
అగ్ని పీడిత మూఢ మహిమయో,
జీ అముణీయ వరమత్తా
భమంతి తత్తేవ పహియ గణా.

దధుర మహిర జలహర
సద్ధో తప్తిహయాణ ఏ యత్తం,
పారద్ధం పిన తాలం
వారణ లీలా సహజేణం.

సుట్టువి ఉక్కుంతులయా
పహియా జలఫలిహరుద్ధ వయమగ్గా,
కంతా సమాగమ మణా
సంఖా రహియా విసూరేంతి.

హరియ తణ సామలంగీ
మహివిలయా నలిలవత్త పరిహోజీ,
వరమడయ కుసుమదంతీ
హసణవ్య దసాణాగమజే.

రావణుడు గంగాతీరంలో ఉండగా చలికాలం, ఎండకాలం గడిచాయి. గర్జించే మేఘాలతో ముఖరితమయిన వర్షాకాలం వచ్చింది. కొంగలనే తెల్లటి పతాకాలతో, మెరుపులనే బంగారు కడిబందంతో, ఇంద్రధనస్సనే నగలతో, కొత్త సీరనే స్రవించే మదజలంతో కాటుక కొండవంటి కాంతితో ఒప్పారే మేఘాలనే పెద్ద పెద్ద ఏనుగులను ఇంద్రుడు రాక్షసనాథుని వద్దకు పంపినట్లు కనిపించింది. గగనతలంలో చీకట్లు కమ్ముతున్నాయి; సూర్యకాంతి, గ్రహాలు మరుగయిపోయాయి. ఉరుము మెరుపుల గోల ఎక్కువయింది. జడివాన అనే బాణాలతో భువనతలం చిన్నాభిన్నమయింది. విరహాలయిన పాంథులు తమ కాంతలు తలపురాగా మూర్చిపోయారు. మరల సుఖ సమాగమం సంభవిస్తూ దనే ఆశతో ఊరటచెందారు. కొత్తగా పూచిన కలుగొట్టు పూవుల వాసనకు దిమ్మెత్తిపిరియిన పాంథులు తాము ఏమిచేయాలో పరమార్థమేమిటో తోచక ఆ కడిమిచెట్ల చుట్టూ తిరుగుతున్నారు. మట్టిచిబ్బల మీద ఉన్న కప్పల బెకబెకలు, నెమళ్ళ కేకలు, మేఘాల ఉరుములు మేఘ మహాగణం వప్రక్రిడకు తాళమా అన్నట్లు ఉన్నాయి. వధికులకు తమ ప్రియురాలిని కలుసుకోవాలని తొందర. కాని నీటి వరదలు అగడ్తలలాగ ఎదుట కనిపిస్తున్నాయి. వాటిని దాటలేక

రెక్కలు లేకపోయాయే అని విచారపడుతున్నారు. వచ్చినగడ్డితో క్యామలాంగ అయిన భూమి అనే మహా సీరనే పత్రం భరించి, అదని మొల్లనే తెల్లని వలువరుసతో రావణుని రాకకు సంతోషం పట్టలేక నవ్విస్తోంది.

ధన మాహాత్మ్యాన్ని విమలసూరి చాల తక్కుగా వివరించాడు.

జన్మల్లో తన్న సుహం
జన్మల్లో వండితి యసో లో ఏ,
జన్మల్లో సో గురుట
అత్తపహితో య లహుట డ.

తన్న మహత్తో య జనో
ధమ్మో పి య తన్న హోష సాహితో,
ధమ్మోపి సో సమత్తో
జన్మ అహింసా సముత్పత్తా.

ధనమున్నవానికే సుఖం. ధనమున్నవాడే వండితుడు. ధనమున్నవాడే గొప్పవాడు. ధనహీనుడు తేలికయిపోతాడు. ధనమున్న వానికే కీర్తి. ధర్మం ధనమున్నవానికే స్వాధీనం, అహింసోపదేశం చేసే ధర్మాన్ని ధనవంతుడే చేయగలుగుతాడు.

విమలసూరి అర్థాంతర వ్యాసాలు జొన్ని చక్కగా ఉన్నాయి. వాటిని తర్వాతి కవులు, అన్యధర్మానుసారి కావడంవల్ల ఆతనిని స్మరించక అనుకరించారనవచ్చు.

(1) కిం వజ్రసూత్ర భిన్నైసరియష తంతూ మహారయజే. 1-13
దీనిని కాళిదాసుదాసు అనుకరించాడని ఇదివరకే చెప్పాను.

(2) నక్షేణ జం విరుప్పష తత్తయ వరసూత్ర కిం కజ్జం? 12-101
గోటితో పోయేదానికి గొడ్డలి ఎందుకు?

(3) నట్టం హి యం చ భద్రే
స సోయియవ్వం బుహజజేణ. 30-35
ఓ మంచిదానా బుద్ధిమంతులు గడచిపోయినదానికి విచార పడకూడదు.

(4) తుల్లావత్థాణ జవీ
హోష సజేహో నరాణ నియయం వి. 47-5
సమానావస్థలో వున్నవారికి స్నేహం కుదురుతుందనడం లోకనియమం.
VPR-3

సమాన కీల వ్యసనేషు సఖ్యం అనే నూత్తి, సర్వస్పృగందేషు పిశ్యసితి అనే కాశిదాసుమాట దీనివంటివే.

(5) పత్తే విజానకాలే

నానజ బుద్ధీ నరాణ నిక్తుత్రం. 53-138

వినాశకాలం వచ్చినప్పుడు మానవులబుద్ధి సజిస్తుందనిదం నిశ్చయం. వివాశకాలే విపరీతబుద్ధి.

(6) కిం దిణయరస్స దీవో

విజ్ఞజ విహుమగ్గణటావీ. (70-27)

దినకరుడు దారి తప్పులాడని దీవం చూపుటామా?

(7) కిం రాసహస్స సోహజ

దేహే రణయా విజయఘంటా. 71-54

గాడిదకు విజయ ఘంట కడితే ఏం బాగుంటుంది?

(8) మరణంతాఞ హవంతి వేరాణి.

మరణాంతాని వైరాణి - యుద్ధకాండ. రామా. 75-1

(9) సగ్గసరిసోవి దేసో

పియ విరహే రణ సన్నిహో హోఞ. 78-42

స్వర్గ సదృశ్యమైన దేశం కూడా ఇష్టలయిన వారు దగ్గర లేనప్పుడు ఆరణ్య సమానం.

(10) భిచ్చస్స జీవియావో

కుక్కుర బీయం వరం హూఞ.

భిచ్చగాని జీవితంకన్నా కుక్క బ్రతుకు మేలు.

(11) సవ్యస్సవి కోడియం సరిసం.

100-54

(12) జహ రాయా తహ వయా సవ్యా.

105-106

యథారాజా తథావ్రజాః.

(13) జాఅస్స దువం మరణం.

106-26

జాతన్య హి ద్రువో మృత్యుః (భగవద్గీత - 2-27)

విమలనూరి మతాచార్యుడు, లోక వృత్తజ్ఞుడు గనుక మంచి మంచి ఆబాణకాలు ప్రయోగించాడు.

(1) నయ గేహమ్మివలి తే

కూవో భిమ్మజ సుతూరమాణేహిం,

దాహారివి ఇ దమ్మజ

అసోద్ధియ తక్కుణం దేవ.

3-239

ఇందరి నిప్పుంటున్నప్పుడు తొందరగా బాపి తవ్వడం సాధ్యమా? వరిగిస్తే గుర్రాన్ని వెంటనే అడుపుకోకే లేవడం సాధ్యం కాదు.

కర్మ. వై. 75

(2)

వెళ్లి నరిందాణ మిత్రపురిసాణం,

అహాణః లోపి

ఏయాణ పుదం క హేయవ్యం.

12-17

జనంలో అభాణం ఏమిటంటే, వైద్యుని వద్ద, రాజు వద్ద, మిత్రుని వద్ద మరుగుచేయరాదు; స్పష్టంగా చెప్పివేయాలి.

(3) కింవా తు స్మిం శీరజ

తందుల సారమ్మి సంగహిపి.

12-138

బియ్యం శీనున్న తర్వాత శిశిలో ఏమి ఉన్నా?

(4) దుసహం హమ్మి సమ్మి

దుక్కుం చియ ఉచ్చవే జణ పయస్స,

గయవేయణం తు పచ్చా

జణమ్మి ఏసా ముతా భోమజ.

26-97

ఉత్పత్తి సమయంలో దుఃఖం కళ్ళెదుట ఉంటుంది;

జనం దానిని సహించలేదు. కాని, కొంత కాలం తర్వాత

ఆ దుఃఖం పోతుంది. ఇది లోకంలో వ్యాపించిన మాట.

(5) కో సయల జణస్స ఇహం

కరేణ ముఖ బంధణం పురిసోః

94-70

ఎవడు లోకులందరి నోళ్ళు మూయించగలడు?

(6) వీర పురుసాణ భోజ్ఞా

వసుధా, కిం ఏత్త విద్ధేహిం.

98-22

వీరభోజ్యా వసుంధరా. చరువుతో అదనరం ఏమిటి?

(7) రయణం తు పుహజ మోల్లం

దిస్సంచియ సంగరస్సముట్టి ఏ.

103-110

(8) అనమిక్కియకారీణం

పురిసాణం ఏత్య పావహియయాణం,

సయమేవ కయం కమ్మం

పరితాపయణం హవణి వచ్చా.

110-11

అనాలోచితంగా వనిచేసే పాప హృదయులకు వారుచేసిన పనే తర్వాత పరితాప కరమవుతుంది.

అతిరథస కృతానాం కర్మణా మువివత్రేః

భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః.

భర్తృ. సీతి. 95

(9) సలిలే మంథిజ్ఞంతే

సుట్టువి నయ హోషి నవణీయం

సికయావ పీలియావ

కత్తొచ్చియ జాయవ తేల్లం.

113-33

సీటిని ఎంత బాగా చిలికినా వెన్నెరాదు. ఇసుకను ఎంత పిండినా నూనె

రాదు.

(10) వాలగ్గకోడి మేత్రం

దోసం పేచ్చసి వరస్స అతి సిగ్గుం,

మందర మేత్రం పి తుమం

న య పేచ్చసి అత్రణో దోసో.

113-40

ఎదుటి వానిలోని లోపం వెంట్రుక కొనంత ఉన్నా త్వరగా కంటపడు తుంది. తన దోషం మందర వర్వతమంత ఉన్నా కనిపించదు.

ఖలః సర్వప మాత్రాణి

పరచ్చిద్రాణి పశ్యతి,

ఆత్మనో బిల్వ మాత్రాణి

పశ్యన్నపి స పశ్యతి.

భారతం-1-3069

ఉపమా రూపకోత్రేక్షాతిశయోక్తులు, యమకాలు చాల ఉన్నవి. దీనిలోని ప్రధాన పాత్రలన్నీ ప్రాపంచిక సుఖాలు వదలి జైన ధర్మం స్వీకరించేవి గనుక, ప్రధాన రసం-తాంతం-వైరాగ్యమే అయినా, శృంగార వీర కరుణాది రసాలను కూడా కవి ఆయా స్థలాలలో పోషించాడు. శైలి సరళం, చాష చెప్పినట్లు వినే కింకరి.

దీనిలో 118 ఉద్దేశాలు: 8651 శ్లోకాలు ఉన్నవి.

గుణభద్రుని సంప్రదాయం:-

రెండవది గుణభద్రుని సంప్రదాయం. గుణభద్రుడు కర్ణాటక ప్రాంతం వాడు, జినసేనుని శిష్యుడు. గురువు రచించిన అనమగ్గ మయిన ఆదిపురాణాన్ని పూర్తిచేయడమేకాక, ఉత్తర పురాణె అనే పేర త్రిషష్టి శ్లోకాల పురుష చరిత్ర ద్వితీయభాగం సంస్కృతంలో రచించాడు. ఇతడు 9వ శతాబ్దివాడు. ఉత్తర పురాణంలోని 68,69 పర్వాలలో 1117 శ్లోకాలలో అష్టమ బంధేన నారాయణ, వ్రతి నాయకుల-రామ లక్ష్మణ రావణుల-చరిత్ర ఉన్నది. ఈ రామచరితం వాల్మీకి కథకు, విమలనూరి కథకు భిన్నం. దీనిలో ముఖ్య విషయం సీత రావణ మండోదరుల కుమార్తె.

గుణభద్రునికథకు ఆధారమేమిటో తెలియదు. కాని, ఇతనికి విమలనూరి సంప్రదాయం, సంఘదాసుని సంప్రదాయం బాగా తెలుసునని లోస్తుంది. జినసేనుడు తన ఆదిపురాణానికి పరమేశ్వర కవి వచన కథ మూలమన్నాడు. గుణభద్రుడు కూడ పరమేశ్వరుని గద్య రచనను అనుసరించాడేమో! కాని, పరమేశ్వర కవి రచన లభించడంలేదు. కాని, టిబెట్టు రామాయణంలోను, ఇతర గ్రంథాలలోను సీత రావణమండోదరుల పుత్రి అని ఉన్నది. బహుశా ఇది లోకంలో ప్రచారంలో వుండి వుండవచ్చు. దానినే పరమేశ్వర కవి, గుణభద్రుడు జైన సంప్రదాయానుగుణంగా మలచుకొని వుంటారు. గుణభద్రుని సంప్రదాయానుసారంగా మరికొన్ని సంస్కృత కన్నడ ప్రాకృత రచనలు వెలువడ్డాయి. వాటిలో ప్రాకృతంలోనిది పుష్పదంతుడనే కవి తిష్యి మహా పురిస గుణాలంకారం. దీనికి మహా పురాణమనీ నామాంతరం వుంది. ఇతడు క్రీస్తుశకం 965 ప్రాంతంవాడు. ఈ ప్రాకృతాన్ని అవతంశమని కొందరన్నారు. పుష్పదంతుని రచనలోని గుణభద్ర సంప్రదాయపు రామ కథను ఈ విధంగా క్రోడీకరించవచ్చు.

వారాణసి రాజయిన దశరథునికి నలుగురు పుత్రులు పుట్టారు. రాముని తల్లిపేరు సుబాల. లక్ష్మణుని తల్లిపేరు కైకేయి. దశరథుడు తన రాజధానిని సాకేతపురానికి మార్చిన తర్వాత మరొక రాణికి భరత శత్రుఘ్నులు పుట్టారు.

దశాననుడు వినమి అనే విద్యాధరవంశంలోని పులస్త్యుని కుమారుడు. ఒకరోజు అతడు అమితవేగుడనే వాని కుమార్తె మణిమతి తపస్సు చేస్తుండడం చూస్తాడు. ఆమెపై మరులుగొని ఆమె తపస్సుకు విఘ్నం చేయడానికి ప్రయత్నిస్తాడు; మణిమతి "నేను దశాననునికి పుత్రిగా జన్మించి, అతనిని

కలకత్తాను" అని ప్రతిజ్ఞ చేస్తుంది. తర్వాత దేహత్యాగంచేసి, మండోద్య గర్భంలో ప్రవేశిస్తుంది. ఆమె మండోదరి కుమార్తెగా జన్మించగానే, "ఈ శిశువు మిమ్ము నాశనం చేస్తుంది" అని కారాంతికులు రావణునికి చెబుతారు. రావణుడు భయపడి, ఆ శిశువును ఎక్కడయినా వదిలిపెట్టి రమ్మని మారీచిని అజ్ఞాపిస్తాడు. మారీచి ఆ శిశువును ఒక పెద్దెలో పెట్టి మిథిలా దేశంలో ఒకబోట వూడ్చి పెడుతాడు. ఎవరో కృషీవలులు ధూమిని దున్నుతుండగా, నాగిలికర్రకు ఆ పెద్దె తగులుకొని పైకిరాగా, కృషీవలులు ఆ పెద్దెను జనకమహారాజు వద్దకు తీసుకొని వస్తారు. జనకుడు ఆ పెద్దెను తెరచి చూడగా ముద్దులు మూటగట్టి పావ. ఆమెకు సీత అని పేరుపెట్టి, పెంచి పెద్దచేస్తాడు. చాలాకాలం తర్వాత జనకుడు తన యజ్ఞ సంరక్షణార్థం రామలక్ష్మణులను ఆహ్వానిస్తాడు. యజ్ఞం సమాప్తమయిన తర్వాత సీతారాములకు వివాహమవుతుంది. తర్వాత రాముడు మరి ఏడుగురు కన్యలను పెళ్ళాడుతాడు. లక్ష్మణుడు వృద్ధిదేవి మొదలైన వదహరుగురు రాజకన్యలను వివాహమాడతాడు. వారిద్దరూ దశరథుని అనుమతితో వారాణసిలో నివసిస్తారు.

కొంత కాలానికి నారదుడు రావణుని వద్దకు వెళ్ళి సీత సౌందర్యాన్ని వర్ణిస్తాడు. అది విని రావణునికి సీతను ఆవహరించుకొని వద్దామనే బుద్ధి కలుగుతుంది; సీత మనసును తెలుసుకొనడానికి శూర్పణఖను పంపుతాడు, కాని, సీత పాతివ్రత్యం చూచి, శూర్పణఖ రావణుని వద్దకు తిరిగి వచ్చి, సీత మనస్సు దృఢమయిందని, దానిని కదిలించడం సంభవం కాదని రావణునికి స్పష్టపరుస్తుంది.

రాముడు, సీత ఒకమారు వారాణసి సమీపంలోని చిత్రకూట వాటికలో విహరిస్తుండగా, మారీచి స్వర్ణ మృగరూపంతో రాముణ్ణి దూరప్రాంతానికి లాక్కుపోతాడు. ఇంతలో రావణుడు రామ వేషంతో సీత వద్దకు వచ్చి "నేను బంగారు జింకను అంతఃపురానికి పంపాను. నీవు వల్లకి ఎక్కి బయలుదేరు" అని చెబుతాడు. ఈ వల్లకి నిజానికి పుష్పక విమానం. సీతను అది లంకకు తీసుకువెళ్ళుతుంది. రావణుడు సీతను స్పృశించడు. ఎందుకంటే, పతివ్రత స్పృశతో అతని ఆకాశగమన-కామచార-విద్య నశించిపోతుంది.

ఇంతలో దశరథునికి ఒక కల వస్తుంది. రావణుడు సీతను ఆవహరించుకొని వెళ్ళాడని ఆ కలలో చూస్తాడు. ఈ సమాచారాన్ని అతడు రామునికి వార్తాహరుల ద్వారా తెలియపరుస్తాడు. ఇంతలో సుగ్రీవుడు, హనుమంతునితో పాటు వాలివర్ధానం రాముని సహాయం కోరడానికి వస్తాడు. హనుమంతుడు

లంకకు వెళ్ళి సీతను సాంత్యనవరచి తిరిగి వస్తాడు. తర్వాత లక్ష్మణుడు వాలిని వధిస్తాడు. పిదప సుగ్రీవుడు తన రాజ్యం సంపాదించుకుంటాడు.

సముద్రంపై సేతువుకట్టే ప్రసక్తి ఈ కథలో లేదు. వానరులు, రాముని సేన విమానాలలో లంక చేరుతారు. ఘోరయుద్ధానంతరం లక్ష్మణుడు భద్రంతో రావణుని శిరస్సు చేదిస్తాడు. రాముడు ఎలాటి పరీక్ష లేక సీతను స్వీకరిస్తాడు. తర్వాత లక్ష్మణుడు రామునితో పాటు 42 సంవత్సరాల వరకు దిగ్విజయ యాత్రచేసి అర్థ చక్రవర్తి అయి, అయోధ్యకు తిరిగి వస్తాడు. తర్వాత ఇద్దరికీ ఒకేమారు అభిషేకం అవుతుంది.

లక్ష్మణునికి 16 వేల మంది, రాముడికి ఎనిమిదివేల మంది రాణులు ఉంటారు. కొన్ని సంవత్సరాల తర్వాత రామలక్ష్మణులు భరత శత్రుఘ్నులకు రాజ్యం అప్పగించి, వారాణసి చేరుకుంటారు. సీతకు విజయరాముడు మొదలైన ఎనిమిదిమంది కుమారులు కలుగుతారు. సీతా త్యాగకథ దీనిలో లేదు. లక్ష్మణుడు ఒక అసాధ్యమైన వ్యాధితో మరణించి, రావణుని చంపిన పాపానికి నరకానికి వెళ్ళుతాడు. రాముడు లక్ష్మణ పుత్రుడైన పృథివీచంద్రుని రాజ్యంలో ప్రతిష్ఠించి, సీత కనిష్ఠపుత్రుడు అజితంజయుని యువరాజుచేసి, సుగ్రీవుడు, అణుమంతుడు, విభీషణుడు మొదలైన ఐదు వందల మంది రాజులు, 180 మంది పుత్రులు వెంటరాగా తపస్సాధన కోసం బయలుదేరుతారు; 395 సంవత్సరాలు గడచిన తర్వాత రామునికి కేవలజ్ఞానం కలుగుతుంది. సీత కూడ తక్కిన పెక్కుమంది రావణులతో పాటు దీక్ష స్వీకరిస్తుంది. రాముడు అణుమంతుడు మోక్షం పొందుతారు. సీత స్వర్గానికి వెళ్ళుతుంది. లక్ష్మణుడు నరకం అనుభవించిన తర్వాత సంయమ నియమాలతో మోక్షం పొందుతాడు.

వాల్మీకి మతానుసారి రామకథ:-

మూడవ పాఠ్య వాల్మీకి రామాయణానుసారి అని మొదట్లోనే అన్నాను. వాల్మీకి రామకథను జైనబౌద్ధ మతానుయాయులు ఎంత వికృతం చేసినా, అది నిత్యకల్పాణంగా ఉండినదని అనడానికి గాథా సప్తశతిలోని రెండు గాథలు తార్కాణం.

గాథా సప్తశతి:-

కొత్తకాపురం. పెద్దకొంప. మర్యాదగల దొడ్ల ఇంటితనం. ఇంట్లో పెద్దలు ఎవరికివారు పనిలో వుంటారు. భర్త ఇంటి పెద్ద కొడుకు కాబోలు; కార్యంతర నిమగ్నుడయి వుంటాడు. ఇదే సందేహా అని అశుద్ధ మనస్కుడయిన మరది

కన వెంటబడుతాడు. పెద్దలకు తెలుపదామా అంటే. ఇట్లు భగ్గుమవుతుందని భయం. చెప్పకపోయామా, మానమే పోతుంది. కనుక కులవదువు— దొడ్ల మనసుగల కోడలు-వివేకవంతురాలు కావడంవల్ల మరచికి ఆరని మనసు మారడానికి గోడమీద వ్రాసిన రామానుగమధుని సౌమిత్రి కథను- రాముని వెంట వెళ్ళుతున్న లక్ష్మణుని కథను-చూపుతుంది. మరదీ సీపు వెర్రివేషాలు వేయక అన్న విషయంలో న్యాయంగా వుండమని సూచిస్తూ ప్రతి రోజూ చెబుతుంది.

దిఆరస్స అనుద్ద మణస్స
కులవహూ జీఅతకుద్దలిహిఅఇం,
దిఅహం కహేఇ రామా
ణులగ్గ సోమి త్తిచరిఅఇం.

1.35

ఇది హాల సాతవాహనుని గాథ.

లంకా వాసులు రాక్షసులని, వారికి జనం భయపడుతారని జనంలో బాగా వ్యాపించిన ప్రవాదానికి మరొక గాథ వుంది. వసంతకాలంలో బాగా విరిసి ఎర్రటి పూతలతో భయం గొలిపే మోదుగ చెట్లకు, రాక్షసులకు శ్రేష్ఠ కల్పించి చెప్పిన గాథ ఇది.

లంకాలయాణం పుత్రఅ
వసంత మాసేక్కలద్ద వసరాణం,
అపీఅ రోహియాణం
సహేఇ, జణో పలాసాణం.

4-11 (అణురాయస్స)

బొద్దులు జైనులు రామాయణాన్ని వికృతం చేస్తున్నందుకు విరుగుడు గానా అన్నట్లు బాస కాళిదాస ప్రవర సేనులు ప్రతిమానిషేక నాటిక రఘువంశ సేతుబంధ కావ్యాలు రచించారా అని నా ఊహ.

సేతుబంధం :

వాల్మీకి సంప్రదాయంలో రచించిన ప్రాకృత రామకథ సేతుబంధం. ప్రాకృత కావ్యసంహితలో ఉత్తమమైనది సేతుబంధం. సంస్కృత మహాకావ్య సంప్రదాయ బద్ధాలయిన అష్టాదశ వర్ణనలు దీనిలో లేకపోయినా, యుద్ధసీతి సేతునిర్మాణం మొదలైన యుద్ధకాండ ప్రధాన ఘట్టాలపై ఆధారపడిన మహా కావ్యమిది. రాముడు సముద్రతీరం చేరి యుద్ధం చేసి, అయోధ్యకు బయలుదేరే వరకు వున్నకథ దీని వస్తువు.

వాకాటక రాజయిన ప్రవర సేనుడు ఈ కావ్యకర్త. ఇతడు యుద్ధాలు నడిపినవాడు. దండయాత్రలలో వంతెనలు నిర్మించి వుంటాడు. సేనలను

ప్రబోధించి వుంటాడు. సామాన్య కవి! అందకాటలో లేని యుద్ధాది విషయాల్లో ఈయన పైచేయి స్పష్టంగా తెలుస్తున్నది; ఈ కావ్యంలో. 15 అశ్వాసాల మహాకావ్యమిది. అర్హాభేదమయిన స్కంధకమాత్రాచ్ఛందస్సులో కావ్యమంతా సాగుతుంది. చతుర్భూతాకాలయిన ఎనిమిదేసి గణాలు పూర్వోత్తరార్ధాలలో వుంటాయి.

చకిమత్తా అట్టగణా
పువ్వందే ఉత్తరద్ద హోఇ సారూఅ,
సోఇందఅ వి అణహు
పింగల పభజేఇ ముద్దితాహు సంజేఅ.

ప్రవర సేనుడి కావ్యాన్ని — సీతాదుఃఖయమైన దశముఖ పథమనే ఈ కావ్యాన్ని — అనురాగ చిహ్నంధికంగా తీర్చిదిద్దాడు.

తం తిదస బందమోక్షం
సమత్త తెల్లొక్క హిఅఅసల్లుద్దరణమ్,
సుణహూ అణురాల ఇద్దామ్
సీఅదుక్తక్తలం దహముహస్సవహమ్.

1-12

సీతాదుఃఖయమైన దశముఖ పథమనే ఈ అనురాగ చిహ్నితమైన కావ్యం వినండి - అనికావ్యం ప్రారంభిస్తాడు కవి. ప్రతి అశ్వాసాంతమూ అనురాగ చిహ్నితమే.

సముద్రాన్ని చూచి భయపడి వెనుదిరిగే వానర బటలను సుగ్రీవుడు ఉత్తేజ పరచే ఘట్టంలో ప్రవర సేనుడు సేనావతిగా, మనకు దర్శనమిస్తాడు "మీ బలం మీకు తెలీదు. మీకు ఈ సముద్రం ఏమిలెక్క? సముద్ర తీరంలోని పొగడ పూవుల సుగంధంతో గుమగుమలాడే సముద్రాన్ని వళ్ళరసం దోసిలతో తాగివేసినట్టు తాగివేయగలరు" అన్న సుగ్రీవుని ఉపన్యాసం చాలా గొప్పది.

తరికిం ఇహు ఇవర ఇమం
వేలావణ బళిల మనుమ వాసీఅసురహిమ్,
హత్త ఉడేహి సమత్తా
తుమ్మే సాకింపి పలరసంవ సముద్దమ్

3-7

ఇతడు సేతువును నలవడమన్నాడు. ఈ నలవడ నిర్మాణంలో నలుగురు వేసిన తొలిరాయి సముద్రం నీటిపై లే గా, అది మంగళ కలశంవలె ఉచ్ఛదని వర్ణించారు.

వధమం బలేణ జీమిట
మంగలకలసోన్య జలజీహిమ్మి మహిహరో.

8-29

నేతునిర్మాణంతో వానరులు రాళ్ళు తేవడం. అందివ్వడం: ఇద్దరిద్దరు చేరి చేతులు చేతులు పట్టుకారులాగ కలిసి పెద్ద పెద్ద రాళ్ళను తేవడం, నలుగురు ఆ రాళ్ళను మెడతిప్పి చేతులు బాది అందుకొని, నేతువుతోవేసి నర్తకం మొదలయినవాటి వర్ణనలు చూస్తే ప్రవరసేనుడు చెరువు కట్టలు, నేతువులు మొదలయిన పెద్ద పెద్ద వసులు చేయించి వుంటాడని స్పష్టమవుతుంది. 8-87, 88. ఈ నేతువు రాముని శాశ్వతయశో లాంఛనం.

అదర్శావరవణం

సాసఆ రామజనలంచణం నేడవహమ్

7-1

వాల్మీకి రామాయణంలో లంకనుంచి తిరిగి వచ్చిన హనుమంతుడు "దృష్టా సీతా" అని తన కథనాన్ని ప్రారంభించగా దానినే ప్రవరసేనుడు మరింత సుందరంగా చిత్రీకరించాడు. సీతను చూచానని హనుమ అంటే రామునికి నమ్మకం కలగలేదు. చాలా చిక్కిపోయింది అంటే, నిష్టార్పాడు. తనను గూర్చి విచారిస్తున్నదని చెప్పగా, రాముడు విలపించడం మొదలు పెట్టాడు. దుఖించకండి, ఆమె సజీవ అని హనుమంతుడు అనగానే రాముడు లేచివచ్చి హనుమంతుని అక్కను చేర్చుకున్నాడు.

దిట్టత్తి న సద్దహితం

ఝీణత్తి సభాహమందరం జీససీతం

సోఆఇ తుమంతి రుణ్ణం

వహుడా జిఅఇత్తి మారుతః ఉపడితో.

మారుతి అలంఘనీయమైన ఉదధిని లంఘించి తిరిగి వచ్చాడు. ఆతనిని చూచి వానరులు ఆశ్చర్యంతో నిశ్చలమైపోయారు. వారు సహజంగా చంచలులు గదా చిత్రంలోని దీపాలవలె కదలక మెదలక ఉన్నారు, సహజ చాంచల్యం వదిలి.

ఆలేఖ పకఃవాణ వణి అలం

వణిజ చదులత్తణం వి విఅవిఅమ్.

3-45

రాముడు రావణుని యుద్ధంలో జయించి, హుతవహ శుద్ధ అయిన సీతను, హుతవహశుద్ధ అయిన బంగారుకడ్డి - కాంచనయష్టి - లాగ గ్రహించి భరతుని అనురాగాన్ని సఫలం చేయడానికి ఆయోధ్యానగరానికి తిరిగి వచ్చాడట.

మేక్షాణ అణం తణం

కంచణ లద్ధింవ హుతవహమ్మి విసుద్ధమ్.

వత్ పురిం రమువతః

కాశం భరత స్స సప్పలం అణరాఅమ్.

(15-94)

ర: వాస్యానికి ఉపయోగించిన గ్రంథాలు. వ్యాసాలు

- 1 నాథూరామ్ ప్రేమి. జైన సాహిత్య ఔర్ ఇతిహాస్.
- 2 Harisatva Bhattacharya:-
Naravanas, Pratinarayan and Balabhadras.
The Jain Antiquity Vol 8.
- 3 Burlingame, E.W. Buddhist Legends. Harward
Oriental Services, Vol 28-30.
- 4 Chakravarti, A. Buddhist and Jain versions of the
story of Rama. The Jain Gazettee Vol 22.
- 5 Chakravarti Chittaharan.
Treditions about Vanaras and Rakshasas.
Indian Historical quarterly Vol-1.
- 6 Fausboll, V. The Jatak, vol 1-VII, London.
- 7 Kulkarni, V.M. The Ramayana Version of Sanghadasa
as found in Vasudeva Hindi, Journal of Oriental
Institute, Baroda. Vol-2.
- 8 Kulkarni, V M. The Ramayana of Bhadreswara as found
in Kahavalee, (Cen) JOI, Baroda, Vol 2.
- 9 Narasimhachar D.L. The Jaina Ramayanas, Indian
Historical quarterly Vol 15.
- 10 Norman, H.C. Commentary on Dharmapada, Vol-5,
Pali Text book Society London.
- 11 Rhys Davids, W. Buddhist India.
- 12 Suzuki, D.T. Studies in Lankavatara Sutta, London.
- 13 Utgikar N.B. The story of Dasaratha Jataka and
Ramayana.
J R A S cent Supplint 1914.

- 14 Vyas, S.N. The Civilisation of Rakshases in Ramayana.
- 15 Watanabe, K. The oldest record of Ramayana in a Chinese Buddhist writing J R A S 1907.
- 16 Winterntz, M. Jataka Gathas and Jataka Commentry IHQ Vol 4.
- 17 Jacobi, H. Encyclo. of Religion and Ethics Vol 2 & 7.
- 18 Keith, A.B. History of Sanskrit Literature
- 19 Kern, H. Manual of Buddhism, Strosburg-1896.
- 20 Vaidya, C.V. The Riddle of Ramayana, Bombay.
- 21 Weber, A. Ueberdas - Ramayana, Berlin, 1870 English translation. D.C Boyd, Bombay 1873
- 22 Smith, H. Suttanipata Commentary Paramahtha Jotika by Buddha Ghosha. Pali Text book society, London.
- 23 Sen, D.C. Bengali Ramayana, Calcutta. History of Bengali Literature, Calcutta.
- 24 Wheeler, J. T. History of India, Vol II London.
- 25 పశుపత్యం. విమలనూరి, మునిశ్రీ పుణ్య విజయ సంపాదితం. హిందీ అనువాదం-శాంతిలాల్ ఎ. హోరా, పీఠిక-వి.ఎం.కుల్కర్ణి. Prakrit Text Society, Varanasi-5
- 26 రామాయణం
- 27 సేతుబంధం.
- 28 గాథా సప్తశతి. నిర్ణయ సాగరప్రెస్, బొంబాయి.
- 29 'భారతి' సంపుటాలు మద్రాసు, విజయవాడ.
- 30 రామకథా-రెవరెండ్ ఫాదర్ కామిల్ బుర్క్, ఎస్.జె., ఎం.ఎ., డి.ఫిల్. డి.లిట్. అద్యక్ష హిందీ విభాగ్, సెంట్ జేవియర్ కాలేజ్, రాంచి, హిందీ పరిషత్ ప్రకాశన్, ప్రయాగ విశ్వవిద్యాలయ ప్రయాగ.
- 31 జాతక కథలు (తెలుగు అనువాదం) శ్రీ శివశంకరస్వామి.

వజ్రా లగ్నంలో తెలుగు పదాలు

వజ్రా లగ్నం హాయిని గాథాసప్తశతి వంటి ప్రాకృతగాథా సంకలనం. హాయిని గాథలు ముద్రకాలు; వజ్రాలగ్నం దర్శనహరి సుభాషితాల వలె వివిధ విషయ గుర్తుల సంకలనం. 'ఒక ప్రస్తావానికి సంబంధించిన అనేక గాథలు వజ్ర, అలాటివాటి సంకలనం-లగ్నం-వజ్రా లగ్నం. వజ్రా అంటే వర్ణి" అని వజ్రాలగ్న రచయిత ఉపక్రమణికలో చెప్పుకున్నాడు. దీని రచయిత శ్వేతాంబర తైల సంప్రదాయానుయాయ అయిన జయవల్లభుడు. వజ్రాలగ్నానికి ఆతడు జయ వల్లభం" అనే పేరు పెట్టాడు. కాని వజ్రాలగ్నమనే ప్రఖ్యాతి చెందింది. జయ వల్లభుని కాలంపై చర్చలు చాల జరిగాయి. ఆచార్య మాధవ వాసుదేవ వట్టర్థన్ క్రీస్తుశకం 750-1337 మధ్య వుంటుందన్నారు."

ప్రాకృత సాహిత్యం ప్రధానంగా జానపద సాహిత్యం గనుక, దానికి ముగ్గులైన సహృదయ కవులు జనపద వ్యవహృతమైన దేశీ పదాలను కూడ గ్రహించారు. ఈవిధంగా హాయిని గాథాసప్తశతిలోనే ఎన్నో దేశీ పదాలు చేరినప్పుడు, వజ్రా లగ్నంలో చేరడంతో ఆశ్చర్యం ఏమీలేదు. ప్రాకృత సాహిత్యంలో చేరిన దేశీ పదాలను ఆచార్య హేమచంద్రుడు దేశీ నామమాలలో పొందుపరచాడు. గాథా సప్తశతిలోని తెలుగు పదాలను, దేశీ నామమాలలోని మరికొన్ని తెలుగు పదాలను (శ్రీమాన్ పరవస్తు రామానుజస్వామిగారు చెప్పగా మిగిలినవి) తెలుగు పాఠకులకు ఇదివరకే మనవి చేశాను. ఇప్పుడు వజ్రాలగ్నంలోని తెలుగు పదాలను వరిచయం చేస్తున్నాను.

తెలుగు పదాలు అనగానే ఆప్పుడు వ్యవహారంలో ఉన్న పదాలేనని భ్రాంతి పడరాదు. ఇప్పటి పదాల మూలరూపమని గుర్తుంచుకోవాలి. అన్యభాషా పదాలు నేడు తెలుగు ప్రత్యయాలతో తెలుగులో చేరి వివిధ వికారాలు పొంది నట్లు తెలుగు పదాలూ ప్రాకృతవేషంతో విచిత్రంగా కనిపిస్తాయి. మొదట వింతగా మారిన 'వింతర' పదంతోనే ప్రారంభిస్తాను.

(1) వింతర:

అసమత్త మంత తంతాణ

కుల విముక్త్యాణ భోగహీనాణం,

దిట్టాణ కోన పీఠాని

వింతర సప్తాణ వ ఖలాణం.

(38)

(అసమర్థ మంత్ర తంత్రేభ్యః
కుల విముక్తేభ్యః భోగహినేభ్యః,
దృష్టేభ్యః కోన బిభేతి
వ్యంతర సర్వేభ్య ఇవ ఖలేభ్యః.)

ఖలులు సర్పాలకన్నా విచిత్రమైనవారని కవి చెప్పదలచాడు. పాములు మంత్ర తంత్రాలకు కట్టుబడుతాయి? ఖలులు కట్టుబడరు; వారిని కట్టివేసే మంత్రాలేమీ లేవు. పాములకు కులాలు, తెగలు ఉన్నాయి; ఖలులకు లేవు. మంచి కులాలవారుకారు. పాములకు భోగాలు—వడగలు ఉన్నాయి; ఖలులకు లేవు, కనుక ఖలులు వింత పాములు. అలాటి వారినిచూచి ఎవరు భయపడరు. పాము భయంకన్నా ఖలుని భయం ఎక్కువ.

ఈ గాథ చివరి పాదంలోని వింతర పదానికి వ్యాఖ్యాతలు వ్యంతర అని చాచు చెప్పారుగాని అర్థం సరిగా చెప్పలేదు. ఆచార్య మాధవ వాసుదేవ పట్వర్ధన్ కూడ ఈ గాథను సరిగా చూడలేదు. దానికి కారణం వింతర అనేది వ్యంతర అనేదాని వికారమని భావించడమే. ఈ గాథలోని విశేషణాలన్నీ ఖలులకు, వాటి వివరీతార్థం సర్పాలకు. ఇది గ్రహించలేక శ్లేషపుందనే బ్రాహ్మణ వద్దారు ఆచార్య పట్వర్ధన్.⁵

ఈ వింతర పూర్తిగా తెలుగుపదమని చదవగానే స్ఫురిస్తుంది. వింత అంటే విచిత్రం. తెలుగు తోబుట్టువులైన తమిళ కన్నడ మలయాళాలలోను ఈ పదం వుంది—విందై, వింతె. తెలుగులో వింత పేద, బీద, దాసు వంటి పదాలకు శ్రీ ప్రత్యయం చేరినప్పుడు ర మధ్య వస్తుంది—వింతరాలు, పేదరాలు, బీదరాలు, దాసురాలు. కాని, రాలు ప్రత్యయం కాదని ప్రకృతి ప్రత్యయాల అనుచిత విభాగవల్ల కలిగిందని భాషా తత్వవేత్తల వాదం. ప్రాతిపదిక పేదర, బీదర, దాసుర. వాటికి ఆలుచేరి పేదరాలు మున్నగు రూపాలు ఆయాయి, అట్లే వింతర కూడ వింతయిన వారు అనే అర్థంలో వుండి వుంటుందేమో! అది ఆ విధంగానే ప్రాకృతంలో చేరి వుంటుంది—వింతర సప్తాణ అని. అన్యభాషా పదాల కృదంతాల బహువచన రూపాలు తెలుగులో ప్రాతిపదికలవుతాయి. బలవంతః - బలవంతుడు, గుణవంతః - గుణవంతుడు, దాసరీ - దాసరి.

కనుక వింతర అనేది తెలుగు పదమని మనం నిర్ణయించుకో వచ్చు. దానివల్ల అర్థం కూడ సరిపోతుంది.

(2) ఆవట్టవి :

మోత్రం వయ తోయ సమం
సారిచ్చం జం న హూణ కిం లేణ,
ఆహియాఏఇ మిలంతం
ఆవట్ట ఆవట్టవి పథమం.
(మోత్రం వయస్తోయ సమం
సదృశం యత్ న భవతి కిం తేన,
ఆదికాయతే మిలత్
ఆపద్యావ రతే వ్రథమమ్.)

(67)

ఇది భర్తృహరి సీతి శతకంలో మైత్రిని వర్ణించిన పద్యం వంటిది. మైత్రి — పాలు నీరు కలయిక వంటిది కాకపోతే మరెందుకు? పాలు, నీరు చరితే పరిమాణం ఎక్కువవుతుంది. అవద వచ్చినప్పుడు - వేడి కలిగినప్పుడు వట్టిపోతుంది - కలిసి కాగి తగ్గిపోతుంది.

ఈ గాథలోని ఆవట్టవి అనే పదాన్ని వ్యాఖ్యాతలు ఆవర్తే వ్రథమం ఆయాతి తోయం అని వ్యాఖ్యచేశారు. కాని అర్థం స్పష్టంగాలేదు. ఆచార్య పట్వర్ధన్ దీనిని "ఆటణే, అటూణజాణే in the sense of evaporated" అని అర్థం చెబితే బాగుంటుందని సూచించారు. పెక్కు క్రియలుకూడ దేశివి, ప్రాకృతంలో చేరాయని ఆచార్య హేమచంద్రుడు చెప్పాడు గనుక, ఈ ఆవట్టవి కూడ వట్టు, వట్టిపోవు అనే తెలుగు ధాతువు కావచ్చునని తోస్తుంది. పాలు, నీళ్లు కలిసినప్పుడు ఎక్కువవుతాయి. నిప్పు తగిలినప్పుడు, కష్టాలు కలిగినప్పుడు, కాగికాగి వట్టిపోతాయి.

కనుక ఆవట్టేఇ అనేది ఆవర్తతే అనేదికాక, అట్ ఉపసర్గ పూర్వక మయిన వట్టు ధాతువేనని తోస్తుంది. అర్థం కూడా కుదురుతుంది.

(3) ఓ :

ఓ భిష్పి మండల మా
రువణ గేహంగణాః వాహివీ,
సోహగ్గ ధయవడాః
వ్య ధణురఓ రుంప రింఛోః.

(207)

(అహో : శిష్యులే మందల
మారుతేన గేహంగణాత్ వ్యాధ వద్వాః,
సౌతాగ్య ధ్వజ వటానీవ
ధనూరణస్త్యక్వచిత్తి)

కొత్త కాపురం. వీరవ్యాధ కుమారుడు కొత్త మోతాలో ఉన్నాడు. కనుక, సవవదువును విడనాడలేకపోతున్నాడు. దానివల్ల చిక్కిపోయాడు. మునుపటి ధనువును ఎత్తలేకపోయాడు. కనుక ధనువును చెక్కసాగింది. బోయత. చెక్కిన దూళి ఇంటిపైకి ఎగిసి, ఆమె సౌతాగ్య విజయధ్వజ వటం వలె కనిపిస్తున్నదట.

ఈ గాథ మొదటి చరణంలోని ఓ మన వివక్ష. ఈ పదం ఆశ్చర్య సూచక అవ్యయంగా వ్రయుక్తం. ఇది 265, 324, 415, 442 గాథలలోను వ్రయుక్తమైంది.

ఓ అహో! అనే సంస్కృతావ్యయానికి నిపాత మన్నారు ప్రాకృత వేత్తలు. తెలుగులో ఓ అనే మాటకు పెక్కు అర్థాలున్నవి. వాటిలో ఆశ్చర్యార్థము కూడ ఒకటి. ప్రాకృతంలో నిపాతంగా గ్రహించారు గనుక, ఇది తెలుగుపదమని మనం గట్టిగానే చెప్పవచ్చు.

రుంప పదానికి రంపపు పొట్టు అనే అర్థం ఇదివరకే చెప్పాను.

(4) కనరక్కా :

తే గిరి నీహరా తే పీలు
వల్లవా తే కరీర కనరక్కా,
లబ్ధంతి కరహ మరువిల
నీయా ఇ కత్తో వజేత్థమ్మి.

(221)

(తే గిరిశిఖరాః తే
పీలువల్లవాస్తే కరీర కుద్మలాః,
లబ్ధంతే కరభ మరువిల
సీతాని కుతో వనేత్ర.)

ఇదొక అన్యవదేశం. ఓ లొట్టిపిట్టా! నీవు ఎడారిజంతువు. ఎడారిలోని గుట్టలు, గొలుగుచెట్టుచిగుళ్లు, వెలుతురు మొగ్గలు ఎక్కడ ఇక్కడ : ఇది వనం! ఎడారి విలాసాలు ఉండవు గదా !

ఈ గాథ రెండవ పాదంలోని కనరక్కా విదితంగా వినిపిస్తున్నది. కనరక్కా అనే దానికి కుద్మల అని వ్యాఖ్య. కుద్మల మంటే మొగ్గ. దీనికి చర్యవాళి : - నెమరువేసేవ్వటి ధ్వని అని, తినేవ్వడు కలిగే శబ్దమని కూడ హేమచంద్రుడు తెలిపాడు. అనుకరణ ధ్వని కావచ్చు. కాని, కనుగాయలు అంటే మరికొంత ఉచితంగా వుంటుంది.

తెలుగులో కనుడు, కనురు, కను, కనదు అనే పదాలు లేత అనే అర్థంలో ఉన్నాయి. కనుగాయ గరచిచూచిన - అని సుమతి శతకం. వెలుతురు కను గాయలు ఇక్కడ ఎక్కడున్నాయి - అంటే అధానికి భంగం వుండదు. కన్న డంలోను కాయ గనురు, కనుగాయ అనే పదాలున్నవి. కనీ, కహి అంటే చేదు, ఒగరు. పండనికాయలు ఒగరొగరుగా, చేదుచేదుగా ఉంటాయి. కనీ . కహి నుంచి కను, కనురు రూపొంది వుంటాయి.

అందువల్ల కనరక్కా, కనురుగాయలనే తెలుగు మాటకు వికృతి కావచ్చును.

(5) తలినేహి :

మదహల్లియా ఇ కిం తుహ
ఇమా ఇ కిం వా దలేహి తలినేహి,
అమోవ మహుయర మా
లఈ ఇ జాణిహిసి మాహవ్సం.
(లఘుతయా కిం తవై తస్యాః
కిం వత్తైః తలినైః,
అమోదే మదుకర
మాలత్యా జ్ఞాన్యసి మాహాత్మ్యమ్.)

(231)

అకారంకన్నా యోగ్యతకే ప్రాధాన్యమని కవి హృదయం.

ఓ! మదుకరమా మాలతి చిన్నగా ఉందని అనుకోకు. అకులు, చిగుళ్లు ఎలావుంటే ఏమీ గుణాశింపులో గదా గొప్పదనం తెలుస్తుంది.

ఈ గాథ రెండవ పాదంలోని తలినేహి అనే పదం మనకు చర్చనీయం. దీనికి వ్యాఖ్యాతలు విరళై స్తోత్రైః (దట్టంగా లేనివి లేక చిన్నవి) అని అర్థం చెప్పారు. అనగా చిన్నవి. మాలతి చిన్నగా వుంటే ఏమీ అనడంలో చిన్నదనే భావం మొదట ఉంది. మరల వత్తైః తలినైః - చిన్న అకులు అని చెప్ప

నక్కరలేదు. దాని ఆకులు ఎలా వుంటే ఏమి? దాని చిగుళ్ళు ఎలా వుంటే ఏమి? - అనడం బాగుంటుంది. చిగుళ్ళు చిన్నవి గనుక, చిన్న అనే అర్థం ఈ వదానికి తర్వాత వచ్చి వుంటుంది.

మొదట్లో చెప్పినట్టు ఒక మధురకరమా, మాలతి ఆకారం చిన్నగా వుంటే ఏమి? దాని ఆకులు ఎట్టుంటే ఏమి? చిగుళ్ళు ఎట్టుంటే ఏమి? సుగంధం కూడా మనకు కావలసింది; అని తలిన శబ్దానికి చిగుళ్ళు అని అర్థం చెబితే బాగుంటుంది.

తెలుగులోను, తెనుగు తోబుట్టువులలోను తలిర్, తలిరు, తళిర్ అనే పదాలు చిగురుటాకు అనే అర్థంలో వున్నాయి. ఈ తలిరు — తళిరే భరినగా ప్రాకృతంలో ప్రవేశించి వుంటుందని భావిస్తున్నాను.

(5) విసూరణం :

జత్త న ఉజ్జాగరట్
జత్త న ఈసా విసూరణం మాణం,
సద్భావదాదులం జత్త
సత్తి నేహో తహం సత్తి.

(333)

(యత్ర నోజ్జాగరత్
యత్ర నేర్వ్యా ఫేదో మానః,
సద్భావ చాటుకం యత్ర
నాస్తి స్నేహః తత్ర నాస్తి.)

ఎక్కడయితే మేల్కొని కాచుకూచోదాలు, అనూయ, రునరుసలు, బింకాలు, మంచి మనస్సుతో ముచ్చట్లు ఉండవో, అక్కడ స్నేహం ఉండదు — అంటాడు మనస్తత్వవేత్త అయిన కవి. స్నేహ మున్నప్పుడే మేల్కొవడాలు, మూతి విరుపులు, రునరుసలు, మూతి బిగింపులు, మురిపాలు, ముచ్చట్లు వుంటాయి.

ఈ గాథ రెండో పాదంలోని విసూరణం అనే పదం చూద్దాము. దీనికి ఫేదః అని వ్యాఖ్యాతలు అర్థం చెప్పారు. ఖిద్ ధాతువుకు జూర, విసూర అనేవి ఆదేశాలు అవుతాయని — హేమచంద్రుడన్నాడు.⁹ ఆదేశం అనడాన్నిబట్టి ఇది అన్యభాషా పదమని మనం అనుమానించవచ్చు. తెలుగులో ఉస్సురు, ఉసురు, ఉనురు, ఉసురుసురు, ఉస్సురుస్సురు అనే పదాలు కావలసినవి చాల వున్నాయి. ఇవి నిట్టూర్పుల ధ్వన్యనుకరణ వాచకాలు కావచ్చు. తెలుగువారి నిత్యవ్యవహారంలో ఇది వుంది గనుక, విసూరణం తెలుగు అనే అందాము.

(7) దే :

(8) నడిజ్జను :

అగ్గాహి మహం దే గేజ్జ
చందణం అసుణి సుణసు మహ వయణం,
మాడేణ మా నడిజ్జను
మాణసిణి గలణి ఫణరాణ.

(351)

(అజ్జిఘ మదు హే గృహాణ
ప్రస్తన మనాశ్రవే శృణు మమ వచనమ్,
మానేన మా నట్కస్య
మనస్సిని గలతి క్షణరాత్రి.)

ఇదిగో! ఎవరిమాటా విసని అమ్మాయీ! నామాట విను. మదువు వాసన చూడు (ఆస్వాదించు). చందనం అలదుకో. నీవు మనస్సినివి — అభిమానినివి. ఉత్సవరాత్రి గడిచిపోతున్నది. బింకంతో నలియకు — బాధపడకు — అని ఒక సఖి బింకం చూపుతున్న తన నెచ్చెలికి హితవు చెబుతున్నది.

ఈ గాథ మొదటి పాదంలోని దే అనే పదం, మూడవ పాదంలోని నడిజ్జను అనే పదం పరిశీలిద్దాము. (సంజడిట — సన్నటితః — 342).

'దే' అనే దానికి వ్యాఖ్యాత అర్థం చెబుతూ, "దే ఇతి ప్రార్థనాయాం. నిపాతః" అన్నాడు. దే అనేది ఆమంశ్రణ, సమ్ముఖీకరణాలలో నిపాతమని హేమచంద్రుడన్నాడు.¹⁰ నిపాతమనడంవల్ల సంస్కృతంలో అకరం లభించ లేదనే కదా!

తెలుగులో సమ్ముఖీకరణ ఆమంశ్రణాలలో ఇదా, ఇందా, ఇదో, ఇదిగో అనే మాటలు ఉన్నాయి; తెలుగు తోబుట్టువు లన్నిటిలోను ఉన్నాయి. ఈ ఇదా, ఇందాయే ప్రాకృత సహజమైన ఏడింతో దే అని రూఢమయిందేమో నని అనుమానిస్తున్నాను.

నడిజ్జను అనే పదానికి నట్కస్య అని వ్యాఖ్య. కాని అర్థం స్పష్టం కాలేదు. నడించవద్దు. వగలు వడవద్దు అని భావమేమో! వగలు వడవద్దు అనేది దూరార్థం. హేమచంద్రుడు నడ అనేది గుప్ ధాతువుకు ఆదేశంగా చెప్పాడు;¹¹ కలతపడు, చికాకుపడు అనే అర్థాలు చెప్పాడు. దేశీనామమాలలో వజ్జీత, ఫేదిత అనే అర్థాలు ఇచ్చాడు.¹² నిపాతమనడాన్నిబట్టి, దేశీనామమాల గ్రహించడాన్నిబట్టి ఇది తెలుగు పదమని భావిస్తున్నారు.

తెలుగులో నలియు, నలి అనే పదాలు ఉన్నాయి. నలి-రోగం, పొడి, చిన్నది, నలిగినది, సన్నని అనే అర్థాలున్నాయి. నలియు-నలగు; వాడవడు. తెలుగు నలి ప్రాకృతంలో చేరి వుంటుంది. దానిని హేమచంద్రుడు కొన్ని ధాతువులకు అదేశంగా గ్రహించాడు. ఎందుకు నలిగిపోతావు? వాడ వడుతావు. నా మాటవిను-అని అర్థం.

(9) సాహేయ:

ముహరా ఉచ్చయ వయదణ
జో జన్మ పీట కిమేత్త భణిపణా
సాహేయ అంగణం చియ
పురస్స అబ్బంతరే లచ్చిం.

(403)

(ముఖరాగ ఏవ ప్రకటయతి
యో యన్యప్రియః కి మత్ర భణితేనా
కథయ త్యంగణమేవ
గృహస్యా భ్యంతరే లక్ష్మిమ్.)

మాట తెందుకు? ఎవరు ఎవరికి ప్రేయతో ముఖం రంగులే తెలుపుతాయి? ఇంటి సంవదను ముంగిలే చాటుతుంది గదా!

ఈ గాథ మూడవపాదంలోని సాహేయ అనే మాటకు కథయతి అని వ్యాఖ్య. సాధయతి దీనికి మూలమయితే అర్థమే వేరవుతుంది.

తెలుగులో దాటు అనే ధాతువు వుంది. కన్నడంలో సారు. పటహాదీ వాద్య ధ్వనితోపాటు ప్రచారం చేయడం. తెలుగు చాటు. చాట్టు-సాహు అయి వుంటుందని ఊహిస్తున్నాను.

(10) సుఖహిల్లియా:

అచ్చడి తావ సవిభ్రమ
కడక్ష్ట విశేవ జంపిరీ దూకా,
తగ్గామ కుడిల సుఖహి
ల్లియా వి దిట్టా సుహావేష.

(420)

(ఆస్తాం తావత్సవిభ్రమ
కటాక్ష విశేవ జల్పనశిలా దూతీ,
తద్దామ కుడిల శునక్యపి.
దృష్టా సుఖయతి.)

ఒక రసీకునికి తన ప్రేయదాటున్న ఊరంటేనే ఆనందం. అక్కడి వారంతా రందలే. కనుకనే తన నెచ్చెలిలో అంటాడు: కడగంటి యావులు విసురుతూ నోరంతా మాట్లాడే ఈ దూతి సంగతి ఉందనివోయ్! ఆ పూరి వికారమైన ఆడకుక్క కూడ చూస్తే హాయి కలిగిస్తుంది.

ఈ గాథలోని మూడు నాలుగు పాదాలలోని సుఖహిల్లియా అనే పదానికి కనక అని అర్థం చెప్పారు. కనక+ఇల్ల+యా=స్వార్థంలో ఇల్ల, యా అనే ప్రత్యయాలు చేరి సుఖహిల్లియా అయిందని అచార్య పట్టర్థన్ వ్యాఖ్యానించాడు.¹³ హేమచంద్రుడు స్వార్థ కశ్చవా (చకరాత్ డిల్లదుల్లే)¹⁴ అని ప్రత్యయాలు విధించాడు. దీనితో సుఖహిల్లియా అయి, ఇకారం ఒత్తి పలకడంలో హి అయి సుఖహిల్లియా అయిందన్నాడు.

పరిశీలించిచూస్తే సంస్కృత పదంతో తెలుగుపదం చేరిందని, తెలుగు పదమేమిటో వింగడించుకోలేని ప్రాకృతజ్ఞులు దానిని ప్రత్యయంగా భావించా రేమో నని అనిపిస్తుంది. సుఖహిల్లియా అనే పదం సుఖ+హిల్లియా అనే మిశ్రమ సమాసమనుకుంటాను. పిల్ల, పిల్లె, పిల్లై అనేవి తెలుగు, తెలుగు లోబట్టువులలో చిన్నపిల్లలకు వాడే మాటలు. పిల్ల-పిల్లె పదం ప్రాకృతంలో చేరిపోయింది. దానిమూలం తెలియక ప్రత్యయంగా విధించుకున్నాడు హేమచంద్రుడు అనిపి స్తుంది. ఆ పూరి వంకర దింకర కుక్కపిల్ల కూడ బాగుంటుందోయ్! అంటే అర్థం మరింత రంజకంగాను వుంటుంది.

కనుక సుఖహిల్లియా-కుక్కపిల్ల అని భావిస్తున్నాను. పకారం హ కావడం వలు భాషలో వుంది.

(11) చంపిడిఃణ :

తహ చంపిడిఃణ భరియా
విహిణా లావణ్యవీణ తుణుయంగీ,
జహసే చికిర తరంగా
అంగుళి మగ్గవ్వ దీసంతి.

(314)

(తథా నిపిడ్య భృతా
విధినా లావణ్యేన తన్యంగీ,
యథా అస్యాః చికుర తరణ్ణాః
అణ్ణాశి మార్గా ఇవ దృశ్యంతే.)

ఇదొక గొప్ప గాథ. మనం సంచలలోగాని, కుండలలో గాని వస్తువు

అను అదిమి అదిమి పెట్టేటప్పుడు పైన మన వ్రేళ్ళ గుర్తులు కానవస్తాయి. దీనిని కవి ఒక ఉత్పేక్షలో గొప్పగా ఇమిడ్చాడు.

ఆమె చావణ్యమయి. బ్రహ్మ ఆమెలో లావణ్యాన్ని కూరి కూరి, అదిమి అదిమి పెట్టాడు. అదిమినవ్రేళ్ళ గుర్తులే తలమీది కుటిల కుంతలాలు.

ఈ గాథ మొదటి పాదంలోని చంపీతీత అనేపదం చర్చనీయం. దీనికి వ్యాఖ్యాత న్యజ్ఞోక్త్య అని అర్థం వ్రాశాడు. నిపీడ్య-పీడించి అని వివరణ. చంప అనేది పీడ దాతువుకు ఆదేశమని హేమ చంద్రుడన్నాడు.¹⁶ ఆదేశం అనడాన్నిబట్టి ఇది అన్యభాషాపదమని, ఆకరం తెలియనందున ఆదేశంగా పరిగణితమని స్పష్టం.

తెలుగులో చొనుపు అనే దాతువు వుంది. దీనికి చొప్పు, చొప్పించు, జొనుపు రూపాలున్నవి. దీని అర్థం బలవంతంగా దోపడం. ఈ చొనుపే-చొంపు, చంపగా ప్రాకృతంలో చేరి ధాత్యాదేశమయిందని ఊహించవచ్చు.

చంపణ మరొకగా లోను (431) ప్రయుక్త మయింది. కరిచలణ చంపణచ్చలియ-కరిచరణ పీడనోచ్చలిత. ఇక్కడ చంపణ పదానికి ఆక్రమణం-అని వ్యాఖ్యానం.

(12) ధుక్కోడియా:

దక్షిణ దంసణ తిట్టా
లుయస్స పహియస్స చిరణియ త్రస్స,
నయరాసణ్ణే ధుక్కోడియావి
హిఆపి న మాయంతి.

(445)

(దయితా దర్శన తృప్తాలోః
వధికన్య చిరనివృత్తస్య,
నగరాసన్నే సంశయా ఆపి
హృదయే న మాంతి.)

ప్రవాసీతుడు చాలకాలం తర్వాత ఊరికి తిరిగి వస్తున్నాడు. భార్యను చూద్దామనే ఆశ్రం విపరీతంగా ఉంది. ఊరు దగ్గరయిన కొద్దీ అతని గుండె దుకదుకలాడుతున్నది. దుకదుకలు అణగడంలేదు.

ఈ గాథ మూడోపాదంలోని ధుక్కోడియా అనే పదానికి దుగదుగితాని సంశయా: అని వ్యాఖ్య. ఈ మాటను దేశీనామమాల గాని, పాశ్చాత్యుల నామమాల గాని గ్రహించలేదు. గుండెదడకు అనుకరణమని పదరి వేశాడేమో!

తెలుగులో దుగదుగలాడు, తుకతుకలాడు అనే మాటలున్నాయి. ఇవి సంశయాన్ని తెలిపేవి. తుకతుక, దుకదుక దుక్కోడియాకు మూలం కావచ్చును. గాథాసప్తశతీలో దుక్కాదుక్కా-ఇ గుండె దడదడలాడుతున్నది అనే అర్థంలో ఉంది.¹⁶

(13) గర్గర:

తే ధణ్ణా గురుణియం
బింబి బారాలసాహి తరుణీహిం,
పురియాహర దర గర్గర
గిరాహి జే సంభరిజ్జంతి.

(446)

(తే ధన్యా గురునితంబ
బింబ బారాలసాహి: తరుణీభిః,
స్ఫురితాధర దర గర్గద
గిర్భి: యే సంస్మర్యంతే.)

పెద్ద పిరుదులలో నెమ్మదిగా నడుస్తూన్న అందమైన స్త్రీలు పెదవులు కదలిస్తూ కొద్దిగా గరగరలాడే గొంతులోనే స్మరించే పురుషులు రన్యులు.

ఈ గాథలోని మూడవ పాదంలోని గర్గర శబ్దానికి గర్గద అని వ్యాఖ్య. గర్గదలోని దకారాలకు రేఫ వచ్చిందని హేమచంద్రుడు అన్నాడు. దానివల్ల గర్గర అయిందట.¹⁷

ఇది గరగర అనే తెలుగు పదమని భావిస్తున్నాను. గొంతు గరగర లాడుతున్నది అని ప్రయోగం. ఈ గరగరే గర్గరగా ప్రాకృతంలో ప్రవేశించి వుంటుంది. గర్గర పదస్వరూపంలోని వ్యాకరణ కార్యం కూడ తెలుగుదే - చెర+చెర=చెచ్చెర లాగ, గర+గర గర్గర.

(14) తవణిం:

తుచ్చం తవణిం వి మరే
పురిణీ తహ కహ వి నేజ విత్తారం,
జహ తే పి బంధవా జల
ణిహివ్య ధాహం న యాణంతి.

(456)

(తుచ్చం భక్యకణమపి గృహే
గృహిణీ తథా కథమపి నయతి విస్తారం,

యథా లేపి బాంధవాః

జలనిదేరివ తలం న జానంతి.)

పాపం! ఆ ఇల్లాలు చాల సమర్థురాలు. చిన్న తినుబండారం ముక్కునై నా అందరికీ అందేట్టు చేస్తుంది. సముద్రం లోతు తెలీనట్టుగా, బంధువు లకు ఆ ఇంటిగుట్ట తెలీదంటేదు.

ఈ గాథ ప్రథమ పాదంలోని తవణిం అనే మాటను భవ్య కణం అని వ్యాఖ్యానించారు వ్యాఖ్యాతలు. హేమచంద్రుడు తవణిం, తవణి అనే రెండు పదాలను స్వీకరించి, భవణయోగ్య కణాదీ అని అర్థమిచ్చాడు.¹⁸

దేశీనామమాలలో హేమచంద్రుడు దీనిని గ్రహించడంవల్ల ఇది సంస్కృత ప్రాకృతేతరమనేది రూఢం. కనుక ఇది తరవాణి మెతుకు అనే సమాన పదంలోని పూర్వభాగ మనుకుంటాను. తరవాణి పద్యతి, పులిసిళ్ళ పద్యతి తెలుగు తమిళ దేశాలలో సహస్రాబ్దాలుగా వున్న పద్యతి. చిన్న మెతుకును గూడ అందరికీ అందేట్టు చేస్తుంది ఇల్లాలు అని అర్థంకూడ గృహిణి సమర్థ తకు తార్కాణ మవుతుంది.

(15) విలయా:

(16) ఉబ్బేడు:

ఉబ్బేడి ఆంగులిం సా

విలయా జా మహ వఇం న కామేఇః

సో కో వి జంవడి జువా

జస్య మవీ పేసీయా దిట్టిః

(ఊర్ధ్వ కరోత్వంగుళిం సా

వనితా యా మమ వతిం న కామయతే,

న కోపి కథయతు యువా

యస్య మయా ప్రేషితా దృష్టిః.)

నా మగనిని కామించని ఆడదెవరో వేలు పైకెత్తనీ! నేనెవరినైనా ఒక్కసారి కన్నెత్తి చూచానేమో ఏ యువకుడైనా చెప్పనీ! — అంటుందోక గరిత.

ఈ గాథ రెండవ పాదంలోని విలయా అనే పదానికి వనితా అని వ్యాఖ్య. హేమచంద్రుడు వనితా పదానికి విలయా నిపాత మన్నాడు.¹⁹ నిపాతం

కావడాన్ని బట్టి ఇది దేశీపదమని స్పష్టం. వ్యాఖ్యాత కూడా "వనితాయాః విలయా ఇతి ప్రాకృత నూత్రణ నిపాతః" అన్నాడు.

ఇది తెలుగు వెలయాలు పద విభారమేమోనని అనుమానిస్తున్నాను. వెలయాలు వేళ్ళ, లంజ. నా మగనిని కామించని వెలయాలు — లంజ ఎవ్వతో వేరెత్తనీ! అని అంటే మరింత సహజంగా వుంటుంది.

ఈ గాథ మొదటి పాదంలోని ఉబ్బేడి అనే పదానికి ఊర్ధ్వకరోతు అని వ్యాఖ్య. అనగా ఎత్తనీ అని అర్థం. ఊర్ధ్వకు ఉబ్బి అదేగా హేమ చంద్రుడు చెప్పాడు.²⁰ ఉర్ధ, ఉర్ధ అనే రూపాలా చెప్పాడు.

ఇది తెలుగు పదమని తోస్తుంది. తెలుగులో ఎక్కువగా అనే అర్థంలో ఉబ్బి, ఉబ్బుకు, ఉప్ప, ఉప్పొంగు, ఉప్పెన మున్నగు పదాలున్నవి. ఈ ఉప్ప, ఉబ్బే ప్రాకృత దాతువు ఉబ్బి అయివుంటుంది. ఊర్ధ్వమంది ఊర్ధ — ఉబ్బి దూరప్రయాణం.

(17) కాణా :

ప్రేక్షహ మహాణు చోజ్జం

కాణా మురిణీజ జం కయం కజ్జం,

చుంబేవి నలఘు నయణం

రుడిత్తి నీసారిడి జారో.

(475)

(ప్రేక్షధ్వం మహాశ్వర్యం

కాణ గృహిణ్యా యత్కృతం కార్యం,

చుంబిత్యా నలఘు నయనం

రుడిత్తి నిస్సారితో జారః.)

(463)

చూచారా? ఆ ఒంటికంటివాడి భార్య ఎంత వనిచేసిందో! మగని బాగున్న కంటిని గట్టిగా ముద్దు పెట్టుకుంది; వెంటనే జారుణ్ని ఇంటినుంచి వెళ్ళిపోమంది.

కాణ శబ్దం పూర్తిగా సంస్కృత ప్రాకృతేతరం. తెలుగులో కానని వాడు, తమిళంలో కాణాన్. ఈ కాన — కాణ శబ్దం ప్రాకృతంలో చేరి అక్కడి నుంచి సంస్కృతంలో ప్రవేశించి వుంటుంది. కాణ శబ్ద వ్యుత్పత్తి చింత్యం — Etymology doubtful — అని మోనియర్ విల్లియమ్స్ డిక్ షనరీ చెబుతున్నది. కదారాది గణంలోని పదమని కూడా ఆ శబ్దకోశమే చెబుతున్నది.²¹

(18) బోలిట :

కిం విహిణా సురలోపి

ఎక్కా వి న పుంసలిత్తి నిమ్మవియా,

సాహితో జేణ ససీ
న బోలిట నీలరంగమ్మి.

(కిం విధినా సురలోకే
ఏకా పి పుంశ్చరీతి నిర్మాపితా,
స్వాదీనో యేన శశీ
స నిమజ్జితో నీలరంగే.)

బ్రహ్మ స్వర్గలోకంలో ఒక్క చెడిపెను సృష్టించినా, అది చంద్రుణ్ణి కూడ నీలరంగులో ముంచెత్తి వుండేది అని ఈ గాథ అర్థం.

ఈ గాథ నాల్గవ పాదంలోని బోలిట అనే పదానికి నిమజ్జితః అని వ్యాఖ్య. ముంచివేయబడిన అని అర్థం. పాశుల సద్ద మహాజ్ఞానో (ప్రాకృతశబ్ద మహావర్ణః) బోలిట - వోలిట వదం బ్రుడ్ దాతువునుంచి వచ్చినట్లు చెబుతున్నది. హేమచంద్రుడు మన్వత్ (టుమస్తో శుద్ధో) దాతువు బుద్ధ అదేశమని నాడు.²² అదేశ మనగానే ఆలోచించవలసిందేగదా!

తెలుగులో మునుగు, మునుంగు, బ్రుంగు, బ్రుంగుడు అనే పదాలు మజ్జనార్థకంలో ఉన్నవి. ఇవి మునిగేప్పుడు కలిగిన ధ్వనికి అనుకరణ శబ్దాలు కావచ్చు. ఈ బ్రుంగ్, బ్రుంగుడ్ ప్రాకృతంలో బ్రుడ్, బుడ్డలుగావేరి, వోలి బోలి అని మారి వుండవచ్చు.

(19) ధలియా :

(20) ఖరడియం :

ధలియా య మసీ బగ్గా
య లేహణీ ఖరడియం చ తలవట్టం,
ధిద్దిత్తి కూడలేహయ
అజ్జ వి లేహత్తజే తజ్జా.
(స్థలితా చ మసీ బగ్గా
చ లేఖినీ ఖరడితం చ తాలవత్తం,
ధిగ్గో ధిగితి కూటలేఖక
అధ్యాపి లేఖకత్తే తృప్తా.)

వ్రాయడం రాదు పెట్టదు: నీరా ఒలికిపోయింది. లేఖినీ విరిగింది కాళవత్తం ఊరికే మసీకర్ అయింది. ధి: ఇంకా రాద్ధామనే ఆశ: - అని

(486)

యువతి వ్రాత తెలియని వాడిని ఈనడించుకొంటున్నది. ఇదొక అన్యవదేశం సురతాసమర్థునిపై.

ఈ గాథ మొదటి పాదంలోని ధలియా అనే పదానికి స్థలితా అని వ్యాఖ్య. అనగా ఒలికిపోయింది. స్థలి శబ్దానికి ధరి అదేశం కావచ్చును. హేమచంద్రుడు చెప్పలేదు కాని, పాశుల సద్ద మహాజ్ఞానో గ్రహించి, ఊగు, క్రిందికివడు, దొడ్లు, కడలిపోవు మున్నగు అర్థాలిచ్చింది.

తెలుగులో దొడ్లు, దొరలు, దుల్లు, దొల్లు అనే పదాలు పొడ్లు, పడు అనే అర్థాలలో ఉన్నవి. దొల్లు-దుల్లు వదమే ధలిగా ప్రాకృతంలో చేరివుంటుంది.

ఈ గాథ రెండవ పాదంలోని ఖరడియం అనే పదానికి ఖరడితం అని వ్యాఖ్య, కాని, దాని అర్థం స్పష్టంగా లేదు. హేమచంద్రుడు ఖరడిత శబ్దానికి, దూష, బగ్గు అనే అర్థాలిచ్చాడు.²³ ఇక్కడ ఈ అర్థాలే సరిపోవడంలేదు.

బహుశా ఇది కర అనే తెలుగుపదం మానువేషం అనుకుంటాను. అనవసరంగా తాటాకును కరచేళావు, పాడుచేళావు అని అర్థం కూడ ముచ్చటగా చెప్పవచ్చు.

(21) పరోహడ:

దుత్తీరవణ ధమ్మిఅ
జజ ఇచ్చసి లింగవూరణం కాశం,
తా ఏజ్జసు మజ్జ పరో
హడమ్మి సూరమ్మి అత్తమివ.

(523)

(దుత్తూరేణ దార్మిక
యదీచ్చసి లింగవూరణం కర్తవ్యమ్,
తత అగచ్ఛ మమ గృహ
పశ్యాద్ధాగే సూర్యేస్తమితే.)

"ఓ దార్మికుడా, నీకు శివపూజకు ఉమ్మె త్రహువులు కావాలంటే, సూర్యాస్తమయం తర్వాత నా పెరట్లోకి రా!" అని ఒకతె దార్మికుణ్ణి రెచ్చగొడుతున్నది.

ఈ గాథ మూడు నాలుగు పాదాలలోని పరోహడ అనే పదానికి గృహ పశ్యాద్ధాగః అని వ్యాఖ్య. ఈ పదం 524, 525, 526, 527 గాథలలోను ప్రయుక్తం. ఇంటి వెనుకభాగం అని అర్థం. పాశుల లచ్చీ నామమాం ఘరవాడయం అనే అర్థంలో గ్రహించింది.²⁴

ఈ పరోహడ తెలుగు పెరడువలె కానవస్తుంది. తమిళంలో పేర్కొండే. పేర్కొండే, పెరడు ఇంటి వెనుక ప్రదేశం, దొడ్డి.

(509)

(22) జూరేణి:

అబ్బిహి వణం నిహిజేహి
దియవరం గురుయణం నియంజేణ,
తిన్నివి జూరేణి వహూ
న యాణిమో కేణ కజ్జేణా

(అక్షిణ్యం వతం స్తనాభ్యాం
ద్విజవరం గురువరం నితంజేన,
త్రిణ్యపి నిందతి వహూః
న జానీమః కేన కార్యేణా)

ఇదొక ప్రహేళిక. ఇంటికొడలు మూడింటిని నిందిస్తున్నదట. అమూడు కళ్ళు, వక్షోజాలు, నితంబం. భర్త పెద్దలఎడల గౌరవంతో కనిపించడు కనుక కళ్ళండి ఏం ప్రయోజనం అని కళ్ళను నిందిస్తుంది. వక్షోజాలు పెద్దవి కావడంవల్ల ఎవరైనా పెద్దలు-బ్రాహ్మణోత్తములు వస్తే చేతులెత్తి నమస్కారం చేయలేకపోతున్నది. కనుక వక్షోజాలను నిందిస్తున్నదట. ఇంట్లో వసులకోసం అటూ ఇటూ తిరగాలికదా! అప్పుడు, తన నితంబు భారం ఎవరికైనా తగులు తుండేమోనని నితంబాలను నిందిస్తుందట.

ఈ గాథ మూడవ పాదంలోని జూరేణి అనే పదానికి నిందతి అని వ్యాఖ్య. హేమచంద్రుడు భిద్, కృద్ ధాతువులకు జూర అదేశంగా చెప్పాడు. ఈ రెండింటికి ఏమైనా సంబంధం వుందా? కనుక ఇది అన్యభాషావదమై వుంటుంది.

తెలుగులో విసుగు, చిరుకోపం, చీకాకు తెలుపడానికి చుర చుర చూచు, చురచురలాడు, చీదరించు, చీదరగొను, చీదర మున్నగు పదాలున్నవి. ఈ చురచురే జూరజూర అయి, జూరగా ప్రాకృతంలో చేరి వుంటుంది.

(23) ధురుధుల్లంతో:

ధురుధుల్లంతో రచ్చా
ముహేసు వరమహిలియాణ హత్తేసు,
ఖందార హరి ససట
వ్య పుత్రి దిఇట న చుట్టిహిఇ.
(వరిభ్రమన్ రథ్యాముఖేషు
వరమహిళానాం హస్తేషు,

(614)

స్కంధావార హరి శశక

ఇవ పుత్రి దయతో న మోక్ష్యతే.)

ఓసీ: వెర్రిదానా: నీ ప్రీయుణ్ణి అనుపురో పెట్టుకో. అరడు ఏమిట మొదట్లో తిరుగుతూ, స్కంధావారంలో చిక్కుకుని వెలువలికి రాలేని కుండేలు లాగ ఏ అందగతైం చేతుల్లోనో పడిపోతాడు—అని ఒక అమాయకురాలిని అమె చెలికతై హెచ్చరిస్తున్నది.

ఈ గాథ మొదటి పాదంలోని ధురుధుల్లంతో అనే పదానికి పరిభ్రమన్ అని వ్యాఖ్య. భ్రమకు ధురుధుల్ల అదేశమని తోస్తుంది. హేమచంద్రుడు దిందీల్ల, ధుండుల్ల, ధంధల్ల మున్నగునవి భ్రమ ధాతువుకు, ధుండుల్ల ధుంధోం గవేషీయా మొదలయినవి అదేశాలని చెప్పాడు.²⁰ ధురుధుల్ల అలాటి అదేశం కావచ్చు. స్కంధావారహరి శశక వెంట ఇంటి కుండేలు-వేట ఇంటి కుండేలు.²⁷

తెలుగులో దొరలు, దొర్లు, దుల్లు పదాలు ఉన్నవి. ఈ ధురుధుల్ల ఏది వికారమే అయి వుంటుంది. "నీ ప్రీయుడు దొర్లుకుంటావోయి ఎక్కడో పడిపోతాడు సుమా!" అని గేలిచేసినట్లూ వుంటుంది.

ఇంకా ఎన్నో తెలుగు పదాలు సరిగా నిరూపించవలసి వుంటాయి. ఇది కేవలం ప్రయత్నం మాత్రమే. దీనిలోని వాదబలం కన్నా, ప్రయత్న శ్రద్ధను చూడాలని సహృదయులకు విజ్ఞప్తి.

అ ధో జ్ఞా పి క లు

- 1 వజ్రాలగ్గం - 4 గా.
- 2 వజ్రాలగ్గం - 3 గా.
- 3 వజ్రాలగ్గం పీఠిక - పుట 21 (ప్రాకృత పరిషద్, అహమదాబాద్)
- 4 పాముల తెగలకు భారతం సర్వయాగం.
- 5 వజ్రాలగ్గం - 424 పుట.
- 6 వజ్రాలగ్గం - 426 పుట.
- 7 గాథాశస్త్రసతిలో తెలుగు పదాలు - తిరుమల రామచంద్ర.
- 8 శబ్దానుశాసనం - 8.4.423.
- 9 భిదేర్హార విమూరే - శబ్దానుశాసనం - 8.4.132
- 10 శబ్దానుశాసనం - 8.2.196.
- 11 శబ్దానుశాసనం - 8.4.150
- 12 దేశీ నామమాల - 4.13.

(625)

- 13 వజ్రాంగం - 491 పుట.
- 14 శబ్దానుశాసనం - 8.2.164.
- 15 తజ్జ్యదీనాం తోల్లాదయః. శబ్దానుశాసనం 8.4.395.
- 16 గాథా సప్తశతి - 584.
- 17 శబ్దానుశాసనం - 8.2.219.
- 18 దేశీ నామమాల - 5-1.
- 19 శబ్దానుశాసనం - 8.2.128.
- 20 ,, 8.2.59.
- 21 Monier Williams Sanskrit - English Dictionary, P. 269.
- 22 శబ్దానుశాసనం - 8.4.101.
- 23 దేశీనామమాల - 2.79.
- 24 పాణిని లబ్ధి నామమాల - 934.
- 25 శబ్దానుశాసనం - 8.4.132, 8.4.115.
- 26 శబ్దానుశాసనం - 8.4.161, 8.4.189.
- 27 వర్ణకు గాథాసప్తశతిలో తెలుగు పదాలు - తి. రామచంద్ర.

ప్రాకృత ప్రకృతి

నేను పుట్టినప్పటి వరస్థితి ఏమిటో చెప్పలేను. నా మనస్సు కళ్ళు తెరిచే వేళకు చుట్టూ చీకటి, కారు చీకటి. తలఎత్తి పైకిచూస్తే ఒక చిన్న చుక్క. దానిని అంటిపెట్టుకొని ఏడు పెద్దచుక్కలు తిరుగుతున్నట్టు కనిపించేది. చిన్న చుక్క కదిలకుండా ఉండేదనుకుంటాను. ఆ చీకటిలో - కారు చీకటిలో ఎంతకాలం ఉన్నానో చెప్పలేను. కాలగణనకు అవకాశమేదీ చలి, చలి, వర్షాలు, మంచు వానలు, గాలి వానలు, ఉరుములు మెరుపులు, ఉన్నవాళ్ళు ఒకరిని ఒకరం అంటి పెట్టుకొని గడవవలసి వచ్చేది. ఎంతకాలం గడిచిందో, కొంత కాలానికి లేత ఎర్రటి వెలుగు - బంగారు ఎరుపుతో, ఎరుపు పసుపు బంగారం రంగుతో వెలుగు. ఆ వెలుగు మాకు ఎంత చైతన్యం కలిగించిందో, ఎంత వెచ్చదనం ఇచ్చిందో, వెచ్చదనం కన్నా, కొత్త ప్రపంచాన్నే ముందు పెట్టింది. ఏవేవో కొత్త వస్తువులు, జనం హడావుడి, వసులు త్వరగా చక్క-వెట్టు కుండామనే తొందర, అలా ఎంతకాలం ఎర్ర వెలుగులో, పసిమి వెలుగులో ఉన్నామో, మళ్ళీ చీకటి—కారుచీకటి. కాళరాత్రి అన్నారు మా పెద్దలు. అప్పుడు మా గంపులో ఒకరైన కాణ్వులు ఈవిధంగా స్తోత్రం చేశారు:

సహ వామేన న ఉషో దుహిత ర్ధివః,

సహ ద్యుమ్నేన బృహతా విభావరి రాయా దేవి స్యతీ.

(1.48.1)

ఓ దివో దేవత పుత్రికాః ఓ ఉషోదేవీ! కాంతి ప్రసాదించు. గొప్ప వెలుగును అనుగ్రహించు. ఓ విభావరీ! కాంతి విశేషంగా ఉన్నదేవీ! సకల వస్తువులూ ప్రసాదించు. ఈ చీకట్లను తొలగించు.

వ్యుచ్చంతీ హి రశ్మిభిః విశ్వ మాఖాసి రోచనమ్,

తాం త్యా ముషః వసూయవో గీర్విః కణ్వా ఆహవాషత.

(1.49.4)

ఓ ఉషోదేవీ! నీవు కాంతులను ప్రసరింపజేస్తూ, విశ్వాన్ని వెలిగింప జేస్తున్నావు. అందువల్లనే వస్తువులను - జీవికోవయోగి వస్తువులను కోరే కాణ్వులు నిన్ను సూక్తులతో స్తోత్రం చేస్తున్నారు.

మేమంతా ఆ ఉషస్సును ఆ విధంగానే కొనియాడుతూ ఉండేవాళ్ళం. ఈ చీకటిలో, ఈ ఉషఃకాంతిలో మనుగడ సాగిస్తున్నంతకాలం వానలకు, గాలులకు పీడుగులకు బాధపడుతూనే ఉన్నాం. వాటికి కారణమని మేము అనుకున్న దేవతలను - ఇంద్రుణ్ణి - వరుణుణ్ణి - సకల దేవతలను విశ్వేదేవులను స్తోత్రం చేస్తూనే ఉన్నాం.

చలి: చలి! ఎముకలు కొరికే చలి! ఈ చలిపోవడానికి ఏమి చేయాలి? దూరంగా అడవులలో వెళ్లి రాపిడికి మేమాలలో కనిపించే కాంతులవంటిది పుట్టదం, మండటం, మేమాలవంటి పౌరలు వ్యాపించడం చూశాము. దాని దగ్గరకు వెళ్ళినవారు చలిపోయి హాయిగా ఉండన్నారు. ఆ అగ్ని-ఆ కాంతి. కింది నుంచి పైకి వెలిగే కాంతి, అడవుల కట్టెల రాపిడితో పుట్టి మండే కాంతి, మా దగ్గరకు వచ్చి, మేమంతా సుఖంగా వెచ్చగా చలి బాధ తొలగిపోతం ఎలా?

మాలో కొందరు ఆలోచించారు. వారే విశ్వనరులు - విశ్వానరులు. వారు అడవి కర్రలు మండుతున్నప్పుడు వెళ్ళారు. వాటిని గుంపు వద్దకు తెచ్చారు. కర్రలు వడుతూ ఉంటే, సమీధలు వేస్తూవుంటే, అడవిలో లాగే మాదగ్గరా ఆ మంటలు ఎదతెగకుండా ఉంటాయని తెలిసింది. మంటలు ఆరకుండా సమీధలు సమర్పిస్తూ ఆహారాగ్నులయ్యాం. ఆ కాంతి వైశ్వానరుడు.

అగ్ని మాకు అన్ని విధాల ఉపయోగిస్తున్నాడు. ముందుకు సాగిపోతున్నాం. చీకటి కాళరాత్రులలో అగ్ని మాకు మార్గదర్శకుడవుతున్నాడు. క్రూరమృగాలో, శత్రువులో పైబడినప్పుడు ఆయుధంగా ఉపయోగిస్తున్నాడు. దైర్యంగా, విశ్వాసంతో ముందుకుపోతున్నాం. కొత్త కొత్త విషయాలు తెలుస్తున్నాయి. కొత్త ప్రాంతాల పరిచయం అవుతున్నది. వైశ్వానరుడయిన అగ్ని మాకు జాతవేదనుడయ్యాడు. అన్నిటినీ ఉషఃకాంతులలో లాగ స్పష్టంగా కనిపింపజేస్తున్నాడు. మా అందరినీ జీవింపజేయడంవల్ల అనలుడయ్యాడు. కొత్త వస్తువులు సంపాదించుకొనడానికి కారణం కావడంవల్ల ధనంజయుడయ్యాడు. చీకటి రాత్రులలో ఉషస్సు కాంతులను వెదజల్లడంవల్ల ఉషర్షుడు డయ్యాడు. అతని కాంతులవల్ల మేము ధనాన్ని-వస్తు సముదాయాన్ని కనుగొని స్వాయత్తం చేసుకొంటూ, సంపాన్ని పోషిస్తూ ముందుకు పోవడంవల్ల విభావసుడయ్యాడు. ఇంద్రుడు, వరుణుడు, తక్కిన దేవతలకు మా దగ్గరి అగ్ని మూలంగా మా సేవలు అందించగలమనుకున్నాము. అగ్నిలో వేల్చి, తద్వారా దేవతలను అందరినీ సంతృప్తిపరచడానికి పూనుకున్నాం. అప్పుడు మాలోని స్రావణుడనే పెద్ద, శక్తి కుమారుడు అగ్నిని ఈవిధంగా స్తోత్రం చేశాడు:

వనేషు జాయు: మరేషు మిత్రో
వృణీషే క్రుష్టిం రాజేవాశార్కమ్,
షేమో న సాదు: క్రతుర్న భద్రో
దువత స్వాదీ: హోతా హవ్యవాత్.

(1-67.1)

ఓ అగ్నిదేవా! వనంలో-అరణ్యాలలో పుట్టినావు. మానవులకు మిత్రుడవైనావు. సంఘపు పెద్దల వనులు చేస్తున్నావు. హోతవయినావు. షేమం కలిగిస్తున్నావు. దేవదూతలై అన్నివనులూ చేస్తున్నావు. గొప్పగా వెలుగుతున్నావు.

ఒకే చోట ఉండనేము గదా! కొత్త విషయాలు తెలుసుకోవాలి. కొత్త విషయాలు కొత్త ప్రదేశంలో ఉంటాయి. దానికి అగ్ని మార్గదర్శకుడు. అతనివల్లనే మేము ఎన్నో విషయాలు తెలుసుకుంటున్నాము, కనుక అతనిని స్తుతిస్తూ బయలుదేరాం:

అగ్నే నయ సువథా రాయే అస్మాన్
విశ్వాని దేవ వయనాని విద్యాన్,
యుయోధ్యన్మ జ్ఞాహురాణ మేనో
భూయిష్ఠాం తే నమ ఉక్తిం విదేమ.

ఓ అగ్నిదేవా! మమ్మల్ని బళ్ళర్యం - అనేక వస్తు సముదాయం సమృద్ధిగా లభించే మార్గంలో తీసుకువెళ్ళు. నీవు సకల వ్రశస్త్ర విషయాలు తెలిసినవాడివి. మాకు కష్టం కలిగించే, మా వసులకు విఘ్నం కలిగించే లోపాలను, పాపాలను తొలగించు - తీసిపారేయి. నీకు బహు విధాలుగా నమస్కారాలు చేస్తాము.

మా గమనం-వయనం మరి కొంత కిందికి సాగింది. ద్రువ నక్షత్రం సప్తముఖులతో పాటు మరికొన్ని నక్షత్రాలు కనిపించాయి, ఉషస్సు కాంతి సన్నగిల్లింది. అదిగో! అదిగో! అశ్రుర్యం! ఎరుపు వసుపు కాంతుల పెద్ద బిళ్ళ వంటిది కనిపించింది. నిండుగా ఉంది. తరిగిపోవడం లేదు. కొంతకాలం కవిపించి, కొంతకాలం కనిపించక పోతున్నది.

పూర్ణ మిదం పూర్ణమదః
పూర్ణా తూర్ణ ముదుచ్యతే,
పూర్ణస్య పూర్ణ మాదాయ
పూర్ణ మేవావశిష్యతే.

అనుకున్నారు మాలోని ఒక పెద్ద. జడొక నిండైన గోళం, జటు చూసినా నిండైనదే, అటు చూసినా నిండైనదే. ఈ నిండైన గోళం నుంచి - కాంతి పూర్ణ దివ్య గోళం నుంచి మరల పుట్టే - కాంతి కాలం తరువాత మళ్ళీ కనిపించే గోళం కూడ నిండైనదే. ఈ నిండైన దివ్య కాంతినినే గోళం నుంచి ఇది మిదపుట్టే - కనిపించే గోళం కూడా నిండుగానే ఉంటుంది.

ఈ విధంగా చూస్తూనే ఉండిపోయాం. అది కాంతిమంతంగా ఉండి ఎక్కువ కాంతిలను ప్రసరింపజేస్తున్నది. ఉషస్సుతో పాటు ఏవో శక్తులను ప్రోషించేది అనే అభిప్రాయం కలిగింది. దానిని పూషన్ అన్నాం. కాని, కాంతి గోళం అంచులలోని విశేష కాంతి రేఖలను చూస్తే ఏదో కింద ఉండి దానిని మూసిపెట్టినట్టు ఉంది అన్న భావం కలిగింది. కనుక ఆ దివ్యబింబాన్ని మా శక్తులను పెంచే ఆ పూషణుని వేడుకొన్నాం ఈ విధంగా :

హిరణ్యయేన పాత్రేణ
సత్యస్యా పిహితం ముఖమ్,
తత్రం పూషన్నపాపృణు
సత్యధర్మాయ దృష్టయే.

ఓ పూషన్! మాకు ఉత్సాహం కలిగించే ఓ దివ్యబింబ స్వరూప బంగారు పాత్రతో సత్యధ్వారం కప్పినట్టు ఉంది. సత్యం ఎదో గొప్ప కాంతి దానిని ఎందుకు కప్పిపెట్టినావు? సత్య స్వరూపాన్ని, సత్య స్వభావాన్ని చూడాలని, లాభం పొందుదామని నిరీక్షిస్తున్నాం. దానిని మేములా చూడడం కోసం, దానినుంచి మా సంఘం ప్రయోజనం పొందడం కోసం ఆ మూతన తొలగించు దేవా! అని ప్రార్థించాం.

అప్పటికి మా సంఘం బాగా పెరిగింది. మా సంఘంలో కాబోవకాబల ఏర్పడ్డాయి. కొన్ని సంఘాలు పడమరకు, కొన్ని సంఘాలు తూర్పునకు బయలు దేరి వెళ్ళాయి. ఆ కాళ రాత్రులలో, ఆ వానలుగాలులలో ఆసంఘాలు మాలాగే బాధపడుతూ ఉండి ఉంటాయి. మేము ముందుకు దక్షిణానికి తరలి వెళ్ళుతూనే ఉన్నాం. కొన్ని వేల ఏళ్ళు గడచి ఉంటాయి. అగ్నిని పూజించడం విధిగా అయింది. అగ్ని అవసరం ఇంకా పూర్తిగా తొలగలేదు. మైదానాలక వస్తున్నాము. వాలఖిల్య సరస్సు-బైఖాల్ లేక్ వద్దకు, కాన్సియన్ సముద్రం కళ్ళవ సముద్రం దగ్గరికి వచ్చాం. తెప్పలు - నావలు కట్టడం, నీటిలో ప్రయాణం చేయడం, నీటి కిటుకులు తెలుసుకున్నాం. అంటే నీరు మా తెలియదని కాదు, అంత పెద్ద జలాశయం మేము చూడడం అదే మొదలు

దానిని, దానిన వచ్చే నదులను నావలతో దాటుతున్నాం. అయినా మాకు అగ్ని బలమైన ఆయుధం. అప్పుడు అగ్నిని ఈ విధంగా సంస్తురించాం:

జాత వేదసే సునవామ సోమ మరాతీయతో నిదహతి వేదః,
స సః వర్ష దతి దుర్గాణి విశ్వా నావేప సింధుం దురితాత్యగ్నిః.

(1.99-1)

సకలమూ తెలిసిన - సర్వజ్ఞుడైన అగ్నికోసం సోమంతను నలగగొట్టి రసం పిండుదాం. అతడు దానిని తాగి బలం పొంది, నావ జలాశయాన్ని దాటించినట్టు మనను కష్టాలు దాటిస్తాడు అని నావతో పోల్చాం అతనిని.

కాళ్ళవ సముద్రం దాటి ముందుకు సాగిపోయాం! మేము వయనించింది చీకట్లో. ఆ చీకట్లు ఎంత కాలం ఉన్నవో చెప్పలేను. మేము చీకట్లు గడిచి, చూడ్తున్న గదా బంగారం కాంతులు అంతటా! ఉష స్సేమోనని అనుకున్నాం. పూషన్ బింబమని కూడా అనుకున్నాం. కాదు ఆ బంగారు బింబంపై బోర్లించిన మూతను తొలగించమని మేము చేసిన ప్రార్థనను పూషణుడు విన్నాడు కాబోలు! మూత తొలగిన, ప్రవాహంతో వెలిగిపోతున్న బింబం గిరగిర తిరుగుతూ, తూర్పున ఎర్రగా-వచ్చగా పెద్ద గోళంగా కనిపించింది; కనిపించి పైకి లేస్తూంది. ఎక్కడో పెద్ద అర్థవం నుంచి, జలాశయం నుంచి పైకి వస్తున్నట్టు ఉంది. కాంతుల వగ్గాలు వెలిగిపోయే ఆ బింబాన్ని పైకి లాగు తున్నట్టు ఉంది. అప్పుడు మహా సంతోషంతో గట్టిగా ఆ దివ్యకాంతి పూర్ణ బింబానికి స్వాగతం చెప్పాం:

ఆ సత్యేన రజసా వర్తమానో
నివేశయన్ అమృతం మర్త్యంన,
హిరణ్యయేన సవితా రథేన
ఆ దేవో యాతి భువనాని వశ్యన్.

ఉద్వయం తమసస్పరి
వశ్యంతో జ్యోతి రుత్రరమ్,
దేవం దేవత్ర సూర్య
మగన్మత్ జ్యోతి రుత్రరమ్,

ఉదిత్యం జాతవేదసం
దేవం వహంతి కేతహః,
దృశే విశ్వా య సూర్యం
చిత్రం దేవానా ముదగా ధనికం.

చక్షుర్మిత్రస్య వరుణస్యా గ్నీః
ఆ ప్రాధ్యావా వృథివీ ఆంతరిక్షం
సూర్య ఆత్మా జగతః తస్మత్తస్య
తచ్చక్షు ర్దేవహితం పురస్తాత్
శుక్ర ముచ్చరత్.

జ్యోక్స సూర్యందృశే
యతదగా న్మహతోర్ధ్ధవాత్
విబ్రాజమానః సలిలస్య మధ్యాత్
సమావృషభో లోహితాక్షః
సూర్యో వివశ్చిన్మనసా పునాతు.

నిజమైన కాంతితో దివిని వృథివిని నింపుతూ, బంగారు రథంలో భువనాలను చూస్తూ సలిత పైకి వస్తున్నాడు. అంధకారం మీదుగా దానిని జయించి పైకి వస్తున్నాడు. అన్ని కాంతులూ సూర్యుణ్ణి చేరాయి. ప్రపంచాన్ని దర్శించడానికి దేవతలు సూర్యుణ్ణి పైకి ఎత్తుతున్నారు. ఆశ్చర్యం! దేవతల సేన పైకి వస్తున్నది. ఇతడు మిత్రునికి, ఇంద్రునికి, అగ్నికి కన్ను. ద్యావావృథిపురను ఆక్రమించుకొన్న ఈ సూర్యుడు జగత్తుకు ఆత్మ. దేవతలకు హితమైన కన్ను. ఇతడు శుక్రుణ్ణి ముందు వంపి ముందుకు, పై పైకి వస్తున్నాడు. ఇక మనకు భయంలేదు. మహా దిగంతం నుంచి ఉదయించిన సూర్యజ్యోతిని చూస్తున్నాం. సలిలమధ్యంలో - అంతరాళంలో వెలిగిపోతున్నాడు, వృషభ సమానుడు లోహితాక్షుడు, ప్రపంచాన్నంతా చూస్తున్నవాడు మన మనస్సులను పవిత్ర చేయనీ!

అని స్తోత్రం చేస్తూ, ఆనందంతో గంతులు వేళాం, ఎంత వెలుగు ఇక చీకట్లు ఉండవు.

వశ్యేమ శరద శ్శతమ్
జీవేమ శరద శ్శతమ్
నందామ శరద శ్శతమ్
మోదామ శరద శ్శతమ్
భవామ శరద శ్శతమ్
శ్రుణువామ శరద శ్శతమ్
ప్రబ్రువామ శరద శ్శతమ్
అజ్ఞితా స్యామ శరద శ్శతమ్.

సూరేళ్ళు చక్కగా అన్ని వస్తువులూ చూస్తూ జ్ఞానం సంపాదించుకుందాం. సూరేళ్ళు సుఖంగా బతుకుదాం. సూరేళ్ళు సమృద్ధితో ఉందాం. సూరేళ్ళు సంతోషిద్దాం. సూరేళ్ళు మంచి మనుగడ గడుపుదాం. సూరేళ్ళు మందిని విందాం. సూరేళ్ళు మంచి మాటలు మాట్లాడదాం. సూరేళ్ళు ఒకరికి తల ఒగ్గకుండా, అన్యాయానికి తల ఒగ్గకుండా ఉందాం—అంటూ గంతులు వేళాం.

సూర్యోదయంతో ప్రపంచమే మారి పోయినట్లనిపించింది. మునువది దీర్ఘరాత్రులు, కాకరాత్రులు లేవు. దీర్ఘమైన ఉషస్సులూ లేవు. సూర్యోదయానికి ముందు కొంతకాలం మ్రాతం ఎర్రటి ఉషస్సు. అంతలోనే రరరరమంటూ సూర్యుడు. కాని ఉషస్సు ఉన్న కొంతసేపూ మహా సుందరంగా ఉంది. అది గమనించి రాహుగణపుత్రుడైన గోరముడినే ఒక పెద్ద ఇలా స్తుతించాడు:

ఏషా ఉర్యా ఉషసః కేతు మ్మిత్రే
పూర్వే లర్థే రజసో భాను మంజరే,
నిష్కృద్వానా ఆయుధానీవ ధృష్టపః
ప్రతి గావోఽరుషీర్కంతి మాతరః. (1.92.1)

స్వచ్ఛమైన ఉషఃప్రభలు పూర్వదిక్కులో వెలుగుతున్నాయి. అవి సూర్యకాంతులను మించిపోయాయి. ఆ కాంతులను చూసి మా తల్లులైన ఆవులు ఆయుధాలను చూసిన వీరులలాగ ఉప్పొంగి పోతున్నాయి.

మరి వింతేమిటంటే, దీర్ఘరాత్రులు, దీప్తోషస్సులు పోయి, రాత్రి-ఉషస్సు-సూర్యుడు- ఉదయం అనే క్రమం వెంట వెంటనే రావడం. అది చూశాడు మారో ఒకడైన కుత్స అంగీరసుడు.

ఇదం శ్రేష్ఠం జ్యోతిషాం జ్యోతి రాగాత్
చిత్రః ప్రకేతో అజనిష్ట విభ్యా,
యథా ప్రసూతా సవితుః నవాయం
ఏవా రాత్ర్యుషసే యోని మారైక్. (1.113.1)

అదిగో జ్యోతిస్సులలో శ్రేష్ఠమైన జ్యోతిస్సు ఉషస్సు ఉదయిస్తున్నది. తూర్పున దాని కాంతులు అంతటా వ్యాపిస్తున్నాయి. సూర్యుడు పోగానే రాత్రి వచ్చినట్టు రాత్రి పోగానే ప్రత్యాక్షం వస్తుంది—అని మాకందరికి వివరించాడు. తర్వాత క్రమంగా సూర్యుడు వెలిగిపోతుండగా, కొందరు ఉషస్సును సూర్యునికి భగినిగా, భార్యగా, మాతృకుగా, తల్లిగా వర్ణించారు.

క్రమంగా సూర్యుని ప్రాతవం పెరిగింది. ఇతర తేజస్సు లన్నిటిని మించిపోవడంవల్ల బ్రహ్మదయ్యాడు సూర్యుడు. అందరి పూజలూ పొందడం వల్ల అర్కుదయ్యాడు. మూలోని మృతండుడనే విద్యాంసుడు సూర్యోదయాన్ని మొదట చూసి మాకందరికీ చెప్పాడు. కనుక అతనిని సూర్యుని తండ్రిగా భావించాము. కనుక సూర్యుడు మార్తండుదయ్యాడు. మేఘాలను సృష్టిస్తాడు గనుక మిహిరుదయ్యాడు. మూడగ్నుల స్వరూపం గనుక త్రయీ తనువయ్యాడు. అందరికీ స్నేహపాత్రుడు కావడంవల్ల మిత్రుదయ్యాడు. అయినా పాతపేరు పూషా పూషణ పోలేదు. సంవరించేవాడు గనుక సూరుదయ్యాడు. ప్రేరేపించేవాడు గనుక సూర్యుదయ్యాడు.

సూర్యుడు వ్రజలుడై, ప్రకృతిలో మార్పులు తెస్తూ, ఋతువులను సృష్టిస్తూ వ్రజలకు ఎంతో ప్రయోజనకరుడవుతుండడంవల్ల మొదట సవిత అయిన అగ్ని అవనరం పరిమితమైపోయింది. సంఘం సూర్యుని వెలుగులో ఎంతో ముందుకు పోయింది. యజ్ఞం ఒక వ్యవస్థగా అయింది. అగ్ని యజ్ఞ యాగాదులకే పరిమితమైపోయాడు. అప్పుడు అంగీరసుడు అన్ని మంటలు— సూర్యుని వేడిమికి కలిగేమంటలు, మేఘాలలోని మంటల వంటి విద్యుత్తులు పరీక్షించాడు. “అగ్నే మేఘాలలో మెరుపుల రూపంలో ప్రత్యక్షమవుతున్నాడనే పూర్వపుజ్ఞానం మారింది. అంతా సూర్యుని కాంతే, వైశ్యానుడు అరణులలో పడుతాడు. భువనానికి ప్రభువయ్యాడు. మమ్ములను కాపాడినాడు. తర్వాత సూర్యునిలో చేరుతాడు.”

వైశ్యానరస్య సుమతి స్యామి
రాజా హి కం భువనానాం అభిశ్రీః,
ఇతో జాతో విశ్వమిదం నిచక్షే
వైశ్యానరో యతలే సూర్యేణ.

అని వాక్రుచ్చినాడు. అగ్ని ఈవిధంగా మిగిలిపోయాడు. సూర్యునితోపాటు చంద్రుడూ ముఖ్యుడయ్యాడు.

అగ్నికి ప్రాధాన్యం ఉంటున్నదశలోనే మా నుంచి ఒక సంఘం చీలిపోయింది నిర్వృతి దిశగా. తర్వాత అది అగ్నినే అంటి పెట్టుకున్నట్టు విన్నాము. (నేడు దానిని పార్శ్వలు అంటున్నారు.)

క్రమంగా సూర్య చంద్రుల ప్రాధాన్యం పెరిగిపోయింది. వారి గతిని అనుసరించి ప్రకృతిలో కలిగే మార్పులతో ఎన్నో విషయాలు తెలుసుకున్నాం.

దిన మాస ఋతు సంవత్సరాలు లెక్కగట్టాం. కనుకనే గృహస్థుడైన భార్యవశానకుడు సోమాపూషణలను, సోమచంద్రులను ఈ విధంగా స్తుతించాడు:

సోమాపూషణ ఇననా రయీణాం
ఇననా దివో ఇననా వృథివ్యాః,
జాతో విశ్వస్య భువనస్య గోపౌ
దేవా అకృణ్య న్నమృతస్య నాథిమ్. (2-41.1)

ఓ సోమా, ఓ పూషా భూమికి దివికి మీరే బసకులు. మీరే సంవదలను కలిగించేవారు విశ్వానికి కారకులు మీరే. భువనానికి రక్షకులు మీరే. దేవతలు అమరులు కావడానికి మీరే కారణం.

సూర్యుడు దినమూ ఉదయిస్తున్నాడు. దినదినమూ కొత్తగా వస్తున్నాడు. చంద్రుడు పదిహేనుదినాలు మెరుగుతూ, పదిహేను దినాలు తరుగుతూ ఉదయిస్తాడు, అస్తమిస్తాడు. ఈ చక్రనేమి క్రమాన్ని మూలో ఒకరు స్వాభావికంగా వర్ణించారు:-

సవో నవో భవతి జాయమానః
అహ్నం కేతు రుషసా మేర్త్యగ్రి,
భాగం దేవేభ్యో విదధాత్యాయన్
ప్రచంద్రమా శృరతి - దీర్ఘ మాయుః.

పగళ్ళకు కేతనం వంటి సూర్యుడు ప్రతిదినమూ ఉషస్సులకు చివరగా ఉదయిస్తాడు. చంద్రుడు తన శరీరంలో భాగం దేవతలకు కొంత ఇస్తూ చరిస్తున్నాడు. అలాటి సోమాపూషణలు మీకు దీర్ఘాయువు కలిగించనీ.

ఇక చంద్రుడు అనగానే నిండైన దినాన పూర్ణిమ, చంద్రబింబం మరుగయినవాడు అమావాస్య సంభవించడం సహజం కదా! ఈ పూర్ణిమలలోను, అమావాస్యలలోను భేదం ఉంది. సంపూర్ణ కళలుగల పూర్ణిమ రాక. ఒక కళ తగ్గిన పూర్ణిమ అనుమతి. చంద్రుడేమి మాత్రం కనిపించని అమావాస్య కుమారా, సన్నటి చంద్రుడే చార కనిపిస్తున్న అమావాస్య నీనీవారి. అవి దేవతలే మాకు. కనుకనే ఈవిధంగా స్తోత్రం చేశాం :

రాకా మహం సుహవాం నుష్ఠతీ
హువే శృణోతు నః సుభగా బోధతు త్వనా,
సీవ్య త్వహః సూర్యా చిద్యమానయా
దదాతు వీరం శతదాయముక్త్యమ్. (2-32.4)

నేను స్తోత్రపాత్రమైన రాకను పలుస్తాను. అమె నా పలుపు విని, మా చెడ్డ కర్మలను మంచిసూదితో కుట్టివేసి, నూరేళ్ళు బతికే పుత్రులను ఇచ్చుగాక.

నీనీవారి వృథుప్తుకే యా దేవానా మనీ స్వసా.
జషస్య హవ్య మాహుతం వ్రజాం దేవి దిదిద్ధి నః.

(2.32.6)

ఓ నీనీవారి నీది మంచి జన్మ. నీవు దేవతలకు చెల్లెలివి. మేమిచ్చే హవిస్సు స్వీకరించి మాకు పిల్లలను ఇచ్చి కాపాడు.

పూర్వం మేము అన్నిటికీ అగ్నినే ప్రార్థించేవాళ్ళం. యత్రే అగ్నే రేణి, తేనాహం తేజస్వీ భూయానం - ఓ అగ్ని నికు ఉన్న తేజస్సును నాకు ప్రసాదించు. దానితో నేను తేజస్వి అవుతాను-ఇత్యాదిగా ప్రార్థనలు చేసేవాళ్ళం. ఇప్పుడు అగ్నికి మించిన కాంతి, తేజస్సు, తాపం గల సూర్యుడు లభించాడు. కనుక అంతా ఆతనినే ఆదుగుతున్నాము. ఓ సూర్యుడా, మేధను ప్రజను మిరుమిట్లు గొలిపే కాంతిని మాకు ఇవ్వు - మయి మేధాం మయి వ్రజాం మయి సూర్యో బ్రాహ్మో దదాతు - అని ప్రార్థించాము. మమ్ములను, మా బుద్ధిని సత్కార్యాలకు ప్రేరేపించే సూర్యుని కాంతిని కోరుతున్నాము - అని కోరుకోనాగి నాము. అదే అన్ని మంత్రాలకు మించిన మంత్రం అయింది - గాయత్రీ మంత్రమయింది.

ఓం తత్సవితు ర్వరేణ్యం

భర్గో దేవస్య దీమహి

ధియో యో నః ప్రచోదయాత్.

సూర్యుని కాంతిని కోరనివారు ఉంటారా! అందరికీ కావాలి. సూర్య కాంతి బకరి సొమ్ము; ఆ కాంతి కావాలని చెప్పే ప్రార్థన ఒకరి సొమ్ము; ఇది అందరి సొమ్ము. ఇదే కాదు, వేదవిజ్ఞానం వ్రవంచవిజ్ఞానం, అందరి సొమ్ము.

సంఘం బాగా విస్తరించింది. విజ్ఞానం వ్యాపించింది. సంఘం స్థిర పడింది. రాజ్యాలు పాలకుల వ్యవస్థ ఏర్పడ్డాయి. వృత్తులు నియతంగా కొన్ని కొన్ని సంఘాలే ఆనుసరించడంవల్ల సంఘానికి బలం చేకూరింది. సాధారణ పూజతో, కేవలం భయ భక్తి గౌరవాల పూజతో ప్రారంభమైన యజ్ఞం ఒక వ్యవస్థగా ఏర్పడింది. దానినుంచే అన్నీ పుట్టాయి; సకల విశ్వానికి అదేకారణం అనే భావం ఏర్పడింది. యజ్ఞాన్నే ఒక విరాట్ స్వరూపంగా సాకార పురుషునిగా భావించి గానం చేశాము. పూర్వం అగ్నే అంతా, అతడే అధిష్ఠాన దేవత యజ్ఞానికి, అతడే దేవతలకు ఈవ్యం అందించే దూత : మాలోని మధుచ్ఛందుడనే పెద్ద అగ్నిని స్తుతించాడు ఈ విధంగా:-

అగ్ని మితే పురోహితమి

యజ్ఞస్య దేవ మృత్విజమ్

హోతారం రత్న దాతమమ్.

(1.1.1)

అగ్ని యజ్ఞానికి పురోహితుడు. దేవత. మృత్విజు. హోత. రత్న కాంతులనే వాడు. అలాటి అగ్నిని స్తోత్రం చేస్తున్నాను. తర్వాత అగ్ని యజ్ఞంలో భాగం.

ఆ యజ్ఞమే అన్నిటికీ కారణమని తలచినప్పుడు దానిని స్తుతించడం సహజం కదా!

తచ్చం యో రా వృషేమహే

గాతుం యజ్ఞాయ గాతుం యజ్ఞపతయే

దైవీ స్వస్తిరస్తు నః స్వస్తిర్మానుషేభ్యః

ఊర్వంజిహ్వాతు భేషజం.

శన్నో అస్తు ద్విషదే, శం చతుష్పదే

ఓం కాంతి శాంతి శాంతి.

యజ్ఞాన్ని, యజ్ఞపతిని వ్రవంసించడానికి శుభమయిన సంవత్సరం కోరుకుందాము. మనకు దైవికమైన శుభం కలుగుగాక! మనుష్యులకు శుభం కలుగుగాక! మనకు సంబంధించిన ద్విపాతులకు చతుష్పాతులకు శుభమగుగాక. శాంతి శాంతి శాంతి.

ఈ విధంగా యజ్ఞాన్ని స్తుతించడానికి శక్తి కోరి తరువాత యజ్ఞ పురుషుడిని స్తోత్రం చేశాము. దీనిని పురుషసూక్తం అన్నాం. యజ్ఞం, యజ్ఞ పురుషుడు ఒకరే గనుక, అంతా యజ్ఞం నుంచే వచ్చింది గనుక, యజ్ఞాన్ని స్తోత్రం చేశాము :-

సహస్ర శీర్షా పురుషః సహస్రాక్ష సృహస్రపాత్

సభూమిం విశ్వతో పృథ్వా అత్యతిష్ఠద్దశాంగుశం

పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్ఛతవ్యం

ఉతా మృత త్యేశాని.

ఈ యజ్ఞ పురుషుడు వేయి తలల వాడు. వేయి కన్నులవాడు. వేయి పాదాలవాడు. అతడు భూమి నంతా ఆక్రమించుకొని పది దిక్కులా సెండి పోయాడు. ఈ భూమంతా యజ్ఞపురుషుడే. ఇంతవరకు జరిగింది, జరగబోయేది అంతా అతడే. అతడే అమృతత్వం వ్రసాదించే దేవుడు.

VPR.6

ఈ విశ్వమంతా ఇతడే అయినప్పుడు ఇతని కళ్ళేవి తొడ లేవి అంటే, బ్రాహ్మణుడు ఈ యజ్ఞపురుషుని ముఖం, బాహువులు రాజవంశీయులు, తొడలు వైశ్యులు, పాదాలు శూద్రులు - మూల బంధం - బునాది - వంటివారు, చంద్రుడు మనస్సు, సూర్యుడు కళ్ళు, మరొక విధంగా ముఖం ఇంద్రుడు, అగ్ని వాయువు అతని ప్రాణాలు, అతని నాభి అంతరిక్షం, ఈ విధంగా.

ఒక ముఖ్యమైన సంగతి ఇప్పుడు స్మరించింది.

ఉత్తర ద్రువ ప్రాంతంలోని, ఉత్తరకురుభూముల్లోని శీతోష్ణస్థితి! అలవాటు వడిన మాలో కొందరికి సూర్యుని కాంతి బాధాకరమయింది. అలాడి వారు కొందరు ఉత్తర కురుభూములకు మరలి వెళ్ళిపోయారు. విశ్వకర్మ త్వష్ట సూర్యకాంతిని తగ్గించి ఉపాయం ఆలోచించాడు. శకద్వీపంలో సంవత్సరంపాటు ఉండి, సూర్యుని కాంతి కొన్ని ప్రాంతాలలో తీవ్రంగా ఉండదని గ్రహించి అందరికీ ఈ విషయం తెలియజేశాడు. త్వష్ట విశ్వకర్మ ఈ సంగతిని మొదట తెలుసుకొని మా జనానికి నచ్చజెప్పి వెనుకకు తరలిపోకుండా చేశాడు గనుక, త్వష్ట ప్రజాపతి సూర్యుణ్ణి త్రమిపై (తరిమైన చక్రంపై) ఎక్కించి తరిమైన పెట్టి సూర్యుని ఆతవరీవ్రతను తగ్గించాడని కథలుగా చెప్పకొన్నారు. ఈ తరిమైన వన్నెందు నెలలుగల ఏడాది తరిమైన.

శకద్వీపానికి వెళ్ళిన మావారు కొందరు అక్కడి ఉల్కలతో ఆయుధాలు చేసుకున్నారు. త్వష్ట విశ్వకర్మ ఈ ఆయుధ నిర్మాణానికి మూల పురుషుడు, ఆయన ఉల్కల ఇనుముతో విష్ణువునకు చక్రాన్ని, శివునికి త్రిశూలాన్ని, కుశేరునికి పల్లకిని చేయించి ఇచ్చాడని కథలుగా చెప్పకొన్నారు. ఈ ఉల్కలు విశ్వకర్మ సూర్యుణ్ణి తరిమైన పట్టనప్పుడు అతని దేహంనుంచి విరిగివడిన ముక్కలని, వాటినే విశ్వకర్మ ఆయుధాలుగా మలిచాడని కథలు వుట్టాయి.

మేము అగ్నిని ఆయుధంగా వాడుతున్నా దానికితోడు ఈ ఆయుధాలు కూడ ప్రముఖులు వాడసాగినారు. అప్పటికి మా సంఘం ఆయుధాలతోను, ఇతర సామగ్రితోను శక్తిమంతమైంది.

ఈలోగా కొందరు ఉత్తర కురుభూములకు వెళ్ళి అంతకుముందు ఎండకు భయపడి వెళ్ళినవారికి నచ్చజెప్పి, సూర్యుని ఎండ తగ్గించని, ఇప్పుడు సహించ దగినదిగా ఉందని వివరించి వెనక్కు పిలుచుకొని వచ్చారు. ఈ విధంగా తిరిగి వచ్చినవారిలో ప్రముఖురాలు ఆదిత్యుని భార్య అయిన సంజ్ఞా దేవి. ఈమె ఆదిత్యుని తాపానికి భరించలేక ఉత్తరకురు భూములకు వెళ్ళింది. తండ్రి విశ్వకర్మ ఆదిత్యుని తాపం తగ్గించానని చెప్పిన పిదప, పరీక్షించి సమ్మతం కలిగిన తర్వాత ఆదిత్యునితోపాటు తిరిగి వచ్చింది.

కనుక వేదం అనేక కాలం, అనేక గణం, అనేక దేశం, అనేక సంమాల, అనేక రాజ్యాల, అనేకానేక మహావ్యక్తుల చరిత్ర సంకలనం. ఈ వేదాలు ఒకేసారి ముద్దగా, పిడుగుపాటుగా ఆకాశంనుంచి ఊడివడినవి కావు. అవి పెక్కు సహస్రాలూ మానవజాతి వరిణామ గాథ. వేదాలు సూక్తమయాయి. వాటిని మాలోని కొందరు మేదావులు సమాధిస్థితిలో దర్శించుకొన్నవి. కనుక వేదభాష మేదావుల, ఆలోచనావరుల భాష. దానికి మూలమైంది ప్రాకృతం.

తెలుగు ప్రాకృతాల సంబంధం

ఇంగ్లాండులో ఒక వ్యాపారసంస్థ డిక్టాఫోనును కనిపెట్టింది. దానికి ప్రారంభోత్సవం చేయడానికి ఎవరిని ఆహ్వానిద్దామా అని ఆ సంస్థ నిర్వాహకులు ఆలోచించి మహావందితుడైన మాక్స్ ముల్లర్ ను ఆహ్వానించారు. ఆయన

"అగ్నిమీశే పురోహితమ్
యజ్ఞస్యదేవ మృత్విజమ్
హోతారం రత్నదాతమమ్."

(యజ్ఞానికి పురోహితుడు, అదిదేవత, ఋత్విక్కు, హోత, యజ్ఞ ఫలదాత అయిన అగ్నిని స్తుతిస్తున్నాను. అనే ఋగ్వేదం మొదటిఋక్కును పఠించి డిక్టాఫోనును ఆవిష్కరించాడు. "ఇదేమిటి చాందసమ్? ఏదో పెద్దమనిషి అని పిలిస్తే బానిసల భాషవద్యాన్ని, అదిన్నీ చచ్చిన భాషవద్యాన్ని చదువుతున్నాడే:" అని నిర్వాహకులు నలుకున్నారు. అది గ్రహించిన మాక్స్ ముల్లర్ పండితుడు "దిస్ ఇజ్ ది ఫస్ట్ పొయెటిక్ అట్రెన్స్ ఆఫ్ ది వైట్ రేస్" అని వివరించాడు. అతడు వేదాన్ని తెల్లజాతి తొలి కవిలా వచనం అన్నాడు గాని నేను తొలిసారిగా విచ్చుకున్న మానవజాతి కవిలాకం అని అంటాను.

అగ్నిమీశే పురోహితం వంటి పరిష్కృత, సుసంస్కృత భాషాగీతం, గాయత్రీ ఛందోబద్ధమైన గీతం పేదుగుపాటుగా ఆకాశం నుంచి పడదు. కొన్ని వేల సంవత్సరాల పరిష్కార, సంస్కార పరిశ్రమలతో రూపొంది ఉంటుంది, ప్రకృతుల నుంచి, వ్రజల నుంచి ప్రాదుర్భవించి ఉంటుంది. ప్రకృతినోళ్ళలో రాపాడి రాపాడి పరిష్కృతమైన సుసంస్కృతమైన భాషనుంచి పొటమరించి ఉంటుంది. సుసంస్కృతమైన భాష ఉన్నత వర్గాల సొమ్మై కాలం మారినా ఎంతమాత్రమూ పొల్లుపోక అష్టదిగ్బంధాలతో రక్షితమవుతూ రాగా, దానికి మూలమైన, తల్లివేరైన ప్రకృతుల భాష-ప్రాకృతభాష పిల్లకాలువలను, ఏళ్ళు కలుపుకొంటూ, ఎప్పటికప్పుడు విస్తృతమై, ప్రవహించే మహానదివలె కాలంతో పాటు, వ్రజల అచారాలు, అనుభవాలతో పాటు మారుతూ విస్తరించింది.

ప్రాకృతం అనగానే అటు వశ్చిమోత్తరాన ఉత్తర ద్రువ సమీపంలోని నార్వే స్వీడన్ ల నుంచి, ఈశాన్య పూర్వాన వార్షివాస్టోక్ వరకు, ఇటు దక్షిణ

వశ్చిమాన యూరప్ నుంచి ఆసియాదేశాల మీదుగా అగ్నేయాసియాలోని ఇండోచైనా-ఇండోనేసియా వరకు ఒకప్పుడు వ్యాపించిన గొప్ప భాష సాక్షాత్కరిస్తుంది. ఆ భాషలో నేటి స్లావ్ భాషల పూర్వ స్వరూపాలు మొదటిదశ కాగా, అగ్నేయాసియా దేశాల భాషల పూర్వ స్వరూపాలు చివరిదశ. ఇది వ్రజల భాష. వ్రజల నిత్యవ్యవహార భాష. వ్రజల ప్రేమభాష. వ్రజల కష్టసుఖాల భాష. ఇదే ప్రకృతుల - ప్రాకృతుల భాష - ప్రాకృత భాష.

సంస్కృతం అవ తష్టమై ప్రాకృతమైందని ప్రాచీన భారతీయ విద్వాంసులు పలువురు, అనుగులు కొందరు బానించడంవల్ల అవసీద్ధాంతాలు పుట్టాయి. మానవజాతి తొలిచ్చందో రూపమైన ఋగ్వేదంలో ప్రాకృత భాషా రూపాలు కానరావడంవల్ల ఋగ్వేదభాషకన్నా నాటి భిన్నమూ అవరిష్కృతమూ అయిన భాష ఒకటి ఉండి ఉంటుందని, అదే ప్రాకృతమని, లేక ప్రాకృతమూలమని బానించవచ్చు. ఆ ప్రాకృత భాషా వద రూపాంశు కొన్నిటిని తెలియజేయడం అప్రస్తుతం కాదు.

వైదిక భాషలో నేటి ప్రాకృత భాషావదాల స్వరూపాలు కనిపించడం ఎవరికైనా ఆశ్చర్యకరమే. ప్రాకృత ప్రత్యాయాలు వైదిక సంస్కృతంలో ఎలా మిగిలిపోయాయో చూస్తే, ప్రాకృత భాషలకు వైదికభాషకూ మూలమనదగిన భాష ఇంకొకటి ఉండాలని అనుమానించవలసి వస్తుంది. అటువంటి స్వరూపాలు కొన్ని ఇవి :

ప్రాకృత వదాలలో వదాది ఋకారం లుప్తమవుతుంది: బృంద-బందః; మృగ-మగ, మిగ, ముగ, మొగ. ఋకారానికి ఉ అదేశమౌతుంది. వృద్ధి-పుహవి. వైదిక సాహిత్యంలో ఇలాటి ఋలుప్తరూపాలు కనిపిస్తాయి: కృత-ఖుద (ఋ: 1.46.4).

ప్రాకృతవదాలలో సంయుక్తాక్షరాలు దీర్ఘాలవుతాయి: దుర్గత-దూలత; విశ్రమ-విశామ; స్వర్గ-పాస. వైదిక భాషలోను ఇలాటి వైరూప్యం కనిపిస్తుంది: దుర్గత-దూలత (ఋ. 4.9.8); దుర్నాశ-దూణాశ (శుక్లయ. ప్రాతి. 3.45).

ప్రాకృతంలో అంతిమ వ్యంజనలోపం కనిపిస్తుంది: లావత్-లావ; యావత్-యావ. వైదికభాషలోను ఇలాటిది ఉన్నది: వస్వాత్-వస్వా (అథర్వ సంహిత. 10.4.11); ఉచ్ఛాత్-ఉచ్ఛా (తైత్తి. సంహిత. 2.3.14); నీడాత్-నీడా (తైత్తి. సంహిత. 1.2.14).

సంయుక్తాక్షరాలలో రేఫయకారాలలోపం ప్రాకృతంలో ఉంది: ప్రగల్భ-వగల్భ; క్యామా-సామా; వైదికభాషలోను ఈ లోపం కనిపిస్తుంది: అప్రగల్భ-అపగల్భ (తైత్తి. సం. 4.5.61); త్ర్యచ-త్రిచ (శతపథబ్రా. 1.3.3.33)

సంయుక్తవచనంలో పూర్వ ద్వివచనం ప్రాకృతంలో ప్రాప్తంగా మారుతుంది: పాత్ర.వత్ర; తాత్రి.రత్రి; సావ్య-నవ్య. ఈ వద్దతి వైదిక భాషలోను ఉంది: తోదన్తిప్రా.తోదన్తివ (ము.10.88.10); అమాత్ర.అమత్ర (ము.3.66.4).

ప్రాకృతంలో దికారం దికారంగా మారుతుంది: దద్ధ-దద్ధ; దంస. దంస; దోలా.దోలా. వైదిక భాషలోను ఈ మార్పు అక్కడక్కడ కనిపిస్తుంది: దుర్ద-దుద (వాఙ్మనయసం.3.36); పురోదాస.పురోదాశ (శ్లో.యుజా.ప్రాతి.3.44).

ప్రాకృతంలో ధ హగా మారుతుంది: బధిర.బహిర; వ్యాధ.వాహ. వైదిక భాషలోను ఇది క్యాదితకంగా ఉంది: వ్రతినందాయ.వ్రతినంహాయ (గోవత్ప్రబాహ్మ 2.4.).

ప్రాకృతంలో సంయుక్త వ్యంజనాలలో స్వరం ప్రవేశించి ఉచ్చారణ సౌలభ్యం కలిగిస్తుంది: క్లిష్ట-కిలిట్ట; స్వ-సువ; తస్మి.తణువి. వైదిక భాషలోను ఈ వద్దతి ఉంది. సహస్త్రియః-సహస్త్రియః; స్వర్గ-సువర్గ (తైత్తిరీ సం 4 2.3.); తస్యః-తసువః; స్వః సువః (తై.ఆ.7.22.1; 6.2.7).

ప్రాకృతంలో అకారాంత పులింగ ప్రథమైకవచనం ఒకావదం సహజంగా కనిపిస్తుంది: దేవో; జిణో; రామో, సో. వైదిక భాషలోను ఈ ఒక ప్రయోగం కనిపిస్తుంది: సంవత్సరో అజాయత (ము.సం.10.190 2); సో చిత్ (ము.సం.1.191.10,11).

ప్రాకృతంలో తృతీయాబహువచనానికి ఇహి చేరుతుంది: దేవేహి. గంధీరేహి; జేద్యేహి. వైదిక భాషలోను ఇలాటి రూపాలున్నాయి అనుయావ దేవేభిః; జ్యేష్ఠేభిః, గంధీరేభిః; తద్రం కర్షేభిః.

ప్రాకృతంలో చతుర్థి విభక్తికి షష్ఠి విభక్తి రావడం తరచుగా కనిపిస్తుంది. వైదిక భాషలోను ఇలాటిది ఉన్నట్లు పాణిని సూత్రమే సాక్షి. చతుర్థ్యై బహుళం చందని (అష్టా. 2.3.62).

ప్రాకృతంలో వంచమి విభక్తి ఏకవచనంలో చివరిపాల్లు లోపిస్తుంది: దేవాత్.దేవా; ఉచ్చాత్.ఉచ్చా; జినాత్.జినా. వైదిక భాషలోను ఇలాటిలోపం కనిపిస్తుంది: ఉచ్చా; నీదా; వశ్వా.

ప్రాకృతంలో ద్వివచనం లేదు. దానికి మారు బహువచన ప్రయోగమే ఉంది. దేవా; హరి. వైదిక భాషలోను కొన్నిచోట్ల ద్వివచనానికి మారు బహువచనమే కనిపిస్తుంది: ఇంద్రావరుణౌ. ఇంద్రావరుణా; మిత్రావరుణౌ. మిత్రావరుణా; దివిస్సృణావశ్విసౌ. దివిస్సృణా వశ్విసౌ.

పై వర్ణించినవిన్నిటి ప్రాకృతం వ్యావ్రంగా ఉన్నవని, అదే సంస్కరించబడి సంస్కృతమైందని ఊహించడానికి అవకాశం ఉంది. ప్రాకృతం వికార ప్రాంతంలో విస్తరించిన కాష. వశ్విమాన స్థావరాషంలోను, తక్కిన భాషలోను, మధ్య అనీయాలోని భాషలోను, చూకితా ప్రాకృతమని చెప్పిన భాషలోను సంస్కృతంలో గల సామ్యం ఆశ్చర్యం కలిగిస్తుందని భాక్తర్ వి. రామవన్ తమ పాశ్చాత్య పర్యటనానంతరం వ్రాసిన వ్యాసాలలో వివరించారు. ఆ భాషలలో శ్రీలు మార్పడుతున్నప్పుడు ప్రాకృతం వింటున్నట్లు ఉండేదని ఆయన అన్నారు. అదునిక ఈరానీ, అప్తానీ, హిహులయ వశ్విమాగ్ర ప్రాంత భాషలు మార్పడినా, కావానుమత్రాభాషలు విన్నా, నాకు ప్రాకృతంగానే తోస్తుంది.

దీనినిబట్టి సంస్కృత ప్రాకృతాలకు ఏ విధంగానూ అన్యజనక సంబంధం లేదని, రెండూ ఒకటే రెండు రేకులని - కాదు కాదు - ఒక రేకు రెండు పార్శ్వాలని, ఒక కత్తి రెండు వాదరాలని అనవచ్చు. చండోబద్ధమయిన భాష కొంత పరిష్కృతమూ, ప్రయత్న సాధితమూ, సుందరమూ కావడంవల్ల ఋగ్వేద సంస్కృతం పై వర్ణాల భాష అయి, కింది వర్ణాల భాష-సామాన్య వ్యవహార భాష-దానికి కొంత దిన్నంగా ఉన్నా, చాల సన్నిహితంగా ఉండేదని ఊహించవచ్చు. ఈ సంస్కృతీకరణం వేద ప్రాచుర్యానికి ముందే ప్రారంభమయి ఉంటుంది. ఈ సంస్కృతీకరణం మన పూర్వులు ఆరునెలల మహాకాళాల్లోను, ఆరునెలల ఉషఃకాంతిలోను వనీస్తున్నప్పుడు, జ్వలనుడే ఆయురంగా. తక్షకుడుగా పర్యటిస్తున్న కాలంలోను ప్రారంభమై ఉంటుంది కాలక్రమాన ఆ వదాలు కలుషితం కాకుండా వేదానికి కట్టుబాట్లు-ప్రాతి శాఖలు, నిరుత్తాది నిమంటి పులు పుట్టాయి. శిష్టల భాష సంస్కృతమో, సంస్కృత తుల్యమో అయింది. జన సామాన్య భాష ప్రాకృతమే. బుద్ధుని కాలపు భాష చూచినా బుద్ధుని భారత కథల భాష, ఉపదేశ సంగ్రహమైన ధమ్మవదం మొదలయినవి ఉన్నత్రివిటకాలలోని పాళి అనబడే ప్రాకృత భేదం చూచినా, సంస్కృత ప్రాకృతాల సన్నిహితత్వం తెలుస్తుంది. ధమ్మ పదాన్ని కొద్దిగా సంస్కరిస్తే సంస్కృత మౌతుంది.

బాలశ్రీ మంద మూర్ధాదాం నృదాం చాత్రితకాంక్షిలి.

అనుగ్రహార్థం తత్సజ్ఞైః సిద్ధాంతః ప్రాకృతే కృతః.

(బాల శ్రీ మంద మూర్ధలు మీదా సచ్చీలురు కావాలనే కోరికతో తత్సజ్ఞలైన పెద్దలు తమ సిద్ధాంతాలను ప్రాకృతభాషలో చెప్పారు.) అని హేమచంద్రాచార్యుడు తన కావ్యానుశాసనంలో ఒక ప్రాచీన శ్లోకాన్ని ఉదాహరించాడు.

అందువలననే తదాగతుడు, మహావీరుడు తమ ఉపదేశాలను పై వారి బాష అయిన సంస్కృతానికి పోక ప్రజాసామాన్య కీలకత కోసం వారి బాషలో ఉపదేశించారు.

ప్రాకృతాన్ని సంస్కరిస్తే ఎంత సులభంగా సంస్కృతమౌతుంటే కింది ఉదాహరణలు తెలుపుతాయి:-

అభిర్థరేత కల్లాణే పాపా చిత్తం నివారవి,
తందంపి కరోతో పుణ్యం పాపస్సిం రమతేమనో. (దశమవచనం)

దీని సంస్కృతచ్ఛాయ ఇది:

అభిర్థరేత కల్లాణే పాపాత్ చిత్తం నివారయేత్,
తంద్రాం పి కుర్వతః పుణ్యం పాపే రమతే మనః.

సత్కార్యాచరణ విషయంలో త్వరపడాలి. పాపం నుంచి మనస్సును మరలించుకోవాలి. ఈ విషయంలో ఆలసింపేవాడికి పుణ్యం నష్టమైపోగా మనస్సు పాపంలో లగ్నమవుతుంది - అని దీని అర్థం.

ఈ విధంగానే జైనాగమ సాహిత్యంలో ప్రాచీనతమమైన ఆయారాంగ సుత్రంలోని కొన్ని వాక్యాలు గమనించండి :

ఇట్టి కాలస్స జాగమో. సవ్యే పాపా వియాహియా. సుహసాయా దుక్ఖపడికూలా. అప్పి మవహా. పియజీవిణో. జీవితి కామా. సవ్యేసిం జీవియం. పియం.

దీని సంస్కృత చ్ఛాయ ఇది:

నాస్తి కాలస్య అనాగమః. సర్వేప్రాణాః ప్రియాతురాః, సుఖసాదా, దుఃఖ ప్రతికూలాః, అప్రియవహాః, ప్రియజీవివో, జీవితు కామాః, సర్వేషాం జీవితం ప్రియమ్.

విధి తప్పకుండానలేము. ప్రాణులన్నీ సంతోషమే కోరుతాయి. సుఖం కోసం ప్రయత్నిస్తాయి, దుఃఖాన్ని ఇష్టపడవు. అప్రియాన్ని ఇష్టపడవు. జీవితాన్ని ఇష్టపడతాయి. జీవించగోరుతాయి. ఎందుకంటే, అందరికీ జీవితం ప్రియమైంది గనుక - అని దీని అర్థం.

పై ఉదాహరణలను బట్టి అస్తవ్యస్తంగా, లోకంలో వివిధ రూపాలలో ఉన్న ప్రాకృతాన్ని సంస్కరించి సంస్కృతంగా రూపొందించారనడం స్పష్టం. నేటి ఉత్తర ద్రువ ప్రాంతాల బాషలను సంస్కరించిన ఒక మూసరి సంస్కృతాంపుతాయి.

ఈ విస్తృత బాష జైన బౌద్ధ ప్రచార ప్రాంతాలలో వివిధ రీతుల విస్తరించింది. బౌద్ధ తిపిటకాల బాషను పోలి అన్నాడు. పోలి అంటే పర్యాయం, మూల పాఠం, బుద్ధ వచనం అని బుద్ధమోక్షుడు నిర్వచించాడు. కాని, బుద్ధుడు మగధరాజధాని అయిన పాటలీ పుత్ర వరిసర వ్యవహార బాషలో ఉపదేశించాడు గనుక పాటలీ పోలి అయి ఉంటుందని నా నమ్మకం పోలి ప్రభావం నేటి మైథిలీ బోజపురీ బాషలలో చూడవచ్చు.

ఈ విస్తృత బాషకు ప్రాకృతమనే వ్యవహారం ఎవ్వడు వచ్చిందో చెప్పలేము. ఇది ఆయా ప్రాంతాలను బట్టి వివిధ రూపాలు పొంది వివిధ నామదేయాలూ పొందింది. మధ్య అసియాలోని బోటాన్ మొదలైన దేశాల బాషల సంబంధంతో చూశిక అయిది;⁶ గాంధార బెలూచిస్తాన్ లో పైగాచి అయింది. మగధ సామ్రాజ్యంలో మాగధి అయింది; నేటి మహారాష్ట్ర - గుజరాత్ - రాజస్థాన్ - ఉత్తర ప్రదేశ్ లోని విస్తృత ప్రాంతాలు, ఆంధ్ర కర్నాటకాలలోని ఉత్తర ప్రాంతాలు కలిసిన విశాల రాష్ట్రంలో - మహారాష్ట్రలో - మహారాష్ట్ర అయింది.⁷

ఈ మార్పులను గుర్తించి ఆయా ప్రాంతాల బాష పాత్రోచితమనే దృష్టి గల భరతాచార్యుడు ప్రాకృతబాషలను తొలిసారిగా పేర్కొన్నాడు. ఇతడు ప్రాకృతబాషలను మాగధీ, అవంతికా, ప్రాచ్యా, శౌరసేనీ, అర్జమాగాధీ, బాప్లికా, దాక్షిణత్యా అని ఏడుగా వింగడించాడు.⁸ ప్రాకృతమంటే, ప్రకృతుల - ప్రజలబాష ప్రాకృతం అని అతని ఉద్దేశమై ఉంటుంది. కాని అతడు తద్వితత్సమాది విభజన చేయలేదు. తర్వాత రెండవ శతాబ్ది వాడైన చండుడు తన ప్రాకృతలక్షణమ్ అనే వ్యాకరణంలోను భరతునిలాగే ప్రాకృతోత్పత్తిని గురించి చర్చించలేదు. కాని వర్ణాగమ వర్ణలోపాలు సూచించడం వల్ల సంస్కృతమే మూలమని ఇతడు భావించినట్లు తోస్తుంది.⁹

ప్రాచీనులలో 7 వ శతాబ్దివాడైన రాజశేఖరుడు ప్రాకృతంనుంచే సంస్కృతం పుట్టిందన్నాడు. అతడు ఒక పాత్రతో ఇట్లా చెప్పించాడు:

యద్యోనిః కిల సంస్కృతస్య సుదృశాం

జిహ్వసు యన్మోదతే

యత్ర శ్రోత్రవహమకారిణి కటుః

భాషాక్షరాణాం రసః

గద్యం చూర్ణవదం వదం రతివతేః

తత్ ప్రాకృతం యద్యదః

కాన్ లాటన్ లలితాంగి వశ్య నుదతి

దృష్టేః నిమేష ప్రతమ్.

ఓ లలితాంగీ, కళ్ళు రెప్పార్చకుండా లాటదేశీయులను చూడు. వాళ్ళ బాష ప్రాకృతం. అది సంస్కృత బాషకు మూలమైనది. ఎప్పుడూ మహా శల నాలుకపై నాట్యమాడేది. ఈ బాష రతివతికి స్థానమైనది అని లాటదేశీయుల బాషను పొగిచాడు. ఈ లాటలు లద్వీయా వారేమోనని నా అనుమానం. అలాగే 9వ శతాబ్దివాడైన వాక్పతి రాజు తన గౌడవహో కావ్యంలో ప్రాకృతాన్ని తొలి బాషగా ఇట్లా పేర్కొన్నాడు :

సయలాఽఽ ఇయం వాఽఽ వినంతి విశ్లోయవాయావో

ఏంతి సముద్ధంచయ నేంతి సజలావోచ్చయ జలాఽఽ.

అన్ని బాషలూ ప్రాకృత బాషలో ప్రవేశిస్తాయి. దాని నుంచే అన్ని బాషలు పుట్టాయి. నీళ్ళు సముద్రంలో చేరతాయి. సముద్రం నుంచి అవిరై మళ్ళీ నీళ్ళవుతాయి.

రుద్రుడు రచిత "కావ్యాలంకారః"ను వాఙ్మూనించిన నమిసాదువు కూడ వాక్పతి రాజు లాగే అన్నాడు "నకల జగజ్జంతువులకు వ్యాకరణాది సంస్కారంలేని సహజ వ్యాపారం ప్రకృతి, దానివల్ల కలిగినదిగాని, అదిగాని ప్రాకృతం. ప్రాకృతం వసి పిల్లలకూ, మహాశలకూ సుబోధమయింది: నకల బాషా నిబంధమైన వలుకు. అది మేఘాలనుంచి వడిన నీరు వంటిది. అది దేశ విశేషాన్ని బట్టి సంస్కారాదులనుబట్టి విశిష్టతను పొంది, సంస్కృతాదులుగా తర్వాత విభేదాలు పొందుతుంది."

నమి సాదువు నిర్వచనం ఎంతో చక్కగా ఉంది, ప్రాకృతం ప్రజల సహజ బాష. సంస్కారం పొందిన తర్వాత మారుతుంది.

కాని, తర్వాతి వారు "సంస్కృతం ప్రకృతి, దాని నుంచి పుట్టింది ప్రాకృతమ్. ప్రాకృత బాషకు సంస్కృత శబ్దం ప్రకృతి" అని వివరీకృత్యుత్తి కల్పించారు.

వివిధ వ్యవహారాల వల్ల, జైన బౌద్ధ మత ప్రచారం వల్ల ప్రాకృతాని ప్రజలలో ఆదరణ కలిగి విశేష సంబంధం ఏర్పడడం వల్ల స్థానిక బాషా పదాలు కూడ ప్రాకృతంతో చేరుతూ వచ్చాయి; దక్షిణా పథంలోనూ చేరాయి వాటిని తెలుసుకోడం అవసరమైంది. ఏది ప్రాకృతమో, ఏది స్థానికమో దేశ్యమో విడదీయలేనంతగా ప్రాకృతం విస్తరించింది. దానివల్ల అర్థ నిర్ణయంలోను సంశయం ఏర్పడింది. ఈ నిర్ణయం కోసం తత్సమ, దేశ్య అనే విభజన

ఏర్పడింది. ఈ విభజనను తొలిసారిగా చేసిన వాడు ఆచార్య హేమచంద్రుడు. నిర్దహేమచంద్ర శబ్దానుశాసనంలో.⁹ ప్రాకృతకావ్య వ్యాఖ్యాతలు కులకాం దేవ, అభిమాన చిహ్ను, గోపాల, దేవరాజు, ద్రోణ, ధనపాల, పాదలిప్తాచార్య, రాహుంక, శ్రీలంకాదులు ప్రాకృత బాషా పదాలు కాని వాటిని "ఇతి దేశీ" అని సూచించారు. కొందరు దేశీపదకోశాధికారం వ్రాశారు. అవి సరిగాలేవని ఆచార్య హేమచంద్రుడు దేశీ నామమాలా అనే నిఘంటువునే కూర్చాడు.

దేశీ దుస్సందర్భా

ప్రాయస్సందర్భితాపి దుర్భారా,

ఆచార్య హేమచంద్రః

తత్తాం సంస్కృతతి విభజతి చ.¹⁰

దేశీ పదాలను అన్వయించడం కష్టం. అన్వయించినా అర్థం చేసుకోడం మరొక కష్టం. అలాటి వాటిని ఆచార్య హేమచంద్రుడు అన్వయించి సుబోధం చేస్తాడు. అని ఈ నిఘంటు ప్రారంభంలోనే ఆచార్య హేమచంద్రుడు ప్రతిజ్ఞ చేశాడు. హేమచంద్రుని అనుసరించే 12-13 శతాబ్ది వాడైన త్రివిక్రముడు తన ప్రాకృత శబ్దానుశాసన వృత్తి పీఠికలో ఆ పద్ధతినే తత్సమ, తద్భవ, దేశీ అని బాషను విశ్లేషించాడు.

కన్నడ లక్షణ గ్రంథాలు తెలుగు లక్షణ గ్రంథాల కన్నా ముందుగా వెలిశాయి. 9వ శతాబ్ది వాడైన నృపతుంగుడు తన కవిరాజ మార్గంలో తత్సమ దేశ్యాలు చెప్పకపోయినా తద్భవ పరిచ్ఛేదంలో సమ సంస్కృత పదాలకు సమానం చెల్లదన్నాడు. సమ సంస్కృత మంటే తత్సమం కాని సంస్కృతం.¹¹

ప్రాకృత వ్యాకరణాలను, కన్నడ వ్యాకరణాలను అనుసరించే తెలుగు వ్యాకరణ బాషను తత్సమ, తద్భవ, దేశ్యమని విభజించారు. ఈ విభజనను తొలిసారిగా చేసినవాడు ఆంధ్ర బాషా భూషణకర్త కేతన. ఇతడు ఈ మూడింటినే కాక అచ్చ తెలుగు, గ్రామ్యం అని మరి రెండు విభాగాలు చేశాడు; తత్సమంతప్ప తక్కిన నాలుగు అచ్చ తెనుగే అన్నాడు— పంచపాండవు లంటే మంచంకోళ్ళలాగ అనే సామెతగా. అచ్చ తెనుగు అనే పదాన్ని తనకు దాదాపు సమకాలికుడైన కన్నడవైయాకరణుడు కేశిరాజు రచించిన శబ్దమణి దర్పణంలోని అపభ్రంశ ప్రకరణంలో వాడిన అచ్చగన్నడమనే పదం నుంచి సృష్టించుకొని ఉంటాడు.¹² ఇతడు కన్నడ ప్రాకృతాలు బాగా వచ్చిన వాడు; కర్ణాటక బాషా భూషణాన్ని అనుసరించే ఆంధ్ర బాషాభూషణం రచించాడు.¹³

ఏకావతా దాదాపు ఋద్ధుని కాలం నుంచే బౌద్ధం వ్యాపించిన తెలుగు దేశంలో, వల్లభం సామ్రాజ్యం చివరి వరకు ప్రాకృతం కానన భాషగా ఉన్న తెలుగు దేశంలో తెలుగుపై ప్రాకృత ప్రభావం ఎక్కువగానే వడి ఉంటుంది అలాగే దేశీయాలయిన తెలుగు వదాలు ప్రాకృతంలో చేరడం సహజం. ఆ ఆదాన ప్రదానాలు తెలిపే వదాలను, వాటిలోనూ మొదట పాఠీ ప్రాకృతం నుంచి చేరిన వదాలను దిగువ వట్టికగా ఇచ్చాను. వీటిని రైస్ డేవిస్ పాఠీ సంస్కృత నిఘంటువునుంచి మిత్రులు శ్రీ చీమకుర్తి శేషగిరిరావుగారు ఏక తెలుగు గోష్ఠిలో చదివారు. వాటిపై విశేషంగా చర్చ జరిగింది.¹¹

పాఠీ	తెలుగు
అంస	అంచు
అక్కస	అక్కసు
అచ్చి (కాంతి)	అచ్చిరావడం
అచ్చిబంధ	అచ్చుకట్టు
అచ్చరిక	అచ్చెరువు
అక్షాస	అడియాస
అన్న (క్షాసం)	అన్నెం
అనయ	అనయం
అందిం	అంబలి
అమ్మా	అమ్మ
అయ్య	అయ్య
అరే (సంబోధన)	అరే
అరిగ్గ	అరిగా
అబద్ధ (అస్పృహ)	అబద్ధం
అబోధరిక	ఎబ్బెరికం
అబ్బు	అబ్బో
ఆగు	ఆగం
అబ్బత్రి	ఆనతి
ఆదా	ఆదా
ఆదేయ్య	ఆదుకొను
ఆరకర్త	ఆరికట్టు
ఆస	ఆస

పాఠీ
ఇంగిత
ఇంగుల
ఇచ్చక
ఉగ్గి (మింగు)
ఉక్క
ఉగ్గవ
ఉడ్డి
ఉదీరణ
ఉస్సావ (కారు)
ఉద్ధార
ఉవ్యత్తి
(ఉత్సావం)
ఉపజ్జ
ఎత్తాపత్త
ఏధ
ఏస
ఏసిన్
ఓఅర
ఓరిరణ
ఓకిలిణి
ఓడ్డేలి
ఓడ్డ
ఓడ్డి
ఓర
ఓరత
ఓసరణ
ఓహరణ
కంస
కట్ట
కత్తరి
కబ్బ

తెలుగు
ఇంగితం
ఇంగలం
ఇచ్చకం
ఉగ్గు
ఉక్క
ఉగ్గడించు
ఉన్న
వదరు
ఉచ్చ
ఉద్ధర
ఉత్పత్తిపేడుగు
(కాసనాలలో)
ఓజ్జ
ఏతాపతా
ఎదుగు
ఈయస
ఏచి
ఓయ్యారం
ఓకిరింపు
ఓకిలింపు
ఓడ్డు
ఓడుపు
పద్ద, యుద్ద, ఓడ్డు
ఓర
ఓరట
ఓసరిల్లు
ఓహరిసాహరి
కంచు-కంచం
కడ్డె
కత్తెర
కబ్బం

పాఠీ

కంబలి

కమ్మర

కరకర

కరేబర

కసంబు

కాచ

కిచ్చ

కిటిక

కుంచిక (తాళం చెవి)

కుటిక

కుటువ

కుద్ద

కుణి

కుండ

కునీ (బిడుపుల చీపరాలపై అడ్డుకుట్టు, చీల)

కుర

కోణ

కొట్టణ

కొంత

కొంట

కజ్జిక

కంబ

ఖిట్ట

ఖార

ఖీల

ఖుద్దక

గద్ద

గారవ

గుల

గేందుక

తలుగు

కంబళి

కమ్మరి

కరకర

క శేఖరం

కసపు

గాజు

కించ, క్రించు

కిటిక

కుంచకోలు

గుడిసె

గూడు

గోడ

కునియు, గునియు (పింగు)

కుండ

కునీ (మంచపు)

కుర, కూడు

కొన

కొట్టుట (కొట్టాలు)

కొంచె

కుంటు

కజ్జం, కజ్జికాయ

కంబం

కిట్టెం, చిట్టెం

కారం

చీల

కొండిక, కొద్ది, కొలది

గద్ద

గారవం

గుల, గుల్ల

గేందు

చేందు

పాఠీ

గేదుర (రంగు)

గోన

చాగ

చిక్కల్ల (ఋరద)

చిత్తి

చిల్లక

చీర

చున్నం

చొక్క

చక్క

చిట్ట (చిసిగిస)

జూర

జోతి

తక్కర (దొంగ)

తట్టుక

తట

తట్టిక

తరీయ

తంతి

తరీ

తన్నా

తాంబ (తామ్రం)

తరచ్చ (చిరుత)

తాళ (తాళంచెవి)

తాపెత

తిట్ట (గట్టి)

తిన్న

తిప్ప

తీరణ

తీరేణ

తేమన

తెలుగు

తేగురు

గోద, గొడ్డు

చాగం

చిక్కన

చిత్త (నక్షత్రం)

చిలుక బొయ్య

చీర

చున్నం

చొక్క మైన (చొక్కటం)

చక్క (అడు)

చెడ్డ

జూదం

జోతి

టక్కరి

తట్ట

తట్టు (అతట్టు)

తడిక, తడక

తదియ

తంతి

తరీ (నొక)

తనువు, తనియించు

తాంబాణం

త్రచ్చు

తాళం (చెవి)

తాపించిన

దిట్టం

తిన్నని

తిప్పలు

తీర్పు

తీర్పుతున్న

తేమ

పాఠి	తెలుగు
ధావర (నిలుతు)	ధావరం, ధావలం
ధిర	ధిరం
దత్తి (దానం)	దత్తి
దద్దు	దద్దురు
దప్ప (లావు)	దప్పం
దుట్ట	దుట్ట (పురుగు)
దువట్ట	దువ్పటి
ధమ్మ	ధమ్మం
ధోవతి	ధోవతి
ధారణి	ధారుణి
నంగల	నాగేలు, నాగలి
నవర	నవరం
నావా	నావ
నామ	నామం
సిక్కిన్న (వ్యాపించి)	సిక్కిన
నిక్కుహ	నిక్కువం
నిజ	నిజం
నిచ్చ	నిచ్చలు
నిట్ట	నిట్టనిలుపు
నిభ	నిభాయించు, నిభం
నినభ (నాయకుడు, రాజకుమారుడు)	నినబు (శ్రేష్ఠ)
నేడిణ్ణ	నేర్పు
పకతి, పకతిక	పగిది
పక్క	పక్క
పజ్జ (దారి)	పజ్జ
పతిన్నా	ప్రతిన
పన్న, పన్ను	పన్నుగడ
పణ్ణ (దానం)	పణ్ణ
పణ్ణసన్న (సరిహద్దు సూచించే ఆకుముడి)	పణ్ణస (శాసనాలలో)
పంత (ఎల్ల)	పొంత

పాఠి	తెలుగు
పంఠి	పంఠి
పయ్యక (పెరిగినది, ముడిపడినది)	పయ్యక (1)
పయ్యగ్గ	పయ్య
పలిషు	పలుగు
పను	పనులు
పల్లం (చిన్నసరస్సు)	పల్లం
పాలి (ఉచితం)	పాడి
పిల్లక	పిల్ల
పుణ్ణ	పుణ్ణం
పున్నమ	పున్నమ
పుడవి	పుడవి
పూగ	పొక
పూగ	ప్రొగు, పోగు
పేటక (పిటక సంబంధి)	పెటకం
పేల (ముద్ద)	పెళ్ళ
పేలిక	పేళ్ళగంప
పోసీల	ప్రొడు
పణక	పడగ
పరతి	పారు
బిల	బిళ్ళ
బుజ్జన (గుర్తించు)	బుజ్జగించు
బొంది	బొంది
బక్కిన్ (తిననిచ్చ)	బొక్కు
భణతి	బాణి
బము	బొమ్మ (కను)
మంకు (చిక్కులోపడ్డ)	మంకు (పట్టు)
మంతణ	మంతనం
మచ్చర	మచ్చరం
మర్యాద	మర్యాద
మరుమ	మొరుం, మొరప

పాఠి
మర్దక
మనీ
మస్సు (అమస్సు)
మానిక

మాయ (మోసం)
మిగ
మిల్ల, మయిల
రక్కన

రచ్చ (దారి)
రిత్త
లంచ
లహ
పంక
వచ్చ (మలం)
వత్తిక
వడ్డి (పెరుగుట)

పణ
పణ్ణియ
పత్త
పద్ద
పసభ

పాట
పాల (క్రూరమైన)
వికట
విన్నాణ
విలుగ్గ (విరిగిన)
విలార (బిడాల)
విసుక
వీత్ర

తెలుగు
మర్ద (మర్దకంచం)
మనీ
మీసం (మీసం లేనిది)
మానిక
(నాలుగుదోనాలు)
మాయ
మెకం
మైల
రక్కనీ, రాకానీ,
రక్కసుడు
రచ్చ (బండ)
రిత్త
లంచం
లగువు
పంక, పంకర
డిచ్చ
వత్తి
వడ్డి
వన్నె
వన్నె
బట్ట
బద్దె
బసవ
పాద, పాట
పాలు (మెకం)
వికటం (అకటా)
విన్నాణం
విరుగు
ఇలారం (ఇల్లు, ఇలారం)
విసుగు
బెత్తం

పాఠి
వేలా
వేర
వోకర
సంగతి (సంఘటన, ప్రమాదం)
సంథన
సంఘ (ఓడ)
సంఘక
సంఘార (అవసర వస్తువులు)
సక్క
సక్కలి
సచ్చ
సజ్జ (అసనం)
సన్న
సన్న (సుకుమార)
సత్తు
సద్ద
సుక్క
సున్న
సొంది (సహజ సంభాషణ)
సుంక

తెలుగు
వేలా
వేరం
ఓకరింపు
సంగతి
సంతన సేయ
సంఘం
తెలు
సంఘారం
చక్క (బరడు)
చక్కలం
సచ్చం
సజ్జ
సన్న
సన్నని
సత్తుపిండి
సద్దు
చుక్క (నక్షత్రం)
సున్న
సోదె, సొద
సుంకం

పైన పేర్కొన్న పదాలలో ఆదాన ప్రదానాలు ఎట్లా జరిగాయో చెప్పలేము. ఈ విధంగానే తెలుగు పదాలు ప్రాకృతాలలో చేరి, తద్వారా సంస్కృతంలోను ప్రవేశించాయి. ఇట్లా తెలుగు పదాలు సాతవాహనుల కాలంలో ప్రాకృత భాషావ్యవహారంలోను, సాహిత్యంలోను చేరాయి. ప్రాకృత సంస్కృత శాసనాలలో తెలుగు ఊళ్ళయిన వేంపూరు, మొదలయిన వాటి పేళ్ళు, దాన గ్రహీతల పేళ్ళు కనిపిస్తాయి. ప్రస్తుతం మనకు లభిస్తున్న అతి ప్రాచీన తెలుగు పదాలు సాతవాహన చక్రవర్తుల ద్వితీయా నాడేలలోనివి. ఈ నాడేల ఒకవైపు ప్రాకృతంలోను, మరొకవైపు తెలుగు లోను చక్రవర్తుల పేర్లున్నాయి. వీటిని సుప్రసిద్ధ పురాతత్వ శాస్త్రజ్ఞులు డాక్టర్ ఇంగువ కార్తికేయ శర్మగారు స్పష్టంగా చదివి ఎపిగ్రాఫిక ఇండికా 4 వ సంపుటి లో ప్రచురించారు. ఈ

నాటిలు పులమావి, కాతకర్ణి, యజ్ఞశ్రీ కాతకర్ణి చక్రవర్తులని చెరి ఒకటి. మొదటిది: 'అరహణకు వాహిణీ మాతనకు తిరు పులమావికు.' దీని అర్థం అరసుడైన వానిష్ఠి కుమారుడైన శ్రీ పులమావియొక్క. రెండవది: "అరహణకు వాహిణీ మాతనకు తిరు హతకణికు." దీని అర్థం అరసుడైన వానిష్ఠిపుత్రుడైన శ్రీ కాతకర్ణియొక్క. మూడవది: అరహణకు గోరమిపుత్రకు తిరు యనహతకణికు." దీని అర్థం అరసుడైన గోరమిపుత్ర శ్రీ యజ్ఞకాతకర్ణియొక్క.¹⁵

తత్సమీకరణం కూడా ఆ కాలంలోనే ప్రారంభమయింది. నాగలు అనే పదం గల ఒక బ్రాహ్మీ కాసనపలకం మద్రాసు మ్యూజియం ఆవరణలో ఉన్న దానిని శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు గుర్తించి వివరించారు. దీనిని నేను మనలిపి పుట్టుపూర్వోత్తరాలలో గ్రహించాను.¹⁶ ఇది విడివడంకాదని నాగలు దన అనే పేరులోని భాగమని, నాగశబ్దానికి 'బు' ప్రత్యయం చేరిన తత్సమ పదం కాదని డాక్టర్ కార్తికేయ శర్మగారు విమర్శించారుగాని, ఈ నాగలు అనే అక్షరాలున్న పలకం వక్కన విరిగినా, బుదన అనే అక్షరాలు ఉన్నవని చెప్ప దగినంత ముక్క విరగలేదు శిల్పి అక్షరాలను బట్టి శిలా పలకంపై పొందికగా చెక్కుతాడుగాని, ఐదక్షరాల పేరును పలకం మధ్య నుంచి ప్రారంభించి చెక్కాడు. కనుక నాగలు అనే మూడక్షరాలకు సరిపోయినంతమాత్రం గ్రహించి అటు ఇటు సమానంగా స్థలం వదలినట్లు స్పష్టం.

ప్రాకృతం కొన్ని శతాబ్దాలు తెలుగునాట కాసన భాష గనుక స్థానిక తెలుగు పదాలు కూడా ప్రాకృతంలో చేరాయని ఇదివరకే చర్చించాము. సాత వాహన చక్రవర్తి అయిన హాలుడు సేకరించి గూర్చిన గాథా సప్త శతీలో ప్రాకృత వేషంలో ఉన్న తెలుగు పదాలు చాలా ఉన్నాయి. అట్లాంటి వాటిని దాదాపు 40 దాకా నేను ఐదు దశాబ్దాల క్రితమే తొలిసారిగా భారతిలో ప్రచురించి తర్వాత మరి కొన్ని వ్యాసాలతో కలిపి పుస్తక రూపంలోను ప్రచురించాను. వాటిని కొన్నిటిని ఇక్కడ ఉట్టంకించడం అవసరమని భావిస్తున్నాను:

ప్రాకృతం

అత్త

వాలుంకి

పీలుఅ

పోట్టం

రిందిఅ

అద్దం

తెలుగు

మేనత్త, అత్త

వాలుగ

పిల్ల, పిలక

పొట్ట

క్రిందు, రిలింబల్

అద్దంలో

ప్రాకృతం

భోండి

సగలం

కువ్వు

పలహీ

వేంట

నీపుర

తాలూర

మదహనరిఅ

ఓ!

ఓడ

సాఉలీ

మణల

పాణ

రీర (ఏ)

కుసుంబ

బడిజ్జి

వక్కల

చటుఅం

దోగో

ఉడే

అవోర్!

బినజేమి

దే!

పేచిరీ

ఉప్పంగ

అత్తక్క!

పలాల

అలాహి

ఉఅ, ఉఅహ

కఫ

తెలుగు

వండి

చెఱకు

నేయి (కువ్వుయి, కుడువు)

వర్తి

వెంట

దివ్వరగడ్డి

రలారు (నుడి)

మదవ

ఓ!

ఓడు, అవిటి

కాలువ

మైల

పాణిసి

రీరడు

కుసుమపూవు

నలియు

మొక్కరీడు

చట్టువం

దారం

పీడు

అవోర్! అమ్మో!!

వినరివేస్తున్నాను

అదో!

పేచీకోరు, పెచ్చారి

ఉప్పొంగ

అమ్మక్క!

పులు

ఒల్ల

ఓయి! (చూడు)

కై (చతురీవి)

ప్రాకృతం	తెలుగు
సురసురంతి	సురసురమని
తరహరంతి	తరతరమని
సజలం	సన్నగా
కుక్కుడుకృణ	కుకకుకలాడుతున్నది
పుప్పుల	పిదకల నిప్పు
బోజం	బోద్యం

ఇట్లాగే 8వ శతాబ్దిదైన వజ్రాంగమనే సంకలనంలోను చాల తెలుగు పదాలు కనిపిస్తాయి. జయవల్లభుడనే శైలాంబర జైనకవి దీనిని సంకలనం చేశాడు. దీనిలో 24 తెలుగు పదాలు ప్రాకృత వేషంలో ఉన్నాయి: 18

ప్రాకృతం	తెలుగు
వింతర	వింతయిన
అవట్టపి	వట్టిపోతున్నది
ఓ: (సంబోధనం)	ఓ!
కసరక్క	కసురుకాయ
తరినేపి	తరిరులచేత
విహారణం	ఉన్మరను
దే:	అదో! అదిగో!
నడిజను	నరియు
సాహే	చాటుతున్నది
(సుజ) హిల్లియా	(కుక్క) పిల్లి
దంపిడి	బొనుపు (అదుము)
కుక్కోడియా	కుకకుకలాడు
గగ్గర	గగ్గర (ధ్వని)
రవణ: (మెరుకు)	తరవాణి (మెరుకు)
వేరియా	వెరియాలు
ఉబ్బేయ	ఉబ్బుతున్నది
కాదా	కాననివాడు
దరియా	దొడ్డు
కరడియం	కర (మరికి) చేయు
ఫటోఫుడ	ఫెరడు

ప్రాకృతం	తెలుగు
జారే	జారజార-చురచుర
	మంటున్నది
దురుదుల్లంతో	దొడ్డుతూ

ఈ అదాన ప్రదానాలను బట్టి దాక్టర్ దిలుకూరు నారాయణరావుగారు తెలుగు మూలం ప్రాకృత సంస్కృతాలని అభిప్రాయపడ్డారు. ఈ అభిప్రాయం కొద్దదేమీ కాదు. మన ప్రాచీన వైయాకరణులందరూ "తల్లి సంస్కృతంబు ఎల్లదాషలకును" అన్నవారే. దిలుకూరి నారాయణ రావుగారు నన్ను చూసినప్పుడెల్లా ద్రావిడ భాషావాద సన్నిపాతజ్వరితుడు అని హాస్యం చేసేవారు. ఆయనతోను, తర్వాత సంస్కృత ప్రాకృతాండ్ర మహావిద్వాంసులు రాళ్ళవల్లి అనంతకృష్ణ శర్మగారితోను జరిపిన అనేక చర్చల వల్ల ప్రాకృత తెలుగులకు జన్యజనక సంబంధం వంటి సన్నిహితత్వం ఉన్నదనిపిస్తుంది. దిలుకూరి నారాయణరావుగారు తమ ఆంధ్రభాషా చరిత్రలో చాలా తెలుగు పదాలకు సంస్కృత ప్రాకృత వ్యుత్పత్తి సాధించారు. దానిని అంతగా తీసివేయడానికి వీలులేదు.

కన్నడంలోను ఈవాదం పాఠశాలం నుండి ఉంది. 13వ శతాబ్దంలో ఉన్న కర్నాటక వైయాకరణుడు తెన్నవీరకవి కాళకృష్ణ రాఘవాచారికి వ్యాఖ్య వ్రాస్తూ చాల వైకృతపదాలకు- కన్నడ తెలుగు రమిణం ఉమడ్డి పదాలనడగిన వానికి కాళకృష్ణరాఘవులతో వ్యుత్పత్తి సాధించాడు. ఇది కన్నడ వ్యాఖ్య. దీనిని యుద్ధిష్ఠిర మహాంసకులనే వండితులు సంస్కృతీకరించారు. వాటిలో కొన్ని మాటల వ్యుత్పత్తిని ఉదాహరిస్తాను.

అట=అటగతో. ప్రమతి, క్రిడయతీతి అట=క్రిడనమ్.
 ఈదె=ఏటతి. రాదయతి. ఈటగతో. ఈడి=అత్రవిశేష:
 చేట=చిలప్రేష్యే. మానేద. చేటతి. కూర్వేణ నిష్ప్రవన క్రియాం
 కరోతి. చేట=కూర్చే.
 ఏట=ఇటగతో. ఏటతి, ప్రక్షిపతి. ఏట=ప్రక్షేపణమ్.
 చాకలి=చకర్యస్త్రా, శీతీదానేద. చకయతి. చకతి. శీతీదవతి.
 చాకలం=రజకః. చాకలి=రజశీ.
 చావ=చవసాంత్యనే. చవతి. సంకుప్తో తవతి. చాపా=కటమ్.
 గూదెం, గూడు=గూద నివాసే. గూదతి. నివసతి, గూడు=గూదెం
 =నివాసస్థానం.

వండు=వడి గతా. వండలే. వనరతి. వండు=వంమ్.
 పిల్ల=పిల్ల చలనే. పిల్లతి నినదలే. పిల్ల=వత్సా, పిల్లా=వత్సా.
 మంట=మడి దాపే. మంటి, జ్వరితి. మంట=జ్వరినమ్.
 అవు=అవ రక్షణపాలనే. అవతి. పాలయతి. అవు=గో.
 గరిక=గృ సేవనే. ఘరతి. ఘర్షయతి. గరితా=దూర్వా.
 ముల్లు=ముల్ల దారణే, ఘర్షణే, ముల్లలే. ముల్లు=కంటకమ్.
 త్రాసు=త్రసి ఉద్యేగే. త్రస్యతి. ఉద్యజతి. త్రాసు=తులా.
 పోరః పోరి=పుర అగ్ర గమనే, పురతి అగ్రేగచ్ఛతి. పోరః=

పుత్రః, పోరి=పుత్రీ.

వాన=వన సంసక్తే. వనతి. విస్తృతోభవతి. వనం. జలం. వానః=వహ్ని.
 బిల్లు(విల్లు)=బిల్ల గతా. బిల్లతి. ఇష్టంప్రక్షివతి. బిల్లు=ధనుః.
 నాయి=నయ రక్షణే, చారణే చ. నయతే. రక్షతి. నాయి=శునీ.
 అంచు=అంచు గతి పూజనయోః. అంచతి. అంచు=తటమ్.
 గాజుః=గజ శబ్దా. గజతి. గాజుః=కంకణమ్.
 పిట్ట=పిట్ట చలనే. పిట్టతి చలతి. పిట్ట=వక్షీ.
 గోడ=గోదృబంధనే. గోద్రతి బంధయతి. గోడః=భిత్తి.
 దండ=దండ హింసాగత్యోః. దండయతి. దండా=మాలా.
 జాణ=జణశబ్దే. జణతి. జాణాతి. జాణః=బుద్ధిమాన్.
 సాని=షణుదానే. సనతి. సనుతే. దదాతి. సాని=మాతా.

ఈ విధంగా చాలా పదాలకు ఇతడు వ్యుత్పత్తి సాధించాడు. ఈ ఆదాన ప్రదానాలు ఎక్కువగా ఉన్నందునే చిలుకూరి నారాయణరావుగారు తెలుగుకు మూలం ప్రాకృత సంస్కృతాలని విశ్వసించడంలో తప్పుకనిపించదు.²⁰

తెలుగు కన్నడాలలో ప్రవేశించిన తద్భవ పదాలు పరిశీలిస్తే నూటికి నూరుపాళ్ళు ప్రాకృతభావలో, పాకృతసమాలో అయిఉన్నవి గాని సంస్కృత భావాలు కావని చెప్పవచ్చు. ప్రాచీనుల ప్రకారం సంస్కృత భావాలైనప్పుడు ప్రాకృత పదాలే అవుతాయి. కనుక సరాసరి తెలుగులో చేరే వ్రసక్తే లేదు. సరాసరిగా చేరినవి తత్సమాలు మాత్రమే. కన్నడ వైయాకరణులు, కేతన మొదలైన తెలుగు వైయాకరణులు అవ్యయాలను, సంస్కృత నిర్దూపాలను తెలుగులో సరాసరిగా వాడగూడదని చెప్పారుగాని, కేరళ భాషలో సంస్కృత విభక్తి ప్రత్యయాలు ప్రయోగించి రచించిన కావ్యాలు ఎన్నో ఉన్నాయి. ఉదాహరణకు : రామః రావణం నైకొన్ను. రామన్ రావణం హత్యా నీతయే

గ్రహియ్య. మనకు కూడా మల్లినాథ నూరి చెప్పినట్లు వ్యవహారంలో ఉన్న శ్లోకాలు ఇలాటివి లేకపోలేదు. మల్లినాథుడు సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుని అభ్యుదానికి ఎలాటి అదంబరమూ లేకుండా పోకుండాగా ఎవరో అక్షేపించగా, సమాధానం ఇట్లా ఇచ్చాడు :

ఓం దారుణా వంకరదీంకరేణ

ఓం వాససా దీపిచాకరేణ,

సర్వజ్ఞభూపాల విలోకనార్థం

వైదుష్య మేకం విదుషాం సహాయః.

దీనిలో తెలుగు పదాలకు సంస్కృత విభక్తి ప్రత్యయాలు వాడగా, సంస్కృత క్రియాపదాలు వాడిన శ్లోకాలు కూడా కనిపిస్తాయి.

లిండికై తె బహుమంది వసంతి

రంధురాలు సుతరాము న సంతి,

కుండలెల్ల నడిమింట బుతంతి

ముందలాః కొడుకులెల్ల హసంతి.

ఇంతకూ ప్రాకృతం ఉత్తరార్థ గోళమంతా ఒకప్పుడు వ్యాపించి వ్రవ హిస్తూ వచ్చి, మధ్య ఆసియాలో ఖోటాన్ ప్రాంతం భాషలలో కలిసి చూళిక అయి, మరికొంత దక్షిణంగా, ఆగ్నేయంగా వ్రవహించి ప్రైబిలిగా పేరుపొంది, ఒకపాయతో మగధ ప్రాంతాన్ని ముంచెత్తి మాగధి అయి, మరొక పాయతో విశాల రాష్ట్రం - మహారాష్ట్రం అంతటా వ్యాపించి మహారాష్ట్ర అయి, నీంధు నుంచి మరొక పాయగా సముద్రతీరం వెంబడిచెళ్ళి శౌరసేని అయి, కలగా పులగమై అవభంతకమై చివరకు ఎక్కో దూపాలు పొంది, సారస్వతంలో సంస్కృతంలాగే పుస్తకాల మరుగున దాగిపోయింది.

బౌద్ధమతానికి అటవట్టుగా ఉండే నాగార్జున కొండ, మహేంద్రగిరి మొదలు - మహాబలిపురం వరకు, ఇటు అమరావతి మొదలు కొండాపురం వరకు బౌద్ధారామాలు విస్తృతంగా ఉన్న తెలుగు దేశంలో తెలుగుపై ప్రాకృత ప్రభావం వడటం సహజం. కాని, తెలుగు భాషలో ప్రాకృత పదాలు మిగిలి పోయాయి గాని, సాహిత్య విషయంలో తెలుగువారికి కన్నడం కున్నంత బౌద్ధార్యం లేకపోయింది. జైన బౌద్ధాలు ఎంతో సాహిత్యాన్ని సృష్టించి ఉంటాయి గదా! అమతాలపై ద్వేషంతో ఇతర మతాలవారు ఆ సాహిత్యాలను నామ భూషాలు లేకుండా చేసి ఉంటారు, గొప్ప సిద్ధాంతాలలో, అదర్శాలలో అవశ

రిందిన ఆరామాలను లజ్జదీబ్బలన్నవారు ఆ సాహిత్యాలను ఏమైనా చేసి ఉండగా, అంతేకాక ఆ శతాబ్దాలలో ఎడతెరపి లేకుండా జరిగిన యుద్ధాలు, బౌద్ధులు హినయానం నుంచి మహాయానానికి, తత్పరితంగా ప్రాకృతం నుంచి సంస్కృతానికి మారడమూ ప్రాకృత ప్రాధాన్యాన్ని తగ్గించి సంస్కృత సాహిత్య ప్రాధాన్యాన్ని హెచ్చించడంవల్లనూ ప్రాకృత సాహిత్యం తెలుగునాట పీడించి నశించిందేమో !

నన్నయకు వంద సంవత్సరాల ముందు తెలుగుదేశంలో ఉన్న మహా కవులు వంప జినవల్లభులు ఆత్మరక్షణ కోసం, మత రక్షణ కోసం తెలుగు నాడును పాలించే కన్నడ రాజులను అశ్రయించారంటే,²¹ వారికి సమకాలికులైన మల్లియరేవన కవిజనాశ్రయంలో సగం చచ్చి మిగిలాడంటే, మత మాత్సర్యం ఎంత ప్రబలమైందో చెప్పనక్కరలేదు.²² కన్నడులు మత మాత్సర్యం ఉన్నా సాహిత్యాన్ని, సంస్కృతి స్థావరాలైన జైన దేవాలయాంశు ద్వంసం చేసేంత కుసంస్కారులు కాలేదు, కనుకనే సాహిత్యాన్ని చెక్కు చెదరకుండా దక్కించుకున్నారు. మనకు అలాటి ఔదార్యం లేనందున మన సాహిత్యంపై ప్రాకృత సాహిత్య ప్రభావం అంతగా పడలేదని అనాలి. ప్రాకృతాలను చదువు కొన్నవారు నాటకాలలోని ప్రాకృత సంభాషణల అధ్యయనం వరకే తమ వరిదిని ఏర్పరచుకొన్నారని తోస్తుంది. బౌద్ధ జైన ప్రాకృత సాహిత్యాలను చూచినట్లు కనిపించదు.

మన కవులందరూ నన్నయ మొదలు చిన్నయవరకు ప్రాకృతవేత్తలే.²³ అప్పకవి,

సంస్కృతము ప్రాకృతంబును శౌరసేని

జగతిపై మాగధియు ప్రాచీనకయును

జాళికయు నవభ్రంశమును సౌరిదినాంధ్ర

భాషయును నివి చను నష్టభాషలనగ

అని అష్టభాషలను పేర్కొన్నాడు. నిజానికి ఇవన్నీ ప్రాకృతాలే కాని ప్రాకృతంబును అని విడిగా చెప్పడం గతానుగతికమని తోస్తుంది. ఇతని కన్నా ముందు తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యుల మనుషుడు చినతిరుమలాచార్యుడు (1537) అష్టభాషాదండకంలో చూళికావ భ్రంశాలకు బదులుగా ప్రాచీ, అవంతి, అని, ఆంధ్రభాషకు బదులుగా సార్వదేశి అని ప్రయోగించాడు. నన్నయ తనను ఉభయ భాషా ప్రవీణుడనని చెప్పుకొన్నాడు. ఈయన మిత్రుడూ, భారతాంధ్రీ కరణంలో తోడ్పడ్డాడనే ప్రథ ఉన్నవాడు అయిన నారాయణ భట్టు (1063)

యస్సంస్కృత కర్నాటక

ప్రాకృత ప్రాచీనాంధ్ర భాషాను,

కవిరాజులెర ఇతి

ప్రథితః సుకవిత్వ విరచేన.²⁴

అని నన్నయతోనే సందంభాడి కాననంలో ప్రకటి పొందాడు. ఇక వీరి గుణనాథుడైన నాచనసోమన "అష్టభాషా కవిత్వశ్రీ చాచివీర సంపదే" అని టక్కరాయలతో పెంచుకలిదిన్న కాననంలో ప్రకాశితుడయ్యాడు. అంతాకత కర్త టోనూడు కోనేరుకవి (1547) తన కృతిపీఠికలో తనను "భామర సంస్కృత ప్రాకృతాధిక శాస్త్ర భాషాకవిత్వ సౌభాగ్య నిష్ణానుడను, విమలాష్ట భాషా కవిత్వ ప్రచండుడను" అని చెప్పుకున్నాడు. దరణిదేవుల రామమృతి (15. శ.) దశావతార చరిత్రలో "సంస్కృత ప్రాకృతాద్యష్ట భాషాకవిత్వ తత్త్వ సంపదే" (1.16) అని చెప్పుకొని ఒక సీసాన్ని రచించాడు ఆ భాషలలో. కొఱవి గోవరాజు (15శ.) సింహాసన ద్వారాంకికలో తాను అష్టభాషావిదుడనని చెప్పుకోదమేకాక ప్రాకృతపదప్రయోగంలో ఒక సీసాన్ని రచించాడు (2.46). గణపవరపు వేంకటకవి (1620.60) ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వర విజయవిలాసంలో షడ్విధ ప్రాకృతాలు వాడుతూ ఒక సీసవర్ణం చెప్పాడు (876). రంగాజమ్మ (1633.73) పున్నూరుదాస విలాసంలో షడ్విధ ప్రాకృతాలలో ఆరు పద్యాలు రచించడమేకాక "అతులితాష్ట భాషాకవిలా సర్వంశష మనీషా విశేష విశారదను" అని చెప్పుకొంది. భాస్కర రామాయణ కవులలో ఒకడైన మల్లికార్జునభట్టు అష్టభాషాకవిండుడు. వైకృతచంద్రికాకర్త మంచక్క వాసుదేవ కవి అష్టభాషా కవిత్వ సామ్రాజ్య పట్టభద్రుడు. ఆంధ్రపాణిని వివదించితుడు నివర్తి శేషసుమతి అష్టభాషా కవిలాకోవిడుడు. మహావైయాకరణుడు. సుశ్రుత శారీరాన్ని తెలుగు చేసిన రాజవైద్యుడు అయిన ఎలకూచి బాలసరస్వతి నకల భాషా కవిగా తనను చెప్పుకోవడంవల్ల ప్రాకృతజ్ఞుడై ఉంటాడని మనం భావించవచ్చు. ఆంధ్రకౌముదీకారుడు మంద లక్ష్మీనరసింహాచార్యుడు అష్టభాషా సరస్వతి. సురపురాధీశుడైన రామవ పామనాయకుని ఆస్థానంలో ఉన్న విద్యత్కవి కిరీటం వేంకటాచార్యులు ప్రాకృతదురంధరులే. గద్యాల సంస్థాన కవీశ్వరుడు, యథాశ్లోక తాత్పర్య రామాయణం రచనకు అధ్యర్యవం పహించి కిష్కిందాకాండను రచించిన కామసముద్రం అప్పలాచార్యులు "మాగదీ బాండిర మూలప్రవృత్తి సత్ప్రాకృతమ్ముల ప్రబంధములు గొన్ని" రచించారు. ఈయన కండ్రి కామసముద్రం కృష్ణమాచార్యులు, యథాశ్లోక తాత్పర్య రామాయణ

నుందరకాండ రచించిన తిరుమల శృష్టమాద్యులు ప్రాకృత కవితా దురం
దరులే. వనవర్తిరాజు బహుళి గోపాలరావుకు 'అష్టభాషా' అని విరుదు ఉండేది.

ఇక శ్రీనాథుని గురించి చెప్పనక్కరలేదు. "శాలివాహన సప్తశతి
నాడివితి" అని చెప్పుకొన్నాడు. ఇది అతని ప్రాకృతవేదిత్యానికి పెద్ద సాక్ష్యం.
దగ్గువర్తి దుగ్గున నాసికేతోపాఖ్యానంలో శ్రీనాథుని గురించి "సంస్కృత ప్రాకృత
శౌరసేసి ముఖ్య భాషా పరిజ్ఞాన పాటవంబు" అని ప్రశంసించడంవల్ల ప్రాకృత
భేదాలు అతనికి కరతలామలకాలని చెప్పవచ్చు.

ఈవిధంగా మన కవులు చాలావరకు అందరూ, ప్రాకృతజ్ఞులే. కాని
ప్రాకృతంలో ప్రభావితమైన రచన ఏదీ కనపించదు. "థాసుర ధారతార్థముల
భంగులెరుంగ నేరమిన్ గానట వీనటల్ చదివి గాథలు త్రపు్య తెలుగు
వారికిన్" ధారతం ప్రసాదించాడు నన్నయ అని నృసింహపురాణంలో ఎర్రా
వ్రగడ చెప్పిన పద్యంలోని గానట వీనటలు గాథాసప్తశతి, బేతాళ వంచవంశతి
అని ఒకమారు, కాళ్యవటట్టు, విశ్వనాథవట్టు అని మరొకమారు శ్రీ నిడుదవోలు
వేంకటరావుగారు పేర్కొన్నారు. ఈ రూపాలు ప్రాకృత భాషా సంప్రదాయం
ప్రకారం సాధువులని మహావైయాకరణులు శ్రీ వేలూరి శివరామశాస్త్రిగారు
సమర్థించినా, గాథాసప్తశతి చెత్తచెదారం కాదే! నన్నయకు ముందు, తర్వాత
అలంకారికులందూ రసగుళికలని ప్రశంసించి లక్ష్యాలుగా ఉదాహరించిన గాథా
సప్తశతిలోని గాథలను ఎర్రన ఈసడించి ఉండదు. ప్రాకృతం మహాయాన
బౌద్ధం వల్లనే పాతప్రవచనాలనుంచి తొలగిపోయి ఉంటుంది. ఇక శివకవులు
ప్రజాకవులన్న మాట నిజమే. కాని, వారు జైనబౌద్ధులకు బద్ధద్యేవులు. కనుక
ప్రాకృతాన్ని సుతరామూ మూ చూడనైనా మూ చూడలేదు. ఈ విధంగా
ప్రాకృతసంబంధం సాహిత్య మూలంగా విచ్చిన్నమైపోయి ఉండాలి.

మనకు పూర్వం విరివిగా ఉండి, మధ్యన విచ్చిన్నమైపోయిన ప్రాకృత
సాహిత్య సంబంధం శ్రీనాథుని శాలివాహన సప్తశతి అనువాదంతో పునరుజ్జీవిత
మయిందనవచ్చు. "శాలివాహన సప్తశతి నాడివితిని" అన్న శ్రీనాథుని మాటలను
బట్టి గాథాసప్తశతి పూర్తిగా అనూదితమై ఉంటుంది. శ్రీనాథునికి ప్రాకృత
సాహిత్యం గురించి బాగా తెలుసు. దండి దశకుమార చరిత్రను అనువదించిన
తేతనకు "సాగరస్ఫూర్తిరత్నానాం సేతుబంధాది యన్మయం" అని దండి
పొగడిన ప్రవరసేనుని సేతుబంధం తెలియకుండా ఉంటుందా? కనుక
శ్రీనాథునికి తెలియకపోవడమనే ప్రసక్తి లేదు. అటువంటి మహాకావ్యాను
వాదానికి అతడు ఎందుకు పూనుకోలేదో! శ్రీనాథుడి సప్తశతిలోని ఐదు పద్యాల
దొరకడం మన ఆదృష్టం, తక్కినవి ఖిలమైపోవడం మన దురదృష్టం.

ఇక ప్రాకృతవైయాకరణులకు దూర్భాషా అంటే, వారి రచనల
ప్రభావం తెలుగు సాహిత్యంపై ఏమీ ఉన్నట్టు కానము. 12-13 శతాబ్దాలైన
త్రివిక్రముడు, సంస్కృత వ్యాకరణ గ్రంథాలలో రద్దావీడితీయ నిర్ణయ
కాముదిలాగా ప్రాకృతానికి పద్యాపాదంబ్రిక ప్రసాదించిన లక్ష్మీరతుడు
(16 శ.), ప్రాకృత మణిదీపం వెలిగించిన అవరకంకరులు అప్పయరీషీరులు
(16.17 శ.), మరికొందరు ప్రాకృతవ్యాకరణులు తెలుగువారైనా, తమ ప్రాకృత
రచనలలో తెలుగు సాహిత్యాన్ని ప్రభావితం చేయలేదు.

గుణాధ్యుడు వైశాచీ ప్రాకృతంలో రచించిన బృహత్కథ ప్రపంచ
కథాసాహిత్యంలోనే మొట్టమొదటిది. గుణాధ్యునికి సంబంధించిన కథలే
నిజమైతే, ఇతడు మనకు చాల సన్నిహితుడు. గాథలు రచిస్తే తెలుగువారు
ఈ కథలను పూర్తిగా స్వాయత్తం చేసుకోవలసింది. కాని అట్లా జరుగలేదు.
ఈ బృహత్కథ సంస్కృతానుసరణలన్నీ మనకు కాళ్ళిర కవులచే జరిగి
నాయి. బృహత్కథను బుధస్వామి (9.శ) బృహత్కథా, శృగహమవేషిక,
తర్వాత కేమేంద్రుడు (10.శ), బృహత్కథా మంజరి అని, అతనికి కనిష్ఠ
సమకాలికుడైన సోమదేవమూరి కథాసరిత్సాగరమని సంస్కృతీకరించాడు.
ఏళ్ళందరూ తాము మూలాదిక్రమణిచెయలేదని, సంకీర్తనాకోశాలు మాత్రమే
చేశామని చెప్పుకొన్నారు. కాని ఈ అనువాదాలలో వదవ శతాబ్దం వరకు
(రచయితల కాలంవంకు) ఉన్న సంస్కృత కావ్యేతివృత్తాలు కనిపించడం
వల్ల పండితులకు బృహత్కథ పరిమాణ ప్రామాణికతలను గురించి సందేహాలు
కలిగాయి. ఇది తమిళంలోని "పెరుంగడై" కు సంస్కృతీకరణమేమో అని
శ్రీవేదంవెంకటరాయశాస్త్రి (ఎం. ఎ) అభిప్రాయం. ఇతరోపజ్ఞమైన కథలా
దీనిలో చేరాయని అయిన అభిప్రాయం.²⁵

ఈ బృహత్కథా ప్రభావం సంస్కృతానుసరణ మూలంగా తెలుగు
సాహిత్యంపై బాగానే పడింది. శ్రీనాథునికి కనిష్ఠ సమకాలికుడైన జక్కనకు
ప్రాకృతం గురించి బాగా తెలుసు. దీనికి అతని విక్రమార్క చరిత్ర అవ
తారికే సాక్షి. ఇతని విక్రమార్క చరిత్ర సంస్కృత విక్రమార్క చరిత్రకు
అనువాదం కాదు. సంస్కృత విక్రమార్క చరిత్రలోని కొన్ని కథలు
జక్కన రచనలో కనిపించినా, దీనిలోని చాల కథలు సంస్కృత రచనలో
లేవు. సంస్కృత రచనలోని కథలన్నీ జక్కన రచనలో లేవు. జక్కన
రచనలోని కొన్ని కథలకు మూలాలు బృహత్కథా మంజరి, కథాసరిత్సాగరా
లలో కనిపిస్తాయి. అలాగే తెలుగు బేతాళ వంచవంశతిలోని కొన్ని కథలకు
మూలాలు బృహత్కథామంజరి, కథాసరిత్సాగరాలలో కనిపిస్తాయి. అందువల్ల

వరోక్షంగా దీనిని ప్రాకృత ప్రభావ మనవచ్చును. దాక్టర్ సీరజా చక్రవర్తి తమ సిద్ధాంత వ్యాసంలో ఈ విషయాన్ని బాగా విశ్లేషించారు.

పెద్దనామాత్యుని మనుచరిత్రేతివృత్తం మక్కి- మక్కి- బృహత్క-తా మంజరి కథా సరిత్యాగరాలలో ఉన్నా. అతడు తాను ఇతివృత్తాన్ని మార్కం దేయ పురాణంనుంచి గ్రహించానని కంఠోక్తిగా చెప్పడం వల్ల, అతని మాటను నమ్మక తప్పదు. నిరంకుశోపాఖ్యానం ఇతివృత్తం బృహత్క-తలోదే. రుద్ర కవికి తెలిసిన బృహత్క-తా మంజరి, కథాసరిత్యాగరాలు పెద్దనామాత్యుడికి తెలిసి ఉండకపోవు గదా! మన కవుల దృష్టి పురాణాలపై ప్రసరించినట్లుగా బృహత్క-తా మంజరి, కథా సరిత్యాగరాలపై పడలేదు. ఎందుకీ!

కదిరిపతి రచించిన శుక సప్తశతి కూడ కర్ణాకర్ణికగా విన్న కథల గుచ్ఛమే కాని సంస్కృత శుకసప్తశతి అనబడే దాని అనువాదం కాదు. సంస్కృతంలో ప్రచురించిన శుక సప్తశతిలో ప్రారంభంలో ఒక ఆర్య తరువాత దానిని విజయ వచనంలో కథలున్నాయి. దాని వద్దలే వేరు. తెలుగు శుకసప్తశతిలోని కొన్ని కథల మూలాలు బృహత్క-తా మంజరి, కథాసరిత్యాగరాలలో కనిపిస్తాయి, కనుక ప్రాకృత ప్రభావం వరోక్షంగా ఉంది.

నన్నయకు పంద సంవత్సరాల ముందు కూడా తెలుగువాట ఒకవైపు బౌద్ధం, మరొక వైపు జైనం జనాదరణం పొందుతూనే ఉన్నాయి. కాని, ఆ మతాలు షీఠదశలో ఉన్నాయనవచ్చు. పౌరుగున ఉన్న కన్నడ తమిళ దేశాలలో జైన బౌద్ధాలు షీఠించి శైవ వైష్ణవ మతాలు ప్రబలుతున్నాయి. తమిళంలో భారతం అదివరకే వెలసింది కావ్యంగా. రాజరాజనరేంద్రునిశ్వశుర గృహం తమిళనాడే గనుక భారతం తమిళంలో వెలసిందని అతడు ఎరుగును. కన్నడ భారతమైన విక్రమార్జునవిజయం సంగతి కూడా రాజరాజనరేంద్రునికి తెలుసు. నన్నయ విక్రమార్జున విజయమనే కన్నడ భారతాన్ని చదివాడన దానికి ఆయన భారతంలోనే అంతస్సాక్ష్యాలున్నాయి. నన్నయకు కన్నడం, ప్రాకృతం అఖిలషణీయాలైనా మతం అడ్డు వచ్చింది. వైదిక ధర్మ పునః ప్రతిష్ఠాపన దృష్టితో భారత రచన ఆవసరమైంది. కనుక తాను వ్యాసభారతాన్ని కట్టుదిట్టంగా అనువదించడలుచుకొన్న పద్ధతిని ముందుగానే స్పష్టంగా చెప్పి కొన్నాడు. భారతానువాదమంతా ఆయన చేతిమీదుగానే జరిగి ఉంటే ఎట్లా ఉండేదో! (పరిహారాలు లేక వ్యాసభారతం యథాతథంగా అవతరించి ఉండేది.) తర్వాత దానిని అనువదించిన తిక్కన ఎర్రనలు కావ్యదృష్టి కలవారయినా ప్రధానంగా నన్నయ మార్గాన్ని విడనాడలేదు గనుక ప్రాకృత ప్రభావం మతం అడ్డురావడంవల్ల పడలేదు.

కాని తెలుగు రామాయణంపై ప్రాకృత ప్రభావం బాగానే వదిలి. రామాయణమంటే వాల్మీకి రామాయణం. ఎవరు ఏమి చెప్పినా, ప్రాకృతం దాలా ఉన్నాయని ఒప్పుకున్నా. రామాయణ ప్రధాన కథ వాల్మీకి ఉన్నది. ఇది బుద్ధునికి ముందే రచితమై ఉండాలి. అట్లా కాకపోతే బుద్ధుడు తాను ఇవ్వకు వంశం వాడినని వదే వదే చెప్పుకోడం, రానే ఒక జన్మలో రామని ననడం జరుగదు. రామకథ బుద్ధునికి, మహావీరునికి ముందే జనంలో బాగా వ్యాప్తిలో ఉన్నందున ఈ రెండు మతాలవారు తమ మతాలు ప్రాచీన సాంప్రదాయిక ఇతిహాస పురాణాలకు భిన్నమైనవి కావని ఇలాన్ని నమ్మించడానికి నానాయాతన పడ్డారు, నానా ప్రచార పద్ధతులతో. పూర్వమా, సమకాలంలోను ఉన్న వైదికమత గ్రంథాలను మార్చి తమవిగా వ్రాసుకోడం, తామే నిజం వ్రాస్తున్నామనడం జైన బౌద్ధాలకు పరిపాటి. జనంలో ప్రచారంలో ఉన్న వాటిని కొద్ది కొద్దిగా మారుస్తుంటే జనం అంతగా పట్టించుకోదు, క్రమంగా ఆకృష్టమౌతుంది. ఇదీ జైన బౌద్ధుల ప్రచార పద్ధతి. ఇది ఒకరకంగా స్తో పాయిజనింగ్.

రామాయణం విషయంలో ఇలాటి మహా ప్రయత్నాలు జైనంలో మూడు జరిగాయి: విమలనూరి పరంపర, 2 సంఘదాన పరంపర, 3. గుజ భద్ర పరంపర. వీటిలో విమలనూరి పరంపరే ఎక్కువ వ్యాప్తి కెందింది. లోకప్రియమైన రామకథను జైన ధర్మపు మూసలో పోయడానికి తొలిసారిగా ప్రయత్నించినవాడు విమలనూరి. ఇతనిని తర్వాతి ప్రాకృత సంస్కృత జైన కవులు అనుసరించారు.²⁷

విమల నూరి క్రీస్తుశకం మొదటి శతాబ్దంలో ఉన్నవాడు (72). ఇతని రామాయణ భాషను బట్టి ఇతడు క్రీస్తు శకం మూడవ శతాబ్దం వాడుకావచ్చు నని కొందరివాదం. ఈ రామాయణాన్ని ఇతడు జైన మత ప్రచారం కోసమే రచించాడు. "సింహాన్ని జింక చంపింది. కుక్క ఏనుగును తరిమింది. ఇలాటి విపరీతమైన, అసంభవమైన మాటలతో నిండిన రామాయణాన్ని కవులు రచించారు. ఇదంతా అబద్ధం, ఉపపత్తి విరుద్ధం. ఇలాటి మాటలను వండితలు విశ్వసించరాదు. పూర్వ గ్రంథాలలో ఉన్నదాన్ని, ఆచార్య పరంపరగా వచ్చిన దాన్ని నేను అనుపూర్విగా చెబుతాను" అని ఇతడు తన గ్రంథం అవతారికలో చెప్పుకున్నాడు.²⁸ ఇతని మూల రామాయణం ఏదో!

ఈయన రామాయణం పేరు "పశుమరణిక" - అంటే పద్మచరితం. రాముని ముఖం వికసించిన పద్మం వంటిది. కళ్ళు పద్మాల వంటివి. అతని

శరీర కాంతి పద్మ సదృశం. కనుక అతనికి తండ్రి పద్మ అని పేరు పెట్టాడు. పద్మ - పదును - పడవ అయింది. రాక్షసులు మాంసదక్షతులు కాదు. పీడు తమ పుణ్యంతో ద్వీపాలను రక్షిస్తారు గనుక వీరికి ఈ పేరు వచ్చింది వానరులు కామరూప కామ గమనాలుగల విద్యార్థులు. పీడు మానవులే. అపూర్వ విద్యలు కామరూప కామ గమనాలుగల విద్యార్థులు. పీడు మానవులే. అపూర్వ విద్యలు సాధించారు. వానరులు తమ ఇంట్లపై వానరచిహ్నాలు ఉంచుకోవడంవల్ల వానరు లయ్యారు. భరత శత్రుఘ్నులు కై కేయి కుమారులు.

తక్కిన రెండు జైన సంప్రదాయాల ప్రకారం సీత రావణమండోదరుల కుమార్తె. హనుమంతుడు రావణుని చెల్లెలయిన చంద్రప్రభ కుమార్తె అనంగ కుమారుడు పెండ్లాడుతాడు. ఈ మెకాక అతనికి వందమంది భార్యలున్నాడు.

'పశుమచరిత'లోని వారంతా జైనులే. సీత తన శిరోజాలు బుంధనం చేసి (పీకిచేసుకుని) జైనదీక్ష స్వీకరిస్తుంది. రావణుని రాముడు చంపడు, లక్ష్మణుడు అతని ఆజ్ఞతో చంపుతాడు. రాముడు శుద్ధసత్త్వం, చెడ్డపనులు చేయడు. రావణుని వంటి జైన సాధకుణ్ణి చంపడంవల్ల లక్ష్మణుడు సరాసరి నరకానికి పోతాడు. రాముడు తపస్సుచేసి నిర్వాణం పొందుతాడు. ఈ కావ్యం లోని ప్రతి పాత్ర ప్రసక్తి ఉన్నా లేకపోయినా, జీనధర్మం ఉపదేశిస్తుంది.

విమలసూరి, సంఘదాస, గుణభద్రాచార్యుల పరంపరల్లో పెక్కు ప్రాకృత సంస్కృత రామాయణాలు వచ్చాయి తర్వాతికాలంలో. వాటిలో విచిత్రమైన ఉపాఖ్యానాలు చాలా ఉన్నాయి. వాటి ప్రభావం తెలుగు రామాయణాలపై వదింది. కనుకనే, మన రామాయణాలు పెక్కింటిలో ఆవాల్మీకియ మైన పెక్కు కథలు కనిపిస్తాయి.

ఈ ఆవాల్మీకియ రామాయణ ప్రచారాన్ని అరికట్టడానికే భాస కాళిదాస ప్రవరసేనులు రామకథను కావ్యనాటకాలుగా సంస్కృత ప్రాకృతాలలో రచించారని నా విశ్వాసం.

సాహిత్య శాస్త్ర దృష్టితో ప్రవరసేనుని సేతుబంధంలోని అవతారికా పద్ధతి, ఆశ్వాసవిభజన సరాసరిగానో, కన్నడ సాహిత్యం ద్వారానో తెలుగు కావ్యంలో ప్రవేశించింది. ప్రాచీన సంస్కృత కావ్యాలలో అవతారికా పద్ధతి లేదు. ప్రాకృత కావ్యాలయిన సేతుబంధ, గౌడవహాలలో ఈ అవతారికా పద్ధతి ఉంది. దీనిలో ఇష్టదేవతాస్తుతి, సుకవిప్రశంస, కుకవినింద, గ్రంథకర్తృ వంశాధికం ముఖ్యాంశాలు. ప్రాకృత కవులకు అవతారిక అవసరమైంది. ప్రాచీన కథలను ఇతరులు మెలిపెట్టి, వికృతంచేసి ప్రదర్శిస్తున్నప్పుడు పరోక్షంగా వారిని మందలించడం, ఆ కథలను సరిగా చెప్పినవారిని ప్రశంసించడం, ప్రజలను హెచ్చరించడం అవసరమైంది. కాళిదాసు ఒక్క

రఘువంశంలో మాత్రం అవతారిక వంటిది చెప్పి, మందః కవిః ప్రాకృతంబి శ్లోకాలతో విమలసూరిని హెచ్చరించాడు. కుమార సంభవం బుద్ధుని భార విజయగాథకు సమాధానమని నా విశ్వాసం. సేతుబంధం స్కందగుప్తుని దోషాప్రతుడు, కాళిదాసు శిష్యుడు, వాతాట రాజు అయిన ప్రవరసేనుడు రచించడం వల్ల, స్వతః కళావిలసితం కావడం వల్ల, దండ్రిగారు ప్రశంసించడం వల్ల చాలా వ్యాప్తి చెందింది.

పందొమ్మిదో శతాబ్ది ఉత్తరార్థంలోను, 20 వ శతాబ్దిలోను ప్రాకృతంపై తెలుగువారికి మక్కువ ఎక్కువయింది. శతశోప సహస్రసాది ఐహూ గ్రంథకర్తలు, విద్వత్కవులు శ్రీ మేధేవల్లి వేంకట రమణాచార్యులుగారు ప్రాకృత భాషా చరిత్ర వ్రాయడమే కాక సేతుబంధాన్ని అనువదించారు. అప్పటికి చక్కగా పరిష్కృతమైన సేతుబంధ ప్రతి లభించలేదు గనుక దాని లోని దోషాలు అనువాదంలోను వచ్చాయి. ఉదాహరణకు :

"చాపతుల్యాకృతి వహించు సంద్రమునకు
సంహితశరోవము పార్శ్వ సంఘటితము
గుణమువలె నున్న వింధ్యాది కుథరవరము
జూచె రాఘవు డత్తరి చూడుకలలర."

సముద్రం వంపుగా ఉన్న విల్లులాగా ఉంది. దాని రెండు కొనలకు కట్టిన నారిలాగ ఉంది వింధ్యపర్వతం. వింధ్యనుంచి పారే సెలయేళ్ళు సంధించిన బాణాలలాగ ఉన్నాయి అని కవి ఉద్దేశం (మూ. 1.54). పై అనువాదంలో పై నుంచి పారుతున్న సెలయేళ్ళు బాణాలలాగ ఉన్నాయనే భావం పోయింది శ్రీ ఆచార్యులుగారి మూలమేదో! దీనిని ప్రాకృత సాహిత్య పాఠోనిదులు శ్రీ అవదానం చంద్రశేఖర శర్మగారు ఇట్లా అనువదించారు :

"అంబుధి డంబుమీరిన శరాసముగా, నుభయాంతసంగియై
పందిన తద్భరంబు సయివందగి నిస్సరదావగా ప్రవా
హంబులు సంహితాంబకములై తనరన్ పరిశుద్ధ మార్జికా
భం బగు వింధ్యమున్ ధరణిపాల వరేజ్యుడు గాంచె ముందటన్."

(1-50)

గాథాసప్తశతిని శ్రీనాథుని తర్వాత అనువదించడానికి యత్నించినవారు గురువర్మలు వేటూరి ప్రభాకరులు, శ్రీయుతులు తల్లావజ్జల శివశంకరాద్రి. దిగుమర్తి సీతారామస్వామిగార్లు. వీరు కొన్ని గాథలను మాత్రం అనువదించి PVR.8

దాడు. దీనిని పూర్తిగా అనువదించిన వారు శ్రీయుతులు రాళ్ళపల్లి అనంత కృష్ణకర్మ, పుట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగారు. ఈ రెండు అనువాదాలలో శ్రీ రాళ్ళపల్లి వారిది చాల సమృద్ధిగా వ్రాసినది. ఏది అనువాదం ఎలాది వ్యర్థవదలూ లేక మూలాతిశయిగాను ఉంది. ఉదాహరణకు :

పుట్టంతేణ వి హి ఆవీణ
మామి తహ జీవ్యరిజ్జివ తమ్మి,
ఆద్ధావి వడిబింబం వ్య
జమ్మి దుఃఖం జ సంకమణ (3.4)

స్ఫుటతాపి హృదయేన
మాతులాని కతం నివేద్యతే తస్మిన్,
అదర్శే వ్రతిబింబమివ
యస్మిన్ దుఃఖం న సంక్రామతి.

ఆ. అద్దమందు నీడ అంటునల్లెవ్వని
యాత్మ నొరుల వగవు లంటుకొనవో
యట్టి వానితోడ నెట్లు చెప్పుదు నత్ర
మనము వ్రక్కలైన మానెగాని

నేను గాథాన ప్రళయిలో తెలుగు వదాలు అనే పేర ప్రాకృత సాహిత్యానికి సంబంధించిన వివిధ వ్యాసాల సంకలనం వ్రచురించాను. గాథాన ప్రళయి గాథల బావలను కథలుగా అల్లి 'వల్లకి' వారపత్రికలో సంవత్సరం పాటు (1985-86) వ్రచురించాను. అవి చాలా జనాదరం పొందాయి. మహాయాన బౌద్ధుల ప్రవ్రథను ప్రామాణిక బుద్ధ చరిత్రమైన 'లలిత విస్తర మహాపురాణం'ను నేనూ, శ్రీ బులుసు వేంకట రమణయ్యగారు అనువదించి మొదట ఆంధ్రప్రభ ఆదివారం వివిధ వ్యాసాల సంబంధంలోను, తర్వాత పుస్తకరూపంగాను వ్రచురించాము. లలిత విస్తరం సంస్కృత ప్రాకృతాలు పదుగుపేకగా ఉన్న రచన. లలిత విస్తరంలో లిపులను గురించి ఉందని, మరొకటి ఉందని చరిత్రకారులు, పురాతత్వవేత్తలు చెప్పడమే కాని, దానిని ఎవరూ వివరించలేదు. శ్రీ ద్వీజేంద్ర లాల్ మైత్ర దాని సారాంశాన్ని ఆంగ్లంలో వ్రచురించారు. పైన పేర్కొన్న మేమిద్దరం దానిని తొలిసారిగా యథాతథంగా అనువదించాము. ఈ అనువాదమే భారత బాషలలో తొలి అనువాదమై ఉండవచ్చును. నేను క్షేమేంద్రుడు రచించిన ఆవదాన కల్పలతను, బృహత్కథా మంజరిని వచనంలో అనువదించాను. వీటి మూలం ప్రాకృతం గనుక పరోక్షంగా ప్రాకృత సేవ చేసినట్లే.

మామకుడనే కవి హరమేళం అనే బడు పరిచ్ఛేదం వైద్య గ్రంథాన్ని ప్రాకృతంలో రచించాడు. ఇతడు చిత్రకూటంలో క్రీస్తుశకం 920 ప్రాంతంలో ఉన్నవాడు. దీనిని తొలిసారిగా సాంబశివ శాస్త్రి అనే విద్వాంసులు తిరుచానూరు సంస్కృత గ్రంథమాలలో దేవనాగరిలో ముద్రించారు. దీనిలో నేటికీ సకల జనులకు ఉపయోగపడే యోగాలు అసంఖ్యాకంగా ఉన్నాయి. బడవ పరిచ్ఛేదం పూర్తిగా సుగంధ ద్రవ్య యోగాలకు సంబంధించింది. దీనిలోని యోగాలను ఎవరైనా వ్రయోగాత్మకంగా పరిశీలించి సిద్ధపరిస్తే, లాభం పొందవచ్చు. కృత్రిమ కస్తూరీ కరణం, సుగంధాంతర కరణం మున్నగు వానిని సాధించి, గొప్ప ధనవంతులు కండి అని గ్రంథకర్త అనేక పాఠ్య గ్రంథంలో చెప్పాడు. ఏ మండల సంస్థలో, కాస్మెటిక్ సంస్థలో పూనుకుంటే చాలా ప్రయోజనం ఉంటుంది. ముఖంగా దోమలు, నల్లులు, ఈగలు, ఎలుకలు మొదలైన వాటినివారణ యోగాలు చాలా ప్రయోజనకరాలు. దీనిని నేనూ ప్రసిద్ధ వైద్యులు, ఆయుర్వేద మహాపాఠ్యాయులు డాక్టర్ వేటూరి శంకర శాస్త్రిగారు అనువదించి వ్రచురించాము.²⁰

బుద్ధ జాతక కథలను శ్రీ కివ శంకరశాస్త్రిగారు వచనంలోను, సన్నిధానం సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు పద్యంలోను అనుసరించారు. వందాగ్నం ఆదినారాయణ శాస్త్రిగారు గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారి సప్తశతి పూర్తి సంచికలో "ప్రాకృత సాహిత్యమూ - ప్రజాసేవానూ" అనే గొప్ప వ్యాసం, పుస్తకమంత పెద్దది వ్రాశారు. శ్రీ పరశస్థరామానుజ స్వామిగారు హేమ చంద్రాచార్యుని దేశినిమాలను సంస్కరించి వ్రచురించడమే కాక, ప్రాకృత బాషపై అనేక వ్యాసాలు వ్రాశారు. బౌద్ధ వాఙ్మయ బ్రహ్మగా విఖ్యాతులైన శ్రీదుగ్గిరాల బలరామకృష్ణయ్యగారు బౌద్ధ సాహిత్యంపై అనేక గ్రంథాలు రచించారు. రాజా శ్రీ వాసిరెడ్డి దుర్గా సదాశివశ్వర ప్రసాదపార్థసారథిగారు ధమ్మ పదం అనువదించడమేకాక బౌద్ధం గురించి, ప్రాకృత సాహిత్యాన్ని గురించి అనేక వ్యాసాలు వ్రాశారు. శ్రీ అవధానం చంద్రశేఖర శర్మగారు సేరు బంధకావ్యాన్ని గొప్పగా అనువదించి వ్రచురించారు. ఆచార్య డాక్టర్ పుల్లెం శ్రీరామచంద్రుడుగారు ఇటీవల ధమ్మపదం అనువదించారు. డాక్టర్ కొరిడి కమలమ్మ 'ప్రాకృత సాహిత్యంలో ప్రజాసేవితం' అనే సిద్ధాంత వ్యాసం ఆంగ్లంలో వ్రచురించడమేకాక, పజ్జాలగ్గం అనువదించి ప్రాకృత కవితా మారుక్యాన్ని సామాన్య ప్రజలకు అందజేశారు. శ్రీ పిమ్మిరెడ్డి శేషగిరిరావుగారు తెలుగు బాషపై పాల్ ప్రాకృత ప్రభావం గురించి పుస్తకం వ్రచురించారు.

శ్రీ పుట్టవర్తి నారాయణాచార్యులుగారు ఐహవాషాకోవిదులు, ప్రాకృతంలో గొప్ప పరిశ్రమ చేసిన విద్వాంసులు ప్రాకృత బాషా సాహిత్యంపై పెక్కు అపూర్వ వ్యాసాలు వ్రాశారు.

ఇట్లా ఎంతో పోగా కొంతయినా మిగిలిన ప్రాకృత సాహిత్య ప్రభావం తెలుగు సాహిత్యంపై కొద్దిగా పడినప్పటికీ, తెలుగుబాషపై ప్రాకృత బాషా ప్రభావం పూర్తిగా ఉంది. ప్రాకృతాలు తెలుగులో రంగరించుకొనిపోయాయి. నేటి బాషావేత్తలు ఈ విషయంలో నిష్పక్షికంగా పరిశోధన జరుపవలసిన అవసరం ఉంది.

అధోజ్ఞాపికలు

1. ప్రాకృత సాహిత్యకా ఇతిహాస్ - డాక్టర్ జగదీశ చంద్రశెన్: పుట 5; పాఠశాల మహాజ్ఞానో పీఠిక.
2. డాక్టర్ వి. రాఘవన్ వ్యాసాలు - హిందూ.
3. ధమ్మపదం - వానవన్: 1.
4. ప్రాకృత సాహిత్యకా ఇతిహాస్ - పుట. 16.
5. ఆచార్య బాగ్మీ చూళికా ప్రాకృతంపై వ్యాసం.
6. జయశంకర్ ప్రసాద్ ఆజాత శత్రు నాటక పీఠిక.
7. భరత నాట్యశాస్త్రం.
8. చండుని ప్రాకృత వ్యాకరణం.
9. సిద్ధ హేమచంద్ర శబ్దానుశాసనం.
10. దేశినామమాలా-1.
11. కవిరాజమార్గ - పరి. 8; పద్యం. 58.
12. శబ్దమణిదర్పణం - పుట. 12.
13. సాహితీ సుగతుని స్వగతం - తిరుమల రామచంద్ర.
14. శ్రీ చీమకుర్తి శేషగిరిరావు తెలుగు గోష్ఠి వ్యాసం - జనవరి 1989.
15. ఎపిగ్రాఫికా ఇండికా - డా. కార్తికేయ శర్మ వ్యాసం.
16. మనలిపి పుట్టుపూర్వోత్తరాలు - తిరుమల రామచంద్ర.
17. గాథాసప్తశతిలో తెలుగు పదాలు - తిరుమల రామచంద్ర.
18. పజ్జాలగ్గలో తెలుగు పదాలు - తిరుమల రామచంద్ర: భారతి. మే. 1980.
19. కాశకృష్ణ రాఘవాచార్యులు.
20. ఆంధ్రబాషాచరిత్ర - డాక్టర్ చిలుకూరినారాయణరావు.

21. గంగాధర కాశనం - డాక్టర్ వేంకటాచి వేంకటరమణయ్య.
22. మల్లియారేచన మొదటి తెలుగు కవి - డాక్టర్ పి.వి. వరప్రసాదాచార్యులు, తెలుగు గోష్ఠి వ్యాసం.
23. తెలుగుపై ప్రాకృత ప్రభావం - డాక్టర్ రవ్వా శ్రీహరిగారి వ్యాసం.
24. నందంపూడి కాశనం - శ్లోకం 25.
25. శ్రీ వేదం వేంకట రాయశాస్త్రి గారి వ్యాసం - భారతి. 1960.
26. జక్కన విక్రమార్క చరిత్ర - ఒక పరిశీలన. డాక్టర్ నీరజా చక్రవర్తి.
27. ప్రాకృత సాహిత్యంలో రామకథ - తిరుమల రామచంద్ర. భారతి - జూన్, జూలై, అగస్ట్ 1978.
28. పశుమచరిత - 2.116, 117.
29. హరమేఖల - గోపాలాచార్య, లక్ష్మీవతి మెమోరియల్ ట్రస్ట్, గాంధీనగర్, హైదరాబాద్ - 380.
(1990 మార్చిలో బెంగళూరులో జరిగిన ఆఖరి భారత తెలుగు మహా సభలో చదివిన పరిశోధన వ్యాసం.)

అపభ్రంశ వాఙ్మయ పరిచయం

[ఈ వ్యాసం అరవై సంవత్సరాల క్రిందట ఆంగ్లేయ రచనలు అధారంగా వెలువడిన హిందీ రచనలను చూచి వ్రాసినట్టిది. నా అవరిణత మనస్కర దీనిలో స్పష్టమవుతుంది. అది వేదాలు కీర్తనలు ముందు అరువందల, ఏడువందల ఏళ్ళనాటివని జాతకాలు కట్టినకాలం. పాశ్చాత్య విద్వాంసులూ, తదనుయాయులు బుద్ధునికాలం స్పష్టంగా తెలిసిన తర్వాత వేదాల కాలాన్ని మరికొన్ని వందల సంవత్సరాలు వెనుకకు నెట్టారు. కనుక ఈ వ్యాసం అప్పటి దృష్టితో అపకృత విషయాలతో వ్రాసినట్టిది.]

ఇప్పుడు ప్రాకృత భాషాసాహిత్యానికి సంబంధించిన కొత్త విషయాలు ఎన్నో తెలియాయి. వేదసంస్కృతం క్రష్టమై ప్రాకృతావద్రంశాలయ్యాయని నేను ఇప్పుడు నమ్మును. మహాభారత, ఉపనిషద్వేదాదుల కాల నిర్ణయంలో మహారాష్ట్ర బిగోళాస్రాది విద్వాంసుడు శ్రీ వర్తక్ సిద్ధాంతాన్ని సమ్ముతున్నాను. అయినా ఈ వ్యాసాన్ని నా అప్పటి అజ్ఞానానికి తార్కాణంగా ఈ సంకలనంలో చేర్చాను.]

భారతీయ భాషలలో వైదికభాష ప్రాచీనతమం, ఋగ్వేదం వైదిక వాఙ్మయంలో ప్రాచీనతమం. ఋగ్వేదంలోని బుక్కులు కొన్ని సరళమైనవి, కొన్ని ప్రాథమికమైనవి. ఋగ్వేదభాష అప్పటి శిష్టభాష. శిష్టభాషకానిది విభాష. ఆ కాలంలో అనేక విభాషలు ఉండేవి ఒకే శబ్దానికి అనేకరూపాలు ఉండేవి. 'గోడీ, గోతా, గోపాలికా' అని ఆవుకు, 'గత్వా, గత్వీ, గత్వాయ' అని వెళ్ళి అనడానికి ఇత్యాదిగా.

వైదికయుగంలోను, దానికి పూర్వమూ ఉన్న జనసామాన్య భాషలను గ్రీయర్సన్ ప్రథమ ప్రాకృతాలు (Primary Prakrits) అన్నారు. ఇదే ప్రాచీన భారతీయ ఆర్యభాషాకాలమని డాక్టర్ సునీతికుమార్ చటర్జీ అన్నారు. ఈ విభాషలలో సామ్యం కనిపిస్తుంది. ఈ విభాషలు వాయవ్య దిశనుంచి విస్తరించాయి. ఆయా ప్రదేశాల భేదాలను బట్టి ఉదీచ్య, మధ్యదేశ, ప్రాచ్య మధ్య కాలీన భారతీయ భాషలు పెడపరు, పంజాబులలో వ్యవహరించేవారు. ప్రాచ్యభాషలు వ్యవహరించేవారు వైదిక మగ్ధాదలను ఆనుసరించలేదు.

కనుక వీరిని వ్రాతులన్నారు. వ్రాత్య సంస్కారహీనస్యాత్. అని అమరం. వ్రాత్యుడంటే సంస్కారహీనుడు. వీరు సావిత్రిత్రపురు. వీరు కఠినంగా లేని వదలను కఠినమని భావించేవారు. ఈ ప్రాత్య విభాషలను గ్రీయర్సన్ రెండవ ప్రాకృతాలు (Secondary Prakrits) అన్నారు. సునీతికుమార్ చటర్జీ మధ్య కాలీన భారతీయార్యభాషలు (Middle Indo Aryan Speech) అన్నారు. గ్రీయర్సన్ మొదలయిన భాషా శాస్త్రజ్ఞులు ఈ పరిణామానికి మూడు దశలు చెప్పారు :

1. ప్రారంభదశ (క్రీ.పూ. 400 నుంచి క్రీ.పూ. 100 వరకు)
2. మధ్యదశ (క్రీ.శ. 100 నుంచి క్రీ.శ. 500 వరకు)
3. ఉత్తరదశ (క్రీ.శ. 500 నుంచి 1000 వరకు)

ప్రారంభదశ భాషలపై ప్రాచీన వైదికభాషా ప్రభావం అధికంగా కనిపిస్తుంది. పాళీ, ఆశోక శాసనాలలోని ప్రాకృతం ఈ తరగతివి. తైన ప్రాకృతాలు, శౌరసేని మొదలయినవి మధ్యదశకు చెందినవి. తైనేతర శౌరసేని, మహారాష్ట్ర, మాగధి, అర్జమాగధి, పైకాది ఉత్తరదశకు చెందినట్టివి. మధ్యదశకు చెందిన ప్రాకృతాలపై, ద్రావిడ, ఆస్తిక్ (నిషాద) భాషా ప్రభావం చాల ఉంది. పామచంద్రుడు, లక్ష్మీధరుడు, మార్కండేయుడు అపభ్రంశభాషకు వ్యాకరణం వ్రాశారు. కాలాంతరాన అపభ్రంశ భాషనుంచి ఆధునిక భారతీయభాషలు ఆవిర్భవించాయి. హిందీపై అపభ్రంశ ప్రభావం అపారమైనది.

అపభ్రంశమంటే, దిగజారింది, ఒకస్థానం నుంచి కిందికి పడిపోయింది. అని అర్థం. అపభ్రంశభాష అంటే శిష్టేతరభాష, అపాజీనీయమైన భాష అని అర్థం. క్రీస్తుపూర్వం రెండవ శతాబ్దం వాడయిన పతంజలి మహాభాష్యంలో అపభ్రంశ శబ్దం ప్రయోగించాడు. భర్తృహరి వాక్యపదీయంలో అపభ్రంశ శబ్దం కనిపిస్తుంది. భరతుడు చెప్పిన ప్రాకృతాలలో అపభ్రంశం లేకపోయినా, అపభ్రంశ శబ్దాన్నిచ్చే విశ్రష్టశబ్దం వాడాడు. అప్పుడు శబ్దాలు, అలీరులు మొదలయిన వనవాసులు అపభ్రంశ భాషను వాడేవారు. అప్పటికి దీనిలో సాహిత్యం వెలువడలేదు.

అపభ్రంశ శబ్దం క్రీ.శ. ఆరవశతాబ్దంలో వ్యాకరణాలంకార గ్రంథాలలో కనిపిస్తుంది. దీనిలో సాహిత్యం ఉన్నట్లు కూడ అప్పటి లక్షణగ్రంథాల వల్ల తెలుస్తున్నది. అప్పటికి అపభ్రంశ భాషలో స్వతంత్ర సాహిత్యం వెలువడింది. కొందరు అలంకారికులు ఈ సాహిత్యాన్ని గుర్తించినా, ఈ భాష అలీరులు.

బాషగానే నేటికి వ్యవహారంలో ఉంది. కాని, క్రి.శ. తొమ్మిదో శతాబ్దానికి సర్వ సామాన్యబాషగా పరిణమించింది. ఇది సౌరాష్ట్ర నుంచి మగధవరకు వ్యాపించింది. స్థానభేదంవలన రూపభేదమూ పొందింది. నమిసాదువు 'ప్రాకృతమేనావత్రంశః' (ప్రాకృతమే అవత్రంశం) అని నిర్వచిస్తూ, దీనిలో ముఖ్యమైన రూపాలు 1. ఉపనాగరం, 2. ఆధీరం 3. గ్రామ్యం అని మూడు పేర్కొన్నాడు.

పదకొండో శతాబ్దంనాటికి అవత్రంశం సాహిత్యబాషగా రూపుదిద్దుకుంది. సాహిత్యవేత్తలు అవత్రంశాన్ని సాహిత్యబాషగా స్వీకరించి కావ్యరచనకు పూనుకున్నారు. కాని, స్థానభేదాన్ని బట్టి మార్పులు చాల కనిపిస్తాయి. విస్తృతార్థంలో దీనిని వాడినా, మాగధీ బాషలో మాత్రం ప్రాచుర్యాపా లక్షణాలు కనిపిస్తాయి. మధ్యదేశీయులు మధ్యమమార్గం అనుసరించారు ప్రాచ్యంలో ర కుబడులు ల వాడడం-రాజా-లాజా; మధ్యదేశంలో ర, ల లు రెండూ వాడడం కనిపిస్తుంది. అంతేకాక ఆదిమవాసుల సంవర్కంవల్ల థాషాస్యరూపాలూ మరి పోయాయి.

మరొకవైపు వైదికసూక్తాల ప్రాచీనబాషకు నవీనరూపాలూ ఏర్పడ్డాయి, ఉదీచ్య విభాషానుగుణంగా ఆ రూపాలు స్థిరపడ్డాయి. ఒకవిధమైన శిష్ట వ్యవహార బాష ఏర్పడింది. వైదికబాషాల్లో ఈ శిష్ట వ్యవహార బాషలో వెలువడినాయి.

క్రీస్తుశకం 500 నుంచే అవత్రంశబాష విస్తరించినా, 8వ శతాబ్దికిగాని దానికొక సాహిత్యరూపం ఏర్పడలేదు. 9వ శతాబ్దం నుంచి 13వ శతాబ్ది వరకు అవత్రంశ సాహిత్యానికి స్వర్ణయుగమనవచ్చు.

అవత్రంశ సాహిత్యంలో తొలికవి స్వయంభువు. ఈయన సాహిత్య స్రష్ట. ఈయన పడిమచరితి (పద్మచరితమ్), రిట్టణేమిచరితి అనే రెండు కావ్యాలువ్రాసి ఖ్యాతి వహించాడు. పుష్పదంతుడు, ధనపాలుడు, నయనంది, కరకామరుడు, దాహిలుడు మొదలయిన కవులు వివిధ కావ్యాలు రచించి ఈ సాహిత్యాభివృద్ధికి తోడ్పడ్డారు. వీరిలో సర్వశ్రేష్ఠకవి పుష్పదంతుడు. ఈయన మహాపురాణమనే గ్రంథంలో స్వప్నదర్శనమనే విషయాన్ని ఇరవై నాలుగు సార్లు విషయ చ్చందోబాషా వైవిధ్యంతో మనోరంజకంగా, చెప్పినది చెప్పకుండా వర్ణించాడు.

జైనకవులు మహాపురాణాలను, పురాణాలను, చరిత్రలను వ్రాయగా, బౌద్ధులు స్వతంత్ర పదాలను, గీతాలను, దోహా (ద్విపద)లను వ్రాశారు. విద్యా ఫలి కీర్తిచిత్ర అనే స్వతంత్ర కావ్యం రచించాడు. అబ్దుల్ రహమాన్ అనే

మహమ్మదీయకవి 'సంక్షేప రాసక' అనే కావ్యం రచించాడు. ఇది అతని పాండిత్యానికి నికషం. ఈ కావ్యంలో ప్రారంభంలో తప్ప మరెక్కడా మత ప్రచార ప్రసక్తి కనిపించదు.

జైనకవులు శ్రావకుల ప్రార్థనతో కావ్యాలు రచించారు. శ్రావకుల వ్యవహారబాష అవత్రంశం. కనుక తమ బాషలో కావ్యాలు రచించమని వారు జైన ఆద్యులను కోరేవారు. కనుక జైనకవులు తమ ఆశ్రయదాతల వంశం, కులగోత్రాలు తమ కావ్యాలలో వర్ణించేవారు. జైనాద్యుల కావ్యేతి వృత్తం ప్రత మాహాత్మ్యాలు, మహాపురుషుల జీవితాలు. వీరు గద్యగ్రంథాలు, నాటకాలు రచించలేదు. వీరు త్యాగ నిరతులు, ధనాపేక్షలేని వారు గనుక ఆశ్రయ దాతలను గురించి మిథ్యా వర్ణనలేమీ చేయలేదు. వీరు సంస్కృత ప్రాకృత ప్రబంధ శైలిని అనుసరించక, కొత్తపుంతలో నడిచారు.

ప్రాచీన మూఢ విశ్వాసాల ఖండన, గురుస్తుతి, రహస్య వాదం (ప్రతీకాత్మకత) వీరి కావ్య విశేషాలు. ప్రకృతి, మానవ స్వభావం, దేవతలు మొదలయినవి వీరి ప్రత మాహాత్మ్యాలలోను, మహాపురుష జీవితాలలోను తరచు కానవస్తాయి. కర్మ విపాకసిద్ధాంతం, పునర్జన్మ వాదం వీరి కావ్యాలకు జీవాతువు. వీరి ప్రధాన లక్ష్యం మతప్రచారం గనుక మహాపురాణాలు, చరిత్ర కావ్యాలు, రూపక కావ్యాలు, కథాత్మక గ్రంథాలు, సంది కావ్యాలు, రాస గ్రంథాలు, స్తోత్రాలు రచించారు.

జైనపురాణాలలో త్రిషష్టి శలాకా పురుషుల చరిత్రలు వర్ణితాలు. శలాకా పురుషులందరూ యుగపురుషులు. వీరు 63 మంది. వీరిలో 24 మంది తీర్థం కరులు, వన్నెండుమంది చక్రవర్తులు, తొమ్మిండుగురు వాసుదేవులు, తొమ్మిండు గురు బలదేవులు, తొమ్మిండుగురు ప్రతి వాసుదేవులు. మొత్తం అరవై ముగ్గురు. ఈ సంప్రదాయాన్ని తమిళ శైలిలో అనుసరించారు. వారి ఆరువత్త మూవర్ నాయనార్లు త్రిషష్టి శలాకాపురుషుల అనుకరణే. జైనకవులు రామాయణాన్ని మార్చి పద్మపురాణమని, మహాభారతాన్ని మార్చి హరివంశ పురాణమని తిరగ వ్రాశారు.

అవత్రంశ సాహిత్యంలో రామాయణ పాత్రలకు ప్రత్యేక స్థానం ఉంది. రాముడు, లక్ష్మణుడు, రావణుడు జైనధర్మనాయకులే. త్రిషష్టి శలాకా పురుషులలో వీరూ ఉన్నారు. ప్రతి కల్పంలోను త్రిషష్టి శలాకాపురుషులు ఉద్భవిస్తారు. అంటే బలదేవులూ, వాసుదేవులూ, ప్రతివాసుదేవులూ అవతరిస్తారన్న మాట. రాముడు బలదేవావతారం. లక్ష్మణుడు వాసుదేవావతారం. బలదేవుడు, వాసుదేవుడు ఒక తల్లిబిడ్డలుగా ఉండరు. బలదేవుడు ప్రతివాసుదేవునితో

యుద్ధం చేయడు. వ్రతి వాసుదేవుడు యుద్ధంలో హతుడై జైన దర్మదీక్ష స్వీకరించి మోక్షం పొందుతాడు.

స్థూలంగా అవత్రంశ సాహిత్యంలో ఉన్న రామాయణ సంప్రదాయాలు రెండు: 1. విమలసూరి వరంవర విఖ్యాతమైంది. దీనిలో రామణుడు ఉదాత్త గుణ సంపన్నుడు; మహాబ్రహ్మ. 2. గుణభద్ర వరంవర. ఇది అంతగా ప్రసిద్ధి చెందలేదు.

అవత్రంశ సాహిత్యంలో చరిత్రగ్రంథాలు, తీర్థంకరుల, మహాపురుషుల చరిత్రలు-విశేషంగా ఉన్నాయి. జనహరచరిత, జేమిదాహ చరిత వంటివి ప్రేమాఖ్యానాలు. పశుమనీరి చరిత, భవిస్సయ త్ర చరిత, సుదంసదరిత ప్రేమాఖ్యానాలు. పశుమనీరి చరిత, భవిస్సయ త్ర చరిత, సుదంసదరిత వంటివి ధార్మిక మహామహుల చరిత్రలు. శ్రీ చంద్రుని కథాకోశం, అమరశ్రీ త్రి చక్ర-మోక్షవీస కథాత్మక కావ్యాలు. వీటిలో దైవపూజ, గురుసేవ, జప తపోదానాది సత్కర్మల వివరణ, వాటికి ఉదాహరణ ప్రాయంగా కథలు ఉంటాయి. భవిస్సయ త్రకథ, వజ్రాక్షకథ, స్థూలభద్ర కథ వంటివి స్వతంత్ర కథలు. మొత్తంమీద అవత్రంశ వాఙ్మయంలో మత నిరపేక్షమయిన కావ్యాలు చాల కొద్ది. విద్యావతిరచితమైన క్షీర్తిలక స్వతంత్ర కావ్యం, ఇది రాజచరితం కాదు. విద్యావతిరచితమైన క్షీర్తిలక స్వతంత్ర కావ్యం, ఇది రాజచరితం కాదు. మొత్తంమీద అవత్రంశ వాఙ్మయంలో మత నిరపేక్షమయిన కావ్యాలు చాల కొద్ది. విద్యావతిరచితమైన క్షీర్తిలక స్వతంత్ర కావ్యం, ఇది రాజచరితం కాదు. మొత్తంమీద అవత్రంశ వాఙ్మయంలో మత నిరపేక్షమయిన కావ్యాలు చాల కొద్ది. విద్యావతిరచితమైన క్షీర్తిలక స్వతంత్ర కావ్యం, ఇది రాజచరితం కాదు.

జీవన కరుణ సంలాపకత ప్రబోధ చంద్రోదయం, సంకల్ప సూర్యోదయంల వంటి రూపకం; దీనిలో మానవరూపం ధరించిన జీవుడు, మనస్సు, ఇంద్రియాలు పాత్రలు. ఇలాంటి మరొకరూపకం హరిదేవకృత మదన పరాజయం. కాసుక్రోధాద్యరిషడ్వర్గాలు దీనిలో పాత్రలు.

అవత్రంశ సాహిత్యంలో రాసో అనేది ఒక విశిష్ట శాఖ. ఈ శాఖలో జినద త్రసూరి ఉపదేశ రసాయన రాసో, జిన ప్రభసూరి నేమిరాసో, అంతరంగ రాసో ముఖ్యమైనవి.

అవత్రంశ వాఙ్మయంలో స్తోత్ర సాహిత్యం అపారం. అభయ దేవుని జయ తిహాయణ స్తోత్రం, ఋషి జినస్తోత్రం, అత్యంత విఖ్యాతాలు. దర్మ సూరిస్తోత్రం పన్నెండు నెలలు ప్రతీకగా గురుస్తుతీ గలది.

సంది అనే సాహిత్య ప్రక్రియలో ప్రసిద్ధ పౌరాణిక చరితాలు ఉంటాయి. చూనరీ, చర్మరీ, కులక మొదలయినవి కావ్యభేదాలు. వినయచంద్ర ముని రచించిన చూనరీలో నదాచార మహిమా వర్ణన ఉంది. జినద త్ర సూరి

రచించిన చర్మరీ గురుమహిమను వర్ణిస్తుంది. జినద త్రుడు తాను రచించిన కులకంలో దర్మోపదేశం చేశాడు.

అవత్రంశ సాహిత్యంలోని ఉపదేశాత్మక గ్రంథాలు రెండు విధాలు—

1. ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలు, 2. ఆది బౌతిక గ్రంథాలు. యోగింద్రుని పరమార్థ ప్రకాశ, రామసింహుని పాహుడ దోహ, సుప్రభాదాధ్యుని వైరాగ్యపారం ముఖ్యాలు దేవ సేనుని సావయవదమ్మ దోహ, జినద త్రుని ఉపదేశ రసాయన సార ఆది బౌతిక గ్రంథాలు.

జైన ప్రబంధ కావ్యాలలో కథా నిర్వహణం ఏమీ కాకుండాదు. ఈ కవుల లక్ష్యం ధర్మప్రచారం కనుక, తమ మత మహిమను కొనియాడడమే వారి లక్ష్యం. శృంగర విరళాంతాలు ప్రధాన రసాలు. పరిచ్ఛేదాలను కడవక అంటారు. కావ్య ప్రారంభంలో దువణి లేక ముతా అనే చందస్సులలో పీఠిక ఉంటుంది. దీనిలో ప్రబంధ (సంది) సారాంశం వివరిస్తారు. పజ్జడిక, పాదా కులక, కదనక, పారాణక, అవిల్లహ అనే చందస్సులు వాడుతారు శృత్యా రంభంలో సజ్జన సంస్తుతి, ఆత్మవినయం తప్పనిసరిగా ఉంటాయి. అనుభూత విషయ వర్ణనే ప్రధానం. ద్వని, శబ్దావృత్తి, అనుకరణ ద్వని మున్నగువానితో శ్రావ్యత కలిగిస్తారు. అంత్యానుప్రాసం ముఖ్యం. (దీనిని తర్వాతి హిందీ కవులు అనుసరించారు.) రెండు చందస్సులను కలిపి చప్పయ్, కుండలి, రద్దా మొదలయిన వింత చందస్సులను సృష్టించినవారు అవత్రంశ కవులే. పజ్జడిక, పాదాకులక, కదనక, పారాణిక, అవిల్లహ, ముతా, అదిలా, సింహవలోక, ప్లవంగ, కుండంగ ప్రయాత, కామిసి మోహన, తోటక, దోడక, బోపాయి అవత్రంశ సాహిత్యంలో బహుళ ప్రచారంలో ఉన్న చందస్సులు. కండలి ఆర్కావృత్తం చివరి పాదానికి మరొక వృత్తం కలిపి సాగదీయడం. ఇది తెలుగువారి కందార్థ మయింది.

అవత్రంశ సాహిత్య ప్రభావం హిందీ మున్నగు ఆధునిక భాషా సాహిత్యాలపై ఎంతో ఉంది. జైన సాహిత్యం దాదాపు అంతా అవత్రంశంలోనే ఉంది. అవత్రంశ సాహిత్యకారులు కొత్తదారులు తీర్చి ప్రజాదరణ పొందారు. లోకహితం చేకూర్చే సాహిత్యం అవత్రంశంలో చాల ఉంది.

బౌద్ధులు వజ్రయాన, సహజయాన సిద్ధాంతాలను ప్రతిపాదించే అనేక గ్రంథాలను అవత్రంశంలో వ్రాశారు. సిద్ధులు సజనీద్ధాంత ప్రతిపాదనకు, కర్మకాండ నిరసనకు అవత్రంశంలో గ్రంథాలు వ్రాశారు. తంత్రసారం ల్లావాక్యాని అనేవి వైవ అవత్రంశ గ్రంథాలు.

తెలుగు దేశంలోని బౌద్ధ శాఖలు

బుద్ధ తగవానుడు రాజగృహ పరిసరాలలోని వేణువనారామంలో విహరిస్తున్న సమయం. వేణ్ణా తీరంనుంచి కొందరు నైగములు బుద్ధతగవానుని దర్శనానికి వెళ్ళారు. వారితోపాటు ఒక యువ చిత్రకారుడూ ఉన్నాడు. అతడు తథాగతునికి సాష్టాంగపడి, ఆయన చిత్రం గీచుకొనడానికి అనుమతి కోరాడు. ఆయన యువకుని కోరికను కాదనలేక సరేనన్నాడు. ఆశీనుడైన బుద్ధుని ఎదుట ఒక తెల్లటి తెర కట్టి దానిపై వెలుగుపడేటట్టు చేసి, తెరపై వడిన ప్రతిబింబం అంచులనుబట్టి రేఖాచిత్రం సిద్ధపరిచాడు యువ చిత్రకారుడు.¹ జీవించిన వ్యక్తి నుంచి తీసిన తొలి నీల్ హాటి చిత్రం అదే అని అంటారు మిత్రులు శ్రీ రాంభట్ల కృష్ణమూర్తి.

దీనినిబట్టి బుద్ధుని సమకాలంలోనే తెలుగు దేశంలో బుద్ధుని ఉపదేశ ప్రభావం ప్రసరించిందని మనం నిశ్చయించవచ్చు. బుద్ధుని ఉపదేశాలు తెలుగు వారిని ఆకర్షించడానికి ప్రధాన కారణం తెలుగువారిలోని ఎదుదుతిరిగే స్వభావమే ననుకుంటాను. బుద్ధునిమతం అప్పటి వరకే అస్పృశ్యమైన సంఘ వ్యవస్థకు ఎదురు తిరిగినట్టిది. బుద్ధునికి పూర్వమే వేదాలూ, ఉపనిషత్తులూ, దర్శనాదులూ ఉన్నాయి. ఉపనిషత్తులలోని మహాన్నతానుభూతి సామాన్యులకు అందుబాటులో ఉండలేదు. శక్రియులు బలవంతులై రాజ్యం ఏలుతూండే, బ్రాహ్మణులు అనుభవానికి, అర్థం చేసుకోవడానికి కూడా సాధ్యంకాని కర్మాత్మకమైన మతం ప్రజల ఎదుట పెట్టారు. వైశ్యులు కృషి వాణిజ్యాలలో నిమగ్నులై వుండేవారు. శూద్రులు జ్ఞానశూన్యులై, సేవాధర్మంతోనే సంతృప్తి పడేవారు. శక్రియ వైశ్యశూద్రులనే త్రివర్ణాలకు క్రమంగా ధర్మజిజ్ఞాస షీణించింది. మత ధర్మాలలో తక్కిన వర్ణాల జోక్యానికి బ్రాహ్మణులు ఇష్టపడేవారు కాదు. ఈ విధంగా శక్రియ వైశ్యశూద్రులు తమ పూర్వుల ఆత్మజ్ఞానాన్ని, ఒకప్పుడు తమ నిత్యజీవనమైన ధర్మాన్ని విస్మరించి విద్యా విజ్ఞానాలకు దూరమైనారు. బ్రాహ్మణులు పురోహిత మాత్రులేకాక విద్యాగురువులై మిగిలిన మూడు వర్ణాల

1. ఆంధ్ర జాతీయ కళాశాల ప్రిన్సిపాలు, విఖ్యాత కళాకారుడు ప్రమోద్ కుమార్ చటర్జీ తరగతులలో చెప్పిన విషయం.

లోని బలవంతులనూ ధీసంతులనూ కూడగట్టుకొన్నారు. శక్రియులు పాలకులైతే బ్రాహ్మణులు మహామంత్రులూ, న్యాయనిర్దేశాలూ అయ్యారు. బోగై శ్వర్గాలకు మాత్రమే సాధనమైన కర్మకాండ మతమనేభావం ప్రబలింది. దానివల్ల వారుకూడ ఆత్మజ్ఞాన శూన్యుమై పరంపరాగతమై, నిర్మలమైన ఆధ్యాత్మ విద్యను విస్మరించారు.

“కామాత్మనః స్వర్గపరాః జన్మ కర్మ ఫలప్రదామ్,
క్రియా విశేష బహుళాం బోగై శ్వర్గ గతింప్రతి.

బోగై శ్వర్గ ప్రసక్తానాం తయా పహృతదేశసాం,
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః సమాదౌ న విదీయతే.

అనే గీత శ్లోకాలకు నాటి బ్రాహ్మణధర్మం లక్ష్యభూత మయింది. కనుక జనసామాన్యం మతధర్మ శూన్యమైపోయింది. వారికి చదువూ, సంధ్య, మతమూ లేదు. ధనవంతులైన శక్రియవైశ్యులు మాత్రమే యజ్ఞయాగాలు చేయగలరు. మధ్యతరగతివారూ, పేదలూ వాటిని చేయలేరు. వారికి మతబోధన చేసేవారూ లేరు. మొత్తానికి బ్రాహ్మణులంతా మత శూన్యం అయ్యారంటే, అసత్య మేమీ కాదు. బ్రాహ్మణులు అధికారం పొంది స్వార్థపరులై శుద్ధవిద్యలకు దిగాడు. దిగ్వినికాయంలోని బిమ్మజాలను త్రంలో ఆనాటి బ్రాహ్మణుల పతనం చక్కగా వర్ణితమైంది. బుద్ధుడు రాజగృహంనుంచి నారందాకు పోయేమార్గంలో తన శిష్యులతోపాటు అంబలబత్రికా అనే ఆరామంలో విశ్రమిస్తాడు. అప్పుడు సుప్రియుడనే సన్యాసి, అతని శిష్యుడు బ్రహ్మదత్తుడూ వారితోపాడి వుంటారు. సుప్రియుడు బుద్ధుని, బౌద్ధధర్మాన్ని నిందించగా, బ్రహ్మదత్తుడు స్తుతిస్తాడు. ఈ సంగతిని బుద్ధునికి శిష్యులు చెప్పగా, ఆయన “ఇతరులు బౌద్ధ ధర్మాన్ని తూలనాడినప్పుడు మీరు బాధపడకండి, కోప్పడకండి, అత్యనిగ్రహం కోలు పోకండి, కలుషిత హృదయంతో ఎవరూ సత్సాసత్సాలను గ్రహించలేరు. తెగడితే కుంగిపోవడం, పొగిడితే పొంగిపోవడం తగదు. హృదయం రాగ ద్వేషాలతో ఉద్వేగం పొందితే, సత్యగ్రహణ సమర్థంకాదు” అని హెచ్చరిస్తాడు. బ్రాహ్మణులు తమకు భక్త శ్రీమంతులు శ్రద్ధతో ఇచ్చిన అన్నంతో జీవిస్తూ, వ్యసనానికి లోబడ్డారని బుద్ధుడంటాడు. వారు నాట్యగీత నాటకాలలోను, దేశాలలోను, అభిచారాదులలోను, ఏనుగులు, గుర్రాలు, కారెనుములు మున్నగు వాని, పందేలలోను అనక్తులయి వున్నారని, శుద్ధవిద్యలకు దిగి పతితులై పోయారని బుద్ధుడన్నాడు.

రాజగృహంలోని వేణువనంలో ఉప్పలవణ్ణు అనే భిక్షుణి బుద్ధుడు బ్రాహ్మణు డెవడో మరొకమారు వివరిస్తాడు:-

“వారి పోక్తర పత్రేన ఆరగ్గరివ సాసపో,

యో న లిప్పతి కామేసు తమహం బ్రామి బ్రాహ్మణం.”

“పుష్కర వత్రంపైన - కమల పత్రంపైన నీటి బిందువులాగ, రంపం మీద ఆవగింజలాగ ఎవరు భోగ భాగ్యాలలో అంటనట్టు వుంటాడో ఆతనినే నేను బ్రాహ్మణుడంటాను.”

జేతవనంలో మరొకసారి చందాకుడనే భిక్షువుకు బుద్ధుడు నిజమైన బ్రాహ్మణుని గురించి ఇలా చెబుతాడు :

“చందంవ విమలం సుద్ధం విప్ససన్న మనావిలం,

నదీభావవరిక్కిణం తమహం బ్రామి బ్రాహ్మణం.”

చంద్రునివలె నిర్మలుని, శుద్ధుని, దోషరహితుని, కలత చెందని మనస్సు గలవానిని, తృప్తనశించిన వానిని, నేను బ్రాహ్మణుడని చెబుతాను.” దీక్షనికాయంలోని అంబట్ట సుత్ర జోణదండ సుత్రాలలో జాత్యహంకారాన్ని నిరసించాడు బుద్ధుడు. నగరప్రాంతంలో నిగ్గరరాణి నిర్మించిన పుష్కరిణి తీరంలో బుద్ధుడు జోణదండుడనే చంపా నగర బ్రాహ్మణునికి బ్రాహ్మణ ధర్మాన్ని చెబుతాడు. ధ్యాన శీలాదులున్న పవిత్ర జీవితాచరణమే నిజమైన యజ్ఞమని చెబుతాడు.

అలాంటి సంక్షిప్త నమయంలోనూ, తమ ధర్మాలను నిర్వహిస్తున్న బ్రాహ్మణులూ, తక్కిన వర్ణాలవారు లేకపోలేదు. వారందరూ శీలానికి ప్రాధాన్య మిచ్చారు. ఋషిదృష్టమైన జ్ఞానం బుద్ధదర్శిత నిర్వాణం కన్నా భిన్నంకాదనిపిస్తుంది. శమదమాదులు లేకపోతే ఈ స్థితి లభించదు. సుమధురమైన మానుషమే ఈ దివ్యానుభూతికి సాధనం. తర్కప్రజ్ఞవల్ల ఇది లభించదు. క్రోధ మాత్సర్యాలకు దూరుడై పవిత్ర చిత్తుడై ఆత్మనిగ్రహం గలవాడే భిక్షువనీ, అతడే బ్రాహ్మణుడనీ, అతడు భౌతిక దేహ పతనానంతరం బ్రహ్మైక్యం పొందుతాడని బుద్ధుడు తేవిజ్ఞనుత్రాంతంలో అన్నాడు. బ్రహ్మమంటే సర్వా పీతమై, అతీంద్రియమైన కాంత్యానంద రూపమేనని బుద్ధుని మతం.

అనాడు ప్రజలకు కావలసినది శీలవ్రతిష్ఠ, తత్త్వజ్ఞానం కాదు. కరుణా హింసాదికల్యాణ గుణసంపత్తిలేని తత్త్వజ్ఞానం ప్రమాదాత్మకం ఉపనిషత్తు లలో ఏకదేశంగా చెప్పబడిన ఈ సన్న్యాయాగాన్ని బుద్ధుడు సంపూర్ణంగా బోధించాడు.

“శీలేనతిథాయ నరో నవజ్ఞో చిత్తం వణ్ణంచ భావయం
అలాపి నివకో భిక్షు సోఽమాం వి, జయతే జతంతి.”

అన్నాడు.

ప్రజాసామాన్యం తెలుసు కొనడానికి బుద్ధుడు పాటలీపుత్ర భాషలో ఉపదేశించాడు. పాటలీపుత్ర భాషే పాలి అయిందని నా విశ్వాసం. దీనిని మాగధి అనికూడ అన్నారు. మాగధే అన్ని భాషలకూ మూలమని బౌద్ధులన్నాడు. బుద్ధమౌఖుడు తన భాష్య గ్రంథాలను మాగధిలోనే రచించినట్టు చెప్పుకున్నాడు. మహావంశంలో ఈ భాషను గురించి ఇలా వుంది :

“నిస్సంసయం గ మేత్తేయో ఇతివత్తా పునఃపునం,

సద్ధిం అర్థకథాయాద పొత్తకే పిటక త్రయే,

గంకారే వసంతో సా విహారే దూరసంకరే.

పరివ త్రేపి సచ్చాపి సింహాశస్తకథారదా,

సప్పేసం మూలభాసాయా మాగధాయ నిరుత్తియా,

సత్తాసం సబ్బభాసాసం అపరూ రాశి హితావహా.”

“మహావిహారంలోని భిక్షువులు అర్థకథతో పోయి పిటకత్రయాన్ని బుద్ధమౌఖుని కిచ్చారు. బుద్ధమౌఖుడు సర్వభాషలకు మూలమైన మాగధీభాషలో సింహాశస్తకథాషలోని అర్థకథను సంపూర్ణంగా పరివర్తనం చేశాడు. అది సర్వభాషలకు మూలమైంది.”

ప్రాంతీయ భాషలో బోధించే వద్దతికూడ తెలుగువానిని విశేషంగా ఆకర్షించి వుంటుంది.

బుద్ధుడి ఉపదేశాల పాఠం నిశ్చయించడానికి బుద్ధుని నిర్వాణం తర్వాత రెండు నెలలకు రాజగృహం సమీపంలోని సప్తవర్ణి గుహలో శిష్యులు సమావేశమయ్యారు. దీనిని ప్రథమ సంగీతి అంటారు. ఈ గుహ వైహార పర్వతంలో వుంది. అజాతశత్రువు ఈ సభాస్థలిని ఏర్పాటు చేశాడు. ఈ సంగీతికి మహాకళ్యపుడనే బుద్ధ భిక్షువు అధ్యక్షత వహించాడు. సంమానికి, ధర్మానికి సంబంధించిన సూత్రాలను, గౌతముడు బోధించిన ధర్మబోధనలను వారు కూర్చి నిర్ణయించారు. ధారణా వద్దతిలోనే సమస్త బోధలూ ఉండిపోవడంవల్ల, లిఖిత గ్రంథాలు లేకపోవడంవల్ల శిష్యులు ఈ విధంగా సమావేశమై ఉపదేశాం సేకరణ, వాటి నిర్ణయం చేయవలసి వచ్చింది. ఈ సంగీతికి తెలుగుదేశం నుంచి 40 మంది ప్రతినిధులు వెళ్ళారు. ఈ సమావేశం నిర్ణయించిన మూలానికి తేరవాదమని పేరు.

గౌతముని నిర్యాణానంతరం కొద్ది కాలంలోనే చాలా రాజ్యాలు పుట్టుకు వచ్చాయి. ఈ రాజకీయ పరిణామం వల్ల రాజ్యాంకు వరస్పరం పోట్లాటలు జరిగాయి. మగధరాజయిన అజాత శత్రువుకు, వజ్జీయనులకు జరిగిన పోరాటంలో మగధ, కోశాంబి, బ్రాహ్మీ రాజ్యాలు పోరాడాయి. చిన్న చిన్న రాజ్యాలు కొన్ని దానివక్క, దీనివక్క చేరాయి. మగధ రాజ్యమూ విస్తరించింది. ఇవన్నీ బౌద్ధాన్ని అనుసరించేవే. కాని, రాజ్యాల మార్పుతో ధర్మంలోను మార్పులు వచ్చాయి. అందువలన మరల ధర్మనిర్ణయంకోసం, సంశయ పరిహారంకోసం భిక్షువులందరూ సమావేశమయ్యారు.

బుద్ధుని నిర్యాణానంతరం వంద సంవత్సరాల తర్వాత జరిగిన ఈ సమావేశాన్ని ద్వితీయ సంగీతి అంటారు. ఇది వైశాలిలో జరిగింది. దీనికి తెలుగు దేశం నుంచి వలువురు ప్రతినిధులు వెళ్ళారు. దీనిని కాలాశోకుడనే రాజు ఏర్పాటుచేశాడు. దీనిలో 700 మంది భిక్షువులు పాల్గొన్నారు. వీరిలో బౌద్ధులు అభిప్రాయభేదాలతో తేర (స్థవీర) వాదులని, మహాసాంఘికులని రెండుగా విడిచారు. వారినే తేరనికాయులని, మహాసాంఘిక నికాయులని అన్నారు. భేదం కలిగించిన విషయాలు విచిత్రమైనవే.

- 1) అవసరాలకు ఉప్పు నిలువ చేసుకోవాలి.
- 2) బోజనం మధ్యాహ్నం లోపలే కాకుండా తర్వాతకూడ చేయవచ్చు.
- 3) బౌద్ధవిహారాలు మొదలైన సౌకర్యాలు లేని దేశాలలో వినయ సూత్రాలను సడలించాలి.
- 4) విహారాలకు సంబంధించి ఉపోసత మందిరాలలో మాత్రమే కాకుండా, ఆ ప్రాంతంలోని ఇతర స్థలాలలోను దీక్ష ఇవ్వవచ్చు. దోషాలను పెద్దలముందు అంగీకరింప జేయవచ్చు.
- 5) ఏ పనినైనా చేయడానికి బౌద్ధ సంఘం అంగీకారం అవసరమైనా, పని చేసిన తర్వాత కూడ ఆ అంగీకారం పొందవచ్చు.
- 6) పూర్వుల ఆదర్శాలు తీసుకోవడమే ఏపనికైనా సరైన ప్రమాణం.
- 7) బోజనానంతరం నీళ్ళు, పాలు వంటివి మాత్రమేకాక ఇతర పానీయాలు సేవించవచ్చు.
- 8) మత్తును కలిగించని నీరావంటి వాటినికూడా సేవించవచ్చు.
- 9) ఆసనాలపైన అంచులులేని వస్త్రాన్ని వేసుకోవచ్చు.
- 10) భిక్షువులు బంగారాన్ని, వెండినీ స్వీకరించవచ్చు.

ఈ అంశాలను ఆమోదించాలని 700 మందిలో అధిక సంఖ్యలు కోరారు. తక్కినవారు కాదన్నారు. ఈ అంశాలు ధర్మ బాహ్యులుకావని అధిక సంఖ్యకులు అంగీకరించినందున అల్పసంఖ్యకులు తేర నికాయులుగానే పుండిపోయారు. అధిక సంఖ్యకులు మహా సాంఘిక నికాయులుగా విడిపోయారు. ఈ సంగీతికే మహాసంగీతి అని పేరు.

ఈ ప్రజాస్వామ్య పద్ధతిని బుద్ధుడు తన కాలంలోని అనాదిజాతుల సంమూలనుంచి గ్రహించాడు; ప్రశాంతంగా విభేదాలు తొలగించడానికి ఈ పద్ధతిని అనుసరించాడు. ఇది నత్తి, కమ్మవాచ, శలాకా. నత్తి అంటే తీర్మానం ప్రతిపాదించడం. కమ్మవాచ చర్చలు జరపడం, శలాకా వోదంగు.

ఈ విధంగా బౌద్ధ సంఘం తర్వాత 120 సంవత్సరాలకు — అనగా క్రీస్తు పూర్వం 263 వరకు 18 నికాయాలుగా చీలింది. మహాసాంఘిక నికాయం మార్పు చెందుతూ క్రీస్తు శకారంభానికి మహాయాన నికాయంగా పరిణమించింది.

త్వతీయసంగీతి కనిష్ఠుని కాలంలోను, చతుర్థ సంగీతి మౌర్యా శోకుని కాలంలోనూ, పంచమసంగీతి హర్షవర్షనుని కాలంలోను జరిగాయి. పద్దెనిమిది చీలికలయిన నికాయాలలో తేరవాదులు వన్నెండువర్గాలుగాను, మహా సాంఘికులు ఆరు వర్గాలుగాను చీలిపోయారు.

మన నిర్గుణ పరబ్రహ్మపాసనవలె హీనయానం, దాని కఠోర నియమాలు సామాన్యులకు దుస్సాధ్యమయ్యాయి. మోక్షజ్ఞానం ప్రధానమని, నిర్యాణాన్ని బాహ్య సాహాయ్యమేమీ లేకుండా తానే స్వయంగా సాధించాలని హీనయానం చెబుతుంది.

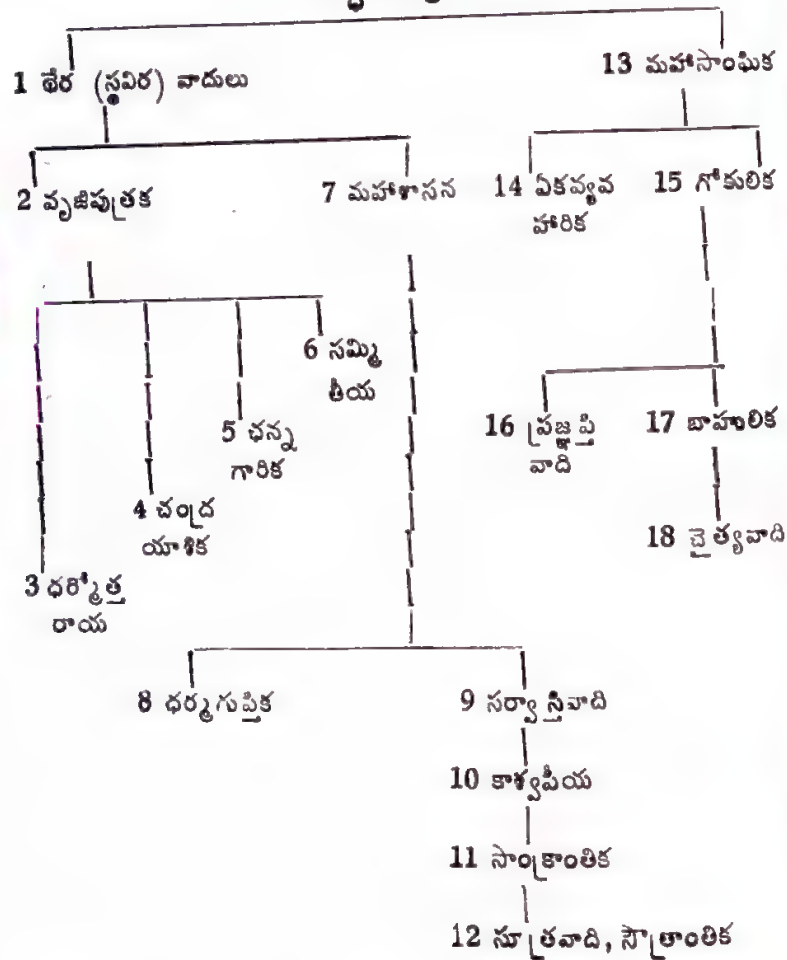
మహాయానం బుద్ధదేవుని యెడల భక్తిని బోధించి, సర్వజీవులూ నిర్యాణం పొందవచ్చుననీ, నిర్యాణమంటే ఏకైక సత్త్వరూపమనీ, అది మన వ్యవహారానుభవంలో ఉండే జీవాత్మ లక్షణాలేవీ లేని శూన్యగుణ రూపమనీ చెప్పింది. అర్హత్ నీడ్లి ఉత్తమమైనది కాదని, దానికంటే బోధితత్వస్థితి మహా నీయమని కూడ మహాయానం చెబుతుంది. మహాయానమత ప్రతిపాదకమైన సద్ధర్మ పుండరీకంలో అర్హత్త్వం నిందితమయింది. గౌతముడే బోధితత్వస్థితిని ప్రశంసించినట్లు సద్ధర్మ పుండరీకం చెప్పింది. సద్ధర్మ పుండరీక, ప్రజ్ఞాపారమిత, సమాధిరాజ, లంకావతార సూత్రాలు మహాయానం బలీయంగా పున్న తెలుగువారు రచించినవని నా నమ్మకం. "మానవరక్షణకై త్రిలోకాల లోను బుద్ధుని ఆగమనం అవసరం గనుక స్వీయమోక్షంతో సంతృప్తిపొంద కుండా జీవతోకాన్ని యుగ యుగాల్లోనూడ సముద్ధరించడానికి బోధితత్వ స్థితిని పొందాలి. ఇది అర్హత్ స్థితి కంటే మహానీయం, సమున్నతం." ఇది మహాయాన మతం, ఈ మహాయాన ధర్మాన్ని పరిశీలిస్తే దీనికి, భగవద్గీతలో చెప్పిన ధర్మానికి భేదం కనిపించదు. బుద్ధుడొక సామాన్యమానవుడు కాదని,

దేవాదిదేవుడని, సద్దర్శ పుండరీకం తెలుపుతుంది. అతడు కృపాసాగముడు, జీవుల మోక్షంకోసం అతడే ప్రయత్నించి సాదిస్తాడు.

పూర్వసిద్ధిని గురించి ఆశ్చర్యమొకటి అన్నాడు:- అది కూన్య ప్రదేశం వంటిది. అద్భుతముక్క- తళతళ వంటిది, కాళ్ళతమైనది. సర్వవస్తువులూ దానిచేతనే పరిపూర్ణత పొందుతున్నాయి. సర్వజీవదళలూ దానిలోనే ప్రతి పలిస్తాయి. దానిలో ప్రవేశించేదీ, పోయేదీ, నశించేదీ ఏమీలేదు. అది సర్వ కలుషాలకూ అతీతమైన ప్రజ్ఞాసారం.

ఇలా క్రిస్తు శకారంబంలో మొలకెత్తిన మహాయానం నాగార్జునాచార్యునితో మహా పటవృక్షంగా పెరిగింది. దానికి దిగ్గాచార్యుడు మొదలైనవారు ప్రోదిచేశారు.

బౌద్ధ ధర్మం

చైత్యవాదులకు దాన్యకడుకం ప్రధానారామం. వీరిలోను, పూర్వజైరీయ అవరజైరిక, సిద్ధార్థక, రాజగిరిక అనే వర్గాలు ఏర్పడ్డాయి. ఈ చైత్యకుల నుంచే మహాయానులు క్రిస్తు శకారంబంలో ఏర్పడ్డారు. చైత్యకులందరే చైత్యం కట్టాలనేవారు.

ఈ మహాయానం తర్వాత దేశమంతటా వ్యాపించింది. దీనినిబట్టి తెలుగు వారు ఎక్కువగా మహాసాంఘికుల పైనే మొగ్గారనడం స్పష్టం. మహాయానం తర్వాత వజ్రయానమైంది. ఇదే బౌద్ధంలో చివరిదశ, మహాసాంఘికులు బుద్ధుణ్ణి లోకాతీత ఆతిమానుషవ్యక్తిని చేశారు. స్థవిరవాదులు అతని మానవ తను రక్షించారు.

మహాయానం ఒక మహాత్తర ఆదర్శాన్ని ఎదుట నిలుపుతుంది. దీనిలో త్యాగం ముఖ్యం. ఏదీ ఆజేయం కాదు. బోధిస్తత్వ అవతారస్పృష్టి ఈ త్యాగ నిరూపణకే. ఈ త్యాగంవల్లనే బౌద్ధమతం అప్టనిస్థాన్ నుండి జపాన్ వరకు, సైబీరియా నుండి జావావరకు మానవజాతిని ఆకర్షించి, ఆయా ప్రాంతాలను కళామయం చేసింది.

ఈ మహాయానం మరొక ఈవి దర్శనం. ఈ సంప్రదాయం ఉన్నత దర్శన శాస్త్రాన్ని మనకు ప్రసాదించింది. రెండవ శతాబ్దపు నాగార్జునుడు, ఆయన వ్యాఖ్యాతలు, నాల్గవ శతాబ్దపు అసంగుడు ఈదర్శనాలను తీర్చిదిద్దారు. అసంగుడు ఈ విశ్వాన్ని క్షణక్షణ పరివర్తన శీలమన్నాడు. దీనికి అవవాదం లేదన్నాడు. అందువల్లనే తన మతానికి అనాత్మవాదమన్నాడు. నాగార్జునుడు ఈ అనాత్మ వాదాన్ని, అనిత్యత్వాన్ని, ఆధారం చేసుకొని తన కూన్యవాదాన్ని లేక సాపేక్షవాదాన్ని నిరూపించాడు. అతడు పదార్థ జగత్తును సర్వత్రా క్షణికత, అనాత్మవాద సిద్ధాంతాలను ప్రయోగించి, అన్ని వస్తువులు కూన్యమని, సార కూన్యమని ఉద్ఘోషించాడు.

ఆంధ్రదేశపు బౌద్ధాచార్యులలో నాగార్జునుడు ప్రథమగణ్యుడు. ఇతడు విదర్భలో ఒక బ్రాహ్మణ వంశంలో జన్మించాడు. వైదికమతాన్ని బాగా అధ్యయనం చేశాడు. ఇతడు సర్వతోముఖ ప్రజ్ఞాశాలిగా, తత్వశిఖామణిగా, మహాకవిగా ప్రసిద్ధి చెందాడు. శ్రీపర్వతోపరితలంపై మహాయానపీఠం నెలకొల్పాడు. నాగార్జునికి ముందునుంచే శ్రీపర్వతం (నాగార్జునకొండ) మహా విహారాలకు, చైత్యాలకు, విద్వద్వరులకు, బౌద్ధ భిక్షువులకు ఆటవట్టు. ఇతడు శాతవాహన రాజవంశీయుడైన యజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణికి మిత్రుడు. ఇతడు క్రిస్తు శకం 70-99 లలో వున్నవాడు. యజ్ఞశ్రీ నాగార్జునునికోసం సంమారామా

లను శ్రీవర్యతంపై నిర్మించాడు. పాపియాన్ దీనిని పారావత విహార మన్నాడు. నాగార్జునుని ప్రోత్సాహంవల్ల శాతకర్ణి అమరావతి చైత్యానికి రఘుణీయ వరణం నిర్మించాడు. నాగార్జునుడు శాతకర్ణికి ఒక లేఖ లిఖించాడు. ఇది సుహృద్దేఖ అనే పేరుతో దిబెట్ చైనా రాషట్రంలో అనువాద రూపంలో సురక్షితంగా వుంది. ఈ లేఖలో నాగార్జునుడు తన మిత్రునికి ధర్మయుతమైన సందేశమిచ్చాడు.

నాగార్జునుడు తన సిద్ధాంత ప్రతిపాదకంగా మార్గమికకారిక, విగ్రహ వ్యావర్తిని అనే గ్రంథాలు రచించాడు. బుద్ధుని వాదానికంతా మూలభూతమైన ప్రతీత్య సముత్పాదమనే దానిని నాగార్జునుడు శూన్యవాదమనే వర్ణాయంతో చెప్పాడు. బుద్ధుని ధర్మసం అనిత్య, దుఃఖ, అనాత్మలనే సూత్రంపై నిబద్ధం. స్థూలంగా బుద్ధధర్మసం నవాంగం.

(1) షణ్ణికవాదం (2) ప్రతీత్య సముత్పాద్యం (3) అనాత్మవాదం (4) అ-బౌద్ధికవాదం (5) అనేశ్వరతవాదం (6) దశకథనీయాలు (7) ఆలోచనా త్యంతం (8) సర్వజ్ఞత్య నిరసనం (9) నిర్వాణం.

బుద్ధుడు కార్యకారణాలను అవిచ్ఛిన్నసంతతిగా ఒప్పకోడు కాని, ఇది జరిగిన తర్వాత అది జరుగుతుంది అనేదాన్ని అంగీకరించాడు. ఒకదాని నాశనంతర్వాత రెండవదాని ఉత్పత్తి. ఈ నియమాన్ని ప్రతీత్య సముత్పాదం అన్నాడు. ప్రతి ఉత్పాదనకు ఒక ప్రత్యయం వుంటుంది. ప్రత్యయమంటే హేతువు. అనగా ఒకటి గడచిన తర్వాత, నష్టమయిన తర్వాత రెండవది పుట్టడం ప్రతీత్య సముత్పాద్యం. కార్యకారణ నియమం అవిచ్ఛిన్నం కాదు. విచ్ఛిన్న ప్రవాహం. దీనినే నాగార్జునుడు శూన్యమన్నాడు.

నిర్వాణమంటే దీపంగాని, మంటగాని ఆరిపోవడం. ప్రతీత్య సముత్పన్నమైన నామరూపాలు తృప్తావేగంతో కలిసి జీవన ప్రవాహరూపం ధరించి ప్రవహిస్తుంటాయి. ఈ ప్రవాహపు అత్యంత విచ్ఛేదమే నిర్వాణం. పోసిన నూనె, వత్తి, లేక మరొక ఇంధనం కలిపిపోయిన తర్వాత మళ్ళీ నూనె, వత్తి, ఇంధనం లేనప్పుడు మంటగాని, దీపంగాని ఆరిపోయినట్లు ఆస్రవాలు - మనో మాలిన్యాలు క్షీణించిన పిదప ఈ జన్మ మరణాలు నశిస్తాయి. నిర్వాణమంటే ఆరిపోవడం గదా! కాని బుద్ధుడు నిర్వాణగతుడైనవాడు మరణించిన పిదప ఏమవుతుందనే విషయం చెప్పడానికి నిరాకరించాడు.

షణ్ణికవాదాన్ని నాగార్జునునికి పూర్వమున్న ఆచార్యులు యత్ సత్ తత్ షణ్ణికం. ఏది వాస్తవికమో అదంతా షణ్ణికం అని వివరించారు. అలానే ఏది షణ్ణికం కాదో అది వాస్తవికం కాదని కూడా అన్నారు. ఇట్టి స్థితిలో కార్య

కారణాలమధ్య వుండే సంబంధాన్ని సాదించేవస్త్రువు వుండడానికి ఏజలేడు. అందువల్ల బుద్ధుడు కార్యకారణ నియమం గురించి "అస్మిసతి ఇదం తవతి" అని చెప్పాడు. కారణం వుంది కాబట్టి కార్యం రూపొందుతున్నది. కారణం నాశనమైన పిమ్మట కార్యం ఉత్పన్నమవుతుంది. రెండూ కలిసి ఏకకాలంలో వుండవు.

ప్రతిదీ శూన్యమని నాగార్జునుని వాదం. శూన్యం అంటే సత్యం అసత్యం, ఉభయం అనుభయం కూడ కానిది. వదార్థాలన్ని స్యవ్యామతాః అస్థిరాలు. అందువల్ల అసత్యాలు అనగా శూన్యాలు.

"తత్తత్త్వాన్య యదుత్పన్నం
నోత్పన్నం తత్స్వభావతః."

కారణమున్నదంతా అసత్తు. పుట్టినదానిమీద, కార్యమీద ఆధారపడినది నిజమైనది కాదు, అప్పు స్వధనం కానట్లు. మన అజ్ఞానంవల్ల దృశ్యమాన జగత్తు వుంది. ప్రజ్ఞ అలవడినప్పుడు మిథ్యాజ్ఞానం కరిగి శూన్యం ఏర్పడుతుంది. ఇది పరమసత్యానికి సంకేతం. కేవలం శూన్యం కాదు.

శాశ్వత వాదానికి (doctrine of eternity), ఉచ్ఛేదవాదానికి (doctrine of annihilation) మధ్య మార్గం కావడంవల్ల నాగార్జునుడు తన వాదాన్ని మార్గమిక వాదమన్నాడు.

మార్గమికవాదం ప్రధానాంశం పూర్తిగా ఉపనిషత్సిద్ధాంతమే. కాని మార్గమికములు ఎంతమేర ఉపనిషత్సిద్ధాంతాలనుంచి గ్రహించారన్నదానిని పరిశోధన చేయవలసి వుంటుంది. నిజానికి వీరు ఉపనిషత్సిద్ధాంతానికి, అద్వైతానికి సేతువువంటి వారనవచ్చు. కనుక అద్వైతులను ప్రవృత్తు బౌద్ధులనే అభిషాఠాకాన్ని పూర్తిగా కొట్టివెయ్యలేము. అలాగే మార్గమిక వాదులనూ ప్రవృత్తు దైవతులని అనవచ్చు.

ఈ శూన్యవాదమే వీరబ్రహ్మం, వేమన మున్నగు తెలుగు యోగివేదాంతులు చెప్పిన బయలు అని మిత్రులు, తెలుగుభాషా సమితి విజ్ఞాన సర్వస్వ సంపాదకులు చీమకుర్తి శేషగిరిరావుగారు అంటున్నారు. వారిది శంకరుల అద్వైతం కాదు. శూన్యవాద బౌద్ధం నుంచి, ప్రజ్ఞాసామాన్యం నుంచి వ్యాపించిన కొన్ని సిద్ధాంతాల పరిణామమే వారిదని, అందువల్ల వారు అద్వైతస్థితిని "బయలు" అన్నారని ఆయన అంటున్నారు.

(డాక్టర్ ఆర్. సుబ్రహ్మణ్యం స్మారక - సంచిక 1983 నుంచి)

బౌద్ధ సాహిత్యం: ఆంధ్ర బౌద్ధాచార్యులు

వైదిక భాషకు సమానాంతరంగా ఎదిగిన పాలీ ప్రాకృతంలో బుద్ధుని పూర్వం సాహిత్యం ఉందనే ఉంటుంది. ప్రజలు ప్రాణంలేని బొమ్మలు కాదు గదా! తమ సుఖదుఃఖాలు, వినోదవిలాసాలు తెలుపడానికి ఏవో మాటలు అనే ఉంటారు; పాటలు పాడే ఉంటారు. అవి భిలమై ఉండి ఉంటాయి. మనకు తెలిసినంతలో పాలీ భాషలోను, ఇతర ప్రాకృతాలలోను మనకు లభించే సాహిత్యం బుద్ధుని ఉపదేశాలు, మహావీరుని ఉపదేశాలూను.

బుద్ధుడు పాటలీపుత్ర పరిసరభాష అయిన పాలీభాషలో తన ప్రసంగాలు చేశాడు. పాలీ సాహిత్యపు ఊసే ఎత్తలేదు. ఆయన ప్రసంగాలు, ఉపదేశాలు అపారసాహిత్యమైంది. బుద్ధుని కాలంలో ఈ సాహిత్యాన్ని పరిరక్షించడానికి ప్రయత్నమేదీ జరుగలేదు. ఇది కేవలం వేదంలాగ ప్రవచన చింతన రూపంలో మాత్రమే ఉండేది. లిఖితరూపం పొందలేదు. బుద్ధుడు తన మాటలకు అపార్థం లాగకుండా జాగ్రత్త పడవలసిందని శిష్యులను హెచ్చరించాడు. కాని అపార్థంలాగడమే జరిగింది, బుద్ధుని నిర్యాణానంతరం.

సుబద్ధుడనే వృద్ధభిక్షు బుద్ధుని నిర్యాణానంతరం క్రమశిక్షణ విషయంలో తనను నిర్బంధించేవారు ఎవరూ లేరుగదా అని సంతోషించి, బుద్ధుని మాటలను తన సౌకర్యం ప్రకారం వ్యాఖ్యానించడం ప్రారంభించాడు. "అథ బో సుబద్ధో బుద్ధ వబ్బటితో తే భిఖ్వా ఏతద్ అవోచ. అలం ఆవుసో. మాసోచిత్త, మాపరిదేవిత్త. సుముత్తామయం తేన మహాసమజేన, ఉపద్ధూలాచ హామ, ఇదం వో కప్పటి, ఇదం వో న కప్పటితి. ఇదానీ పనమయం యం ఇచ్చిస్సామ తం కరిస్సామ, యం న ఇచ్చిస్సామ, తం న కరిస్సామతి."

బుద్ధుని నుంచి ప్రవజ్ఞ పొందిన సుబద్ధుడనే వృద్ధభిక్షు తక్కిన భిక్షులతో ఇలా అన్నాడు. "భిక్షులారా శోకించడం చాలు. ఏడవకండి. మహా శ్రవణాని పీడవిరుగడ అయింది. ఇది మీభిక్షపాత్ర ఇదికాదు అని చెప్పేవాడెవడూ లేడు. మనమిప్పుడు మన ఇష్టం వచ్చింది చేయవచ్చు. ఇష్టంలేంది మానవచ్చు."

సుబద్ధుని మాటలకు కినిసిన థేరులు కొందరు మహాకాన్యవధేరుని నాయకత్వంలో ప్రథమ సంగీతి మహాసభ, రాజగృహంలో జరిపారు. ఈ సంగీతి

బుద్ధుని ఉపదేశాలన్నింటినీ సంపూర్ణంగా సేకరించి, ధర్మ (సిద్ధాంతం), వినయ (నియమ నిబంధనలు) అనే రెండు విషయాలను నిర్ణయించింది. తర్వాత వందసంవత్సరాలకు జరిగిన రెండవ సంగీతిలో వినయ నియమ నిబంధనలను ఉల్లంఘించిన వారిపై చర్య గురించి చర్చ జరిగింది. ఇది వైశాలీ నగరంలో జరిగింది. అశోకుని ఆధిపత్యంలో జరిగిన మూడవసంగీతిలో బుద్ధుని ఉపదేశాలు మొదలయినవి, మూడు పటకాలుగా-సుత్త, వినయ, అభిధమ్మ అని నిర్ణీతమయ్యాయి. పటకమంటే గంప. ఈ సభలో బుద్ధుని బోధనలపై తప్ప అభిప్రాయాలు తొలగించబడినాయి. విదేశాలకు బౌద్ధ ప్రచారకులను పంపాలనే రీత్యానం కూడా జరిగింది. తదనుగుణంగానే అశోకుడు తన కుమారుడయిన మహేందుని బౌద్ధధర్మ ప్రచారం కోసం సింహళానికి పంపాడు.

వినయ పటకం :

వినయపటకం బౌద్ధ సన్యాసుల నియమ నిబంధనలకు సంబంధించినది. బౌద్ధమతంలో కొత్త వానిని చేర్చుకునే విధానం, ఆయా కాలాలలో చేసిన పాపాలను ఒప్పకోవడం, వైద్యచికిత్సా పద్ధతులు, పరస్పర వివాదం, వైషమ్యం కలిగినపుడు అవరించవలసిన రీతులు మొదలయినవి ఈ పటకంలో నిర్దేశించబడినాయి.

సుత్త పటకం :

బుద్ధుని ఉపదేశాలు, సిద్ధాంతాలు తెలిపే భాగమిది. దీనిలో దీఘనికాయ, మధ్యమనికాయ, ఖుద్దకనికాయ, సంయుత్తనికాయ, అంగుత్తనికాయ అనే ఐదుభాగాలున్నాయి. నికాయ అనడానికి మారు అగమ అని కూడ వ్యవహరిస్తారు.

మొదటి నాలుగు భాగాలలో బుద్ధప్రవచనాలు, శిష్యుల అభియోగాలు, వాదాలు ఉన్నాయి. ఇది చాలవరకు వచనమే. అక్కడక్కడ పద్యాలూ ఉన్నవి. దీఘనికాయంలోని 16వ మహాపరినిర్యాణ సుత్తంలో బుద్ధుని అంత్య దినాలలో జరిగిన విషయాల వర్ణన ఉంది. సంయుత్తనికాయంలో ముఖ్యమైంది ధర్మచక్ర పరివర్తన సూత్రం.

ఖుద్దకనికాయంలో ఖుద్దకవాదం, దమ్మవదం, ఉదాన గ్రంథం, ఇతిపుత్తుక, సుత్తపాత, విమానవత్తు, పేతవత్తు, థేరగాథలు, థేరీగాథలు, జాతకకథలు ముఖ్యమైనవి.

అభిదమ్మ పీటకం :

దీనిలో ధర్మవివరణ, నీతి, మనస్తత్త్వం, జ్ఞానస్వరూపం మొదలయిన వివిధ విషయాల చర్చ ఉంది. రచన శాస్త్రీయంగా కొనసాగింది. ఈ అభిదమ్మ పీటకానికి బర్మాదేశంలో గౌరవ ప్రధానాలు ఎక్కువగా ఉన్నాయి.

మిళింద వస్త్ర :

పీటికాల తర్వాత గొప్ప పాఠీగ్రంథం మిళింద వస్త్ర. దీని రచనా కాలం క్రీస్తు పూర్వం రెండవ శతాబ్దంలో మెనాందర్ అనే రాజా కాలంలో. ఇతడు ఇండో-బాక్టీరియన్ రాజు. స్వేచ్ఛగా బౌద్ధమతం స్వీకరించి మిళిందుడని విఖ్యాతుడయ్యాడు. మిళిందవస్త్రలో మిళిందునికి, నాగసేనుడనే అప్పటి గొప్ప బౌద్ధాచార్యునికి బౌద్ధధర్మం గురించి జరిగిన చర్చ సంభాషణ రూపంలో ఉంది. పీటకాల తర్వాత ఇదే ప్రమాణ గ్రంథం.

ఈ గ్రంథం మొదట సంస్కృతంలోను, వాయవ్య సరిహద్దు ప్రాంతపు ప్రాకృతంలోను రచితమైంది. తర్వాత సింహళంలో దీనిని పాలీభాషలో అనువదించారు.

నెత్తి పకరణ :

నెత్తిపకరణ మిళింద వస్త్రకు సమకాలికమైన రచన. దీనిని బుద్ధుని ప్రముఖ శిష్యుడైన మహాకచ్చాయన రచించాడని అంటారు. ఇది పీటికాల విషయాలపై వ్యాఖ్యాన రూపమైన రచన. బుద్ధుని ఉపదేశాలను సమన్వయ పరిచే ప్రథమ గ్రంథమిది.

దీనిని 5 వ శతాబ్ది వాడయిన ధమ్మపాల వ్యాఖ్యానించాడు.

పెటకోపదేశ :

మిళింద వస్త్రకు సమకాలికమైన మరొక రచన యిది. ఇది కూడ మహా కచ్చాయనే రచించాడంటారు. ఇది నెత్తిపకరణకు అనుబంధంగా కనిపిస్తుంది. నెత్తిపకరణలోని మూడు అధ్యాయాలు దీనిలో ఉన్నాయి. త్రిపీటికాలలోని అంశాలు చాల ఉల్లేఖింపబడ్డాయి దీనిలో. కొన్ని విషయాలలో ఇది నెత్తిపకరణలో స్పష్టంగాలేని విషయాలను వివరిస్తుంది.

పాలీ సాహిత్యం క్రీస్తుశకం ప్రారంభంలోను, తర్వాతను సింహళంలో భాగా అభివృద్ధి చెందింది. అశోకుని కుమారుడు మహేంద్రుడు సింహళానికి

వెళ్ళినప్పుడు త్రిపీటికాలలో పాటు అట్ట కథ అనే త్రిపీటిక వ్యాఖ్యలనూ వెంట తీసుకు వెళ్ళాడు. ఈ వ్యాఖ్యలన్నీ పాలీ భాషలోనే ఉన్నాయి. వీటిలో అంద కాట్ట కథ అనే ఒకటి. దీనిని బుద్ధమోక్షుడు సీమంతసారిక అనే వ్యాఖ్యలో "యం వన అందకాట్ట కథాయం అవర్తితై వముఖే అనావత్తి భూమియం వినా జగతియా సహితం సంధ్యా య కథితం, తోవట్టం తం అందకరట్టి పాదేక్కం ఏకచ్చద నాగ భపాలేయ సంధాయ వట్టం" అని ఉల్లేఖించాడు.¹

విసుద్ధిమగ్గ :

బుద్ధమోక్షుడు క్రీస్తుశకం 5 వ శతాబ్దంలో జీవించిన బౌద్ధపండితుడు. ఇతడు రచించిన విసుద్ధి మగ్గ అనే గ్రంథం హీనయాన బౌద్ధ సంప్రదాయంలో ఒక ప్రస్తావన గ్రంథం. ఇతడు ధమ్మసంగని అనే బౌద్ధ గ్రంథానికి అమూల్య మైన వ్యాఖ్య వ్రాశాడు.

ఇతడు బుద్ధగయ సమీపంలో ఒక బ్రాహ్మణ వంశంలో పుట్టాడు. క్రీస్తుశకం 413 ప్రాంతంలో సింహళం పాలించిన మహానామ అనే రాజా కాలంలో సింహళానికి వచ్చి, బౌద్ధమతం స్వీకరించి అనురాధపుర సంఘా రామంలో నివసించి పెక్కు గ్రంథాలు రచించాడని అంటారు. కాని, ఇతడు ఆంధ్రుడు కావచ్చు. ఆంధ్రదేశంలోనే చాల కాలం జీవితం గడిపాడు. మోరం దఖేటక గుహావాసి.

ఇతని సమకాలికులు బుద్ధదత్త, అనంద, ధర్మ పాలులు.

పాలీ లక్షణ గ్రంథాలు :

పాలీ లక్షణ గ్రంథాల చరిత్ర బుద్ధుని ప్రముఖ శిష్యుడైన మహా కచ్చాయనుని కాలంనుంచే ప్రారంభమవుతుంది. మహాకచ్చాయనుడే ప్రథమ వ్యాకర్త.

పాలీ వ్యాకరణంలో మూడు శాఖలున్నాయి. కచ్చాయన, మొగ్గలాన, నడ్దనీతి. మొదటి శాఖ భారతదేశంలో పుట్టి, సింహళంలో వర్ధిల్లింది. ఇది కాతంత్రిత సంప్రదాయానుసారి. రెండవ శాఖ పాణిని, చంద్ర, కాత్యాయనుల సంప్రదాయానుసారి. మూడవది బర్మాదేశంలో వర్ధిల్లింది. వీటిలో కచ్చాయన శాఖ ప్రాచీనం. ఈ మూడు శాఖల్లోనూ వ్యాకరణ చృందోలంకార గ్రంథాలు చాలు ఉన్నాయి.

1. పరిశోధన బుద్ధ జయంతి సంచిక - 1956 నవం.

సుబోధాంతర అనే అలంకార శాస్త్ర గ్రంథాన్ని దండి కావ్యాదర్శనం ఒకవదిలో సింహాకాద్యుడు సంపరక్షితుడు రచించాడు. ఇది చెప్పకోదగిన అలంకార శాస్త్ర గ్రంథం. దీనిలోని ప్రతి అలంకారానికి బుద్ధుని జీవితం నుంచి ఉదాహరణలు ఇవ్వబడ్డాయి.

ఇతరే వృత్తీదయ అనే చండోగ్రంథాన్ని రచించాడు.¹

హీనయాన సంస్కృత గ్రంథాలు :

హీనయాన బౌద్ధులు పాలీపీటకాలను సంస్కృతీకరించారు. వీటిపేరు. అగమ, వినయ, అభిధర్మ. సర్వాస్తీవాదబౌద్ధులు సంస్కృతంలో రచించిన పీటకాల భాగాలు కొన్ని గిల్గిత్ (ఇప్పుడు పాకిస్తాన్)లో దొరికాయి. మధ్య ప్రాచ్యంలోని హరోములో మరికొన్ని దొరికాయి.

మహావస్తు :

హీనయాన సాహిత్యంలో మహావస్తు చాల ముఖ్యమైనది. ఇది బౌద్ధ సిద్ధాంతాల, గాథల సర్వస్వమనదగినది. ఇది మహా సాంఘికులలో ఒకశాఖ అయిన లోకోత్తర వాదుల వినయ పీటకంలో మొదటి అధ్యాయమని అంటారు. దీనిలో బుద్ధుని జీవితకథ మూడు ప్రకరణాలలో వర్ణితం. దీనిలోని కథలు, సిద్ధాంతాలు పురాణదోరణిలో ఉండడం వల్ల వైదిక ధర్మప్రభావం కనిపిస్తుంది. బాష సరికొత్తమైన సంస్కృతం కాదు. విషయాల వునరుక్తి చాల ఉంది. కానీ ఇది పాలీ సంప్రదాయంలోని బుద్ధునికి సంబంధించిన గాథలను యథాతథంగా ఇచ్చింది.

దీని బాషనుబట్టి చూడగా ఇది క్రీస్తుకు పూర్వం 2వ శతాబ్దంలో రచితమైనట్టు తోస్తుంది. తర్వాత కాలక్రమాన విపులీకరించబడినది.

ఇవికాక జాతకమాల, అవదాన శతక, దివ్యావదాన, అవదాన కల్పలత మొదలయినవి సంస్కృత రచనలు.

మహాయాన సాహిత్యం :

ప్రాచీన పాలీ బౌద్ధ గ్రంథాలలో హీనయాన అనే మాటే కనిపించదు. ఈ వదం ప్రాచీన సంస్కృత బౌద్ధ గ్రంథాలలో కానవస్తుంది. కాని ఈ వదానికి మహాయాన గ్రంథాలలో ఉన్నట్టు అవమానకరమైన అర్థమేదీ లేదు.

పూర్వ గ్రంథాలలో ఈ రెండు శాఖలలో ఒకదానికి బుద్ధయాన, తథాగతయాన, మహాయాన, బోధితత్వయాన అనే పేర్లు కనిపిస్తాయి. రెండవ దానికి శ్రావకయాన, ప్రత్యేక బుద్ధయాన అనే పేర్లు కనిపిస్తాయి.

1. పరిశోధన బుద్ధ జయంతి సంచిక - 1956.

బుద్ధత్వం, తథాగతత్వం పొందడం గొప్పలక్ష్యం. ఈ మహాలక్ష్యంతో సాధన చేసేవారి యానం - మార్గం - మహాయానం-గొప్పయానం అని తదను యాయులు వివరించారు.

అంతకన్నా తక్కువ లక్ష్యంతోనే తృప్తిపడేయానం - మార్గం హీనయానం. అంటే ఈ మార్గానుయాయుల లక్ష్యం వై దానికన్నా తక్కువయింది. అర్హత్ స్థాయి వరకు వెళ్ళేమార్గం హీనయాన మయింది. ఈ రెండు పదాలకు తర్వాత ప్రచారంలోకి వచ్చిన అర్థాలు లేవు. హీనయానం సామాన్య మానవులకు, శ్రావకులకు ఉద్దేశించబడినది. మహాయానం సాధారణ ప్రజలకన్న మేధావులకు ఉద్దేశించబడినది. అనంగుడు తన మూత్రాలంకార అనే గ్రంథంలో ఈ మాటలకు మరొక అర్థమిచ్చాడు. మహాయానులు ఇతరుల నిర్వాణం తరువాతనే తమ నిర్వాణం కోరుతారని, శ్రావకయానులు లేక ప్రత్యేక బుద్ధయానులు మొదట తమ నిర్వాణం కోరుకునేవారని అనంగుడు వ్యాఖ్యానించాడు.¹

ఈ రెండు యానాలకు సంబంధించి మహాయానులు చెప్పే తాత్త్విక మయిన వివరణ ఇది: సత్యదర్శనానికి రెండు అవరణలు (Covers of Impurities) - క్షేణావరణం, జ్ఞేయావరణం అనేవి ఉన్నాయి. క్షేణావరణాన్ని నైతిక జీవితంతోను, వివిధ ద్యానాదులతోను తొలగించుకొనవచ్చు. హీన యానులు తమ నైతిక పద్ధతులలో ఈ క్షేణావరణాన్ని తొలగించుకొని అర్హతులు అవుతున్నారు. కాని జ్ఞేయావరణాన్ని తొలగించుకోజాలరు. కనుక వారు పుద్గలకూన్యతను - వ్యక్తిత్వ కూన్యతను దర్శించుకొనగలరు గాని ధర్మకూన్యతను, ప్రాపంచిక కూన్యతను అనుభూతి పొందలేదు. మహాయానులు ఈ రెండు క్షేణాలు తొలగించుకొని బుద్ధులు అవుతారు. అందువల్లనే తమయానానికి - మార్గానికి మహాయానమని పేరు ఆన్నారు.

లలిత విస్తరం :

మహాయాన బౌద్ధ సాహిత్యానికి లలిత విస్తరాన్ని ఒక విధంగా మార్గ దర్శక మనవచ్చు. బుద్ధుని నిర్వాణానంతరం మూడు శతాబ్దాలకే ఆయా ప్రాంతీయ భాషలలో బౌద్ధప్రచారం సాగింది. సంస్కృతంలోను సాగింది. వైదికుల వాదాలను, అవతార సిద్ధాంతాలను, స్వర్గాది పరలోకాలను ఎదుర్కొన్న దానికి ప్రయత్నాలు జరిగాయి. వాటి ఫలితమే లలిత విస్తరం. దీనిని లలిత విస్తర మహాపురాణమనికూడ అన్నారు.

1. Cultural Heritage of India Vol. I PP 503.

లలిత విస్తరం క్రీస్తుకు పూర్వం 3 వ శతాబ్దంలో అశోకుని కాలంలో రూపొందినట్లు విమర్శకులు చెబుతున్నారు. బుద్ధుని అవతార పురుషునిగా రూపొందించింది ఈ గ్రంథం. దీనిలో 27 పరివర్తనలు ఉన్నాయి. పరివర్తన మంటే భాగం. బుద్ధుని జన్మకారణం మొదలు దర్శనాత్మక ప్రవర్తనం వరకు గల చరిత్రను ఇది తెలిపింది పూర్తిగా పరమాత్ముడైన బుద్ధుని ఈ చరిత్రలో అప్పటి సాంఘిక పరిస్థితులు, ఆచార వ్యవహారాలు మొదలయినవి కూడ బోధ్యమైతాయి.

లలిత విస్తరం నిజానికి హీనయానంలో ఒక శాఖ అయిన సర్వాస్తీ బాదులది. కాని తర్వాత దానిని మహాయానులు తమ సంప్రదాయానికి అనుగుణంగా దీర్చుకున్నారు.

ఒక విధంగా బౌద్ధ శాఖలలోని మహాసాంఘికులు అనే శాఖ మహాయాన శాఖా సిద్ధాంతానికి మూలం. మహాసాంఘికుల ఆవాసం నాగార్జునకొండ, ఆసియా లాలు ఆధారంగా నాగార్జునుడు మహాయాన సిద్ధాంతాన్ని రూపొందించాడు. అపారమైన సాహిత్యాన్ని సృష్టించి, బుద్ధుని అవతారమూర్తిగా చేసి, సూతన మతాన్ని దేశమంతటా ప్రచారం చేశాడు.

నాగార్జునాచార్యుడు :

నాగార్జునుని జన్మగురించి పెక్కు వాదాలు ఉన్నాయి. ఇతడు విదర్భలో జన్మించాడని కొందరన్నారు. గుంటూరు జిల్లాలోని వల్నాడు తాలూకాలోని వేదల అనే గ్రామంలో జన్మించాడని బీబెడ్ చరిత్ర చెబుతున్నది. ఇతడు క్రీస్తు పూర్వం మొదటి శతాబ్దంలో (25) పుట్టి క్రీస్తు శకం మొదటి శతాబ్దంలో జీవించాడు. ఇతడు బ్రాహ్మణ వంశంలో జన్మించాడు. సింహభద్రుడనే గురువు వద్ద ఎనమిదవ ఏటనే సర్వాస్తీవాదమనే బౌద్ధమతశాఖా గ్రంథాలు పఠించాడు. పిదప శ్రావకుడుగా మారి, శ్రీ ప్రజ్ఞాకరుడనే పేరు పొందాడు. బౌద్ధాచార్యుడయిన పిదప నాగార్జునుడని విఖ్యాతి చెందాడు. నాగార్జున శిష్యుడైన శాతవాహన చక్రవర్తి దక్షిణ కోసలంలో ఇతని కొక విహారం కట్టించాడు. ఇతడు శ్రీవర్ణతం - నాగార్జునకొండలోని నివసించాడు. ఇతడు గౌతమి పుత్ర శాతకర్ణి (క్రీస్తుశకం 71-95) కాలం వరకు జీవించాడు. సూతన మతం - శూన్యమతం స్థాపించి దాని వివరణకు పెక్కు గ్రంథాలు రచించాడు.

ప్రజ్ఞా పారమిత సూత్ర, శతసాహస్రిక, సద్దర్శ పుండరీక, అవతంసక సూత్ర, గండవ్యూహ, అక్షయమతి నిర్దేశ సూత్ర, మాధ్యమిక కారిక,

విగ్రహ వ్యావర్తన, ఉపాయ హృదయ, ప్రమాణ విశేషన, అనుశోరయం, మధ్యాంతానుగమశాస్త్ర, దశరూపి విభాషాశాస్త్ర మొదలయినవి నాగార్జునుని గ్రంథాలు.

పిటిలో మాధ్యమిక కారిక 27 అధ్యాయాల గ్రంథం. దీనిలో నాగార్జునుని సూతన మతం వివరింపబడినది. బుద్ధుని అనాత్మసిద్ధాంతానికి ఇతడు శూన్య దర్శనమని పేరు పెట్టాడు. శూన్యతాజ్ఞానం లభించినవారికి సర్వవిషయాలు కరతలామలకం. మాధ్యమిక కారికలోని ప్రకమాధ్యాయం ప్రత్యయ పరిక్ష. దానిలోని ఒక కారిక (శ్లోకం) ఉదాహరిస్తాను.

దాదానాం నిస్సర్వదాదానాం

న సత్రా విద్యతే యతః,

సతీద మస్మిన్ దవ తీ

త్యే తన్నైవోపపద్యతే.

నాగార్జునుడు అవసంతక సూత్రంలో బోధిసత్వ సమంత భద్ధుని సృష్టించాడు. సద్దర్శ పుండరీకం భక్తిమార్గానికి మార్గదర్శకమైంది.

కొంతకాలానికి వారి భాష కూడ గ్రాంథిక భాష అయింది. నాగార్జునుడు పాలీని వదలి సంస్కృత భాషలోనే తన గ్రంథాలు రచించాడు. అప్పటి సంస్కృత పండితులను ఆకర్షించడం కూడ అతని ఉద్దేశం కావచ్చు. మహాయానవాదులు పీటకాలను కూడ సంస్కృతీకరించారు. దీనివల్ల ప్రాకృతాలకు ఆదరణ తగ్గింది.

నాగార్జుని గ్రంథాలు దాదాపు అతని కాలంలోను, అతని ఆనంతరం క్రీస్తు శకం (2, 3) శతాబ్దాలలోను చైనా, బీబెడ్ భాషలలో అమూలీయాలయ్యాయి. తన సిద్ధాంతాలపై వాత్సాయనుడు మొదలయినవారు చేసిన విమర్శలకు నాగార్జునుడే విగ్రహవ్యావర్తనలో సమాధానం చెప్పాడు. బహుశా ఇదే అతని చివరి గ్రంథం కావచ్చు. దీనికి అలదే సోపవజ్జవృత్తి అనే వ్యాఖ్య వ్రాశాడు. నాగార్జునుని మాధ్యమిక కారికలలోని కారికలు తర్వాతి శాస్త్రకారులందరికీ ఒరవడి అయ్యాయి. నాగార్జునుని గ్రంథాలలోని తర్కమే చాలా వరకు గౌడపాద, శంకర, శ్రీహర్ష, చిత్తుఖ, మదుసూదనులు స్వీకరించారు.

నాగార్జునుని గ్రంథాలపై తర్వాతి వారు పలువురు వ్యాఖ్యలు రచించారు అతని శిష్యులు, ఇతరులు. వారిలో మొదటివాడు ఆర్యదేవుడు.

అశ్వమేధుడు :

ఇతడు క్రీస్తుకు ఒకటవ శతాబ్దంలో ఉన్నవాడు. మహాయాన

శ్రద్ధాదానం అనే గొప్ప దర్శన గ్రంథం రచించాడు. ఇతని మరొక దర్శనగ్రంథం పరమార్థబోధిని త్త కావన.

ఆర్యదేవుడు:

ఇతడు క్రీస్తుపూర్వం 20 సంవత్సరం నుండి క్రీస్తుశకం 100 వరకు ఉన్నవాడు. బౌద్ధధర్మ ప్రవర్తకులలో వద్దాలుగవ వాడయిన శ్రీపలుడు ఇతని తండ్రి. ఆర్యదేవునికి దేవుడు, స్వీరదేవుడు, కాణదేవుడు అనే పేర్లు ఉన్నాయి. ఇతడు ఎక్కడ జన్మించాడో స్పష్టంగా తెలియదు. బౌద్ధ గ్రంథాలలో ఇతని జన్మస్థలం సింగల అని ఉంది. ఇతడు ధాన్యకటక సమీపవాదని, గుంటూరువాడని, బందరు సమీపంలోని సింగలమే ఇతని జన్మస్థలమని వివిధ మతాలున్నాయి. ఇతడు ధర్మప్రచారంకోసం సింహళానికి వెళ్ళినాడని చెప్పవచ్చు.

ఇతడు ఆచార్యనాగార్జునుని శిష్యుడు. ఆర్యదేవుడు నాగార్జునుని శిష్యుడని కుమారజీవుడు, చైనా దార్శనికుడు యువాన్ చ్వాంగ్ చెప్పారు. ఇతడు నాగార్జునుని వద్ద మార్కమిక సిద్ధాంతం అధ్యయనం చేస్తున్న కాలంలో నలండా విశ్వవిద్యాలయాలలో ఉన్న పండితులను జయించడానికి వైదిక దార్శనికులు బయలుదేరారు. నలండా పండితులు వైదికులను అరికట్టడానికి రమ్మని నాగార్జునుని వేడిచారు. ఆపుడు ఆర్యదేవుడు తాను వైదికులను వాదంలో జయించడానికి వెళ్ళుతాననగా, నాగార్జునుడు తన శిష్యుని సత్తాను తెలుసుకొనడానికి అతనితో వాదించాడట. ఆ వాదనలో ఆర్యదేవుడు అసమాన ప్రతిభ చూపడంవల్ల నాగార్జునుడు మెచ్చి అతనిని నలండాకు పంపాడు. ఆర్యదేవుడు అక్కడ విజయం సాధించి, మార్కమిక సిద్ధాంతాన్ని స్థాపించాడు.

ఇతని బోధనత్వ యోగాచార చతుశ్శతకం, శతశాస్త్రం, భ్రమప్రమంథాన హేతునీధి, హస్తబలం (నాగార్జునుని మార్కమిక కారికా వ్యాఖ్య) - ఇవన్నీ పాలీభాషలో ఉన్నవి. యోగాచార చతుశ్శతకంలోని చివరి తొమ్మిది అధ్యాయాలూ సంస్కృతీకరించబడినాయి.

జగత్తులో భానంచే వస్తువులన్నీ స్వభావ శూన్యాలని, ప్రత్యక్షాది ప్రమాణాలకు స్వతః ప్రామాణ్యంగాని, పరతః ప్రామాణ్యంగాని కుదరజాలదని ప్రవచించే న్యాయ వైశేషిక సాంఖ్య దర్శనాలను శతశాస్త్రం తీవ్రంగా విమర్శిస్తుంది. వైదిక దర్శనాలలోగల మోక్షవాదం, హిసయాల నిర్వాణం సరైనవి కావని భ్రమప్రమంథాన హేతునీధి వివరిస్తుంది.¹

1. తెలుగుభాషా సమితి విజ్ఞాన సర్వస్వం 4 వ సం. పుట 925-6.

ఆర్యదేవునికి మార్మపేట, రామంధ్రులనే వాడు శిష్యులు. అత్యమైనాడు కూడ ఇతని శిష్యుడని కొందరన్నారు.

ఆర్యదేవుడు తెలుగువాడనే నేడు సమ్మతమైనాను. తెలుగునాట అయ్యదేవరవాడనే ఇండిపేరు గల బ్రాహ్మణకాల ఉంది. బౌద్ధులు వలుపుడు బౌద్ధమత వతనాంతరం మరల వైదికమతం స్వీకరించారు. ఏరు మతం స్వీకరించినా ఇండిపేర్లు మారలేదు. అలాటి పేర్లలో అయ్యదేవర, సర్వదేవరతల్ల మున్నగునవి కొన్ని.

బుద్ధపాలితుడు:

నాగార్జునుని మధ్యమకారికలపై వ్యాఖ్య రచించిన రెండవవాడు బుద్ధపాలితుడు. ఇతని గురువు సంఘరక్షితుడు. ఇతడు దంతపుర విహారంలో ఆధ్యాపకుడుగా ఉన్నాడు. రెండవవాడు భావవివేకుడు.

భావ వివేకుడు:

భావవివేకుడు బహుశాస్త్ర పండితుడు. ఇతని మతంలో కపిల నాగార్జున మతాలు మేళనం పొందాయి.

ఇతడు కృష్ణాజిల్లా అవనిగడ్డ తాలూకా భావదేవరవల్లిలో జన్మించినట్లు పండితులు చెబుతారు. భావవివేకునికి భావదేవుడనే వ్యవహారమూ ఉంది గనుక, భావదేవరవల్లె అతని జన్మస్థానమో, బహుకాల నివాసస్థానమో కావచ్చును ఇతడు నాగార్జునుని మార్కమిక కారికలపై గొప్ప వ్యాఖ్య రచించాడు.

చంద్రకీర్తి:

బుద్ధ పాలితుని ప్రథమశిష్యుడు. ఇతడు మూలక దేశంలోని సమరల నగరవాసి. నాగార్జునుని మార్కమిక కారికలకు వృత్తి అనే పేరుతో వ్యాఖ్యానం వ్రాశాడు. ఇతడు క్రీస్తుశకం రెండవ శతాబ్దంలో ఉన్నవాడు.

పసుబంధువు:

బౌద్ధ దార్శనికులలో పసుబంధువు స్థానం అత్యుత్తమమైనది. కొన్ని విషయాలలో ఇతడు తన అగ్రజుడైన అనంగునికన్న మించిపోయాడు. క్రీస్తుశకం నాల్గవశతాబ్దంలో గాంధారదేశ రాజుదాని ఆయన పురుషపురంలో (పెషావర్లో) జన్మించాడు.

ఇతడు త్రిపిటికసారాన్ని అభిధర్మకోశ అనే పేరుతో రచించాడు. దీనికి భాష్యం కూడ తనే వ్రాశాడు. ఇది తర్వాతి వారికి మార్గదర్శకమైనది.

నేటికి కూడ అధిధర్మకోశం జపాన్, చైనా, టిబెట్టు, మంగోలియాలో పాఠ్య గ్రంథం. తేరవాదబౌద్ధులు కూడ దీనిలోని వాక్యాలను ప్రమాణంగా తీసుకో దంవల్ల ఇది చాలా వ్యాప్తి చెందినది. ఇతడు వైఖాషిక, యోగాదార సంప్ర దాయాలను గురించిన అనేక గ్రంథాలు వ్రాశాడు. అధిధర్మకోశం వాష్యంలో ఇతడు తన స్వతంత్ర భావాలను ప్రకటించాడు.

విజ్ఞాన వాదాన్ని గురించి "విజ్ఞప్తి మాత్రతానీధి" అనే పేర కారికాత్రిం శతినీ, కారికావింశతినీ రచించాడు. విజ్ఞానవాద గ్రంథాలలో ఇది అత్యుత్తమ మైంది. ఇది చీనాభాషలోకి అనుదితమైంది.

భారతీయ గ్రంథాలను చీనాభాషలోకి అనువదించి కీర్తి పొందిన కుమారజీవుడు (క్రి.శ. 402) వసుబందుని చరిత్ర రచించాడు. కాని అది నశించింది. చైనా అనువాదంలో పేరు పొందిన మరొక రచయిత పరమా ర్థుడు, ఇతని జీవిత చరిత్ర రచించాడు. ఇది చీనా సారస్వతంలో నిలిచి ఉంది.

వసుబంధుడు చంద్రగుప్త విక్రమాదిత్యుని కాలంలో (375-435) అయోధ్యలో బుద్ధమిత్రుడనే ఆచార్యుని వద్ద విద్యాభ్యాసం చేశాడు. అప్పుడు అయోధ్య రాణి, రాజకుమారుడు ఇతని శిష్యులయ్యారు. తర్వాత అసంగుని పిలుపుపై గాంధారానికి వెళ్ళి 61వ ఏట స్వస్థానంలో నిర్యాణం చెందాడు.

దిజ్ఞానాచార్యుడు:

ఇతడు గొప్ప తర్క విద్వాంసుడు. క్రీస్తుశకం 480-569 లలో ఉన్నవాడు. బౌద్ధమతంలో తర్కశాస్త్ర రచనలను ప్రవేశపెట్టిన వారిలో ప్రథముడు. ఇతనికి భదంతదీరనాగుడని కూడ వ్యవహారం. ఇతడు కాశిదాస్ మహాకవికి సమకాలిని ప్రతీతి. మేఘసందేశంలో దిజ్ఞానుని ప్రస్తావన ఉంది.

దిజ్ఞానుని జన్మస్థానం కాంచీనగర సమీపంలోని సింహవక్త్ర నగరమని కొందరన్నారు. అదేదో తెలియలేదు. ఇది తమిళపేరయిన సింగవాయి అనే దానికి అనువాదమేమో! నేటి నెల్లూరుకి విక్రమసింహపురమని పేరుంది. బహుశా ఈ విక్రమ సింహపురమే అనాటి సింహవక్త్రపురమేమో! ఇతడు చాలకాలం ఆంధ్రదేశంలో గడిపాడని, మహామహాపాద్యాయ సతీష్ చంద్ర విద్యాభూషణ్ ఆంధ్రదేశంలో గడిపాడని, మహామహాపాద్యాయ సతీష్ చంద్ర విద్యాభూషణ్ "హిస్టరీ ఆఫ్ ది ఇండియన్ లాజిక్" అనే గ్రంథంలో వ్రాశారు. ఇతని జన్మస్థలమేదైనా, ఇతడు ఆంధ్రదేశంలోని వేగి ప్రాంతంలోని విహారంలో నివసించినట్లు టిబెట్ గాథలు తెలుపుతున్నాయి. కనుక దిజ్ఞానుడొక్కడే అని భావించవచ్చును.

దిజ్ఞానుడు బ్రాహ్మవంశంలో జన్మించాడు. వార్తీపుత్రీయ బౌద్ధ సంప్రదాయానికి చెందిన నాగదత్తుడనే తిరువు వద్ద శిష్యుడై హీనయాన బౌద్ధం స్వీకరించాడు. పిదప పుద్గల సిద్ధాంతం విషయమై, నిర్యాణంలో అనువృత్త మయ్యే వస్తువు విషయమై గురువుగారిలో కలిగిన భేదాభిప్రాయంలో ఉత్తరా వచం వెళ్ళి ఆచార్య సుంబందుని శిష్యుడై హీనయాన, మహాయానాలను కూలంకషంగా అధ్యయనం చేశాడు. నలందాకు వెళ్ళి అచట దుర్ఘయుడు మున్నగు బ్రాహ్మణ వండితులను వాదంలో జయించి బౌద్ధాధిక్యం స్థాపించాడు. పిదప దేశమంతటా తిరిగి శాస్త్రార్థాలలో ఇతర వండితులను జయిస్తూ గొప్ప వాద కోలాహలముగా, మహా తార్కికుడుగా పేరు పొందాడు.

ఇతని ప్రధాన రచనలు ప్రమాణ సముచ్చయం, ప్రమాణ సముచ్చయ వృత్తి, న్యాయముఖం, హేతుచక్ర దమరుకం, ఆలంబన పరీక్ష, ఆలంబన పరీక్షావృత్తి, త్రికాల పరీక్ష, న్యాయావయవం - ఇవన్నీ తర్క గ్రంథాలు, సంస్కృత భాషా రచనలు. ఇతని కుండమాల నాటకం చాల గొప్పది. దీనిని సుగ్రహీత నామధేయలు మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు తొలిసారిగా చక్కని పీఠికతో ప్రచురించారు.

ఇతడు అక్షపాద కణాదాది తర్కశాస్త్ర వండితులు అవలంబించిన పంచావయవ వాక్యాన్ని మూడవయవాలకు కుదించి, ఉపమాన శబ్దాలకు ప్రామాణ్యాన్ని నిరాకరించి, ప్రత్యక్షానుమానాలను మాత్రమే స్వీకరించి, వాటికి నూతన లక్షణాలు నిర్వచించాడు.

ప్రమాణశాస్త్ర ప్రవేశం, న్యాయముఖం, అధిధర్మకోశ వ్యాఖ్యానం ఇతర రచనలు. ప్రమాణ సముచ్చయాన్ని వేంగి సమీపంలోని కొండగుహలో ఏకాంతంగా వనీస్తూ రచించాడట.

ఇతనిది మహిషపురమనే వాదం కూడ వుంది. మన రాజధాని శివారు లోని కొండాపురంలో ఇటీవల జరిగిన శ్రవ్యకాలవల్ల మహిష రాజవంశానికి చెందిన 4000 నాణేలు దొరికాయి. కనుక ఆ మహిషపురం కొండాపురం కావచ్చు; ఇతడు కొండాపురంవాడు కావచ్చు. దిజ్ఞానుడు తెలుగు వాడవ దానికి మరొక నిదర్శనం వేంగి సమీపంలోని కొండగుహలో ఏకాంతవాసం చేస్తూ, ప్రమాణ సముచ్చయాన్ని రచించడం. దీనిలో ప్రత్యక్షం, న్యాయాను వాదం, పరార్థానువాదం, త్రిరూప హేతువు, ఉపమాన శబ్ద ప్రమాణాల ఉండనం, న్యాయావయవాలు-అని ఆరధ్యాలున్నాయి.

గుండ్లను అందుకోదం, గండ్లు పూర్వదం, బరువు ఎత్తేటప్పుటి భంగిమలు. మొదలయిన కార్మికుల పనులను విషయంబందలలో ప్రవర సేనుడు ప్రవరు దనిపించుకున్నాడు.

లీలావరణ :

కోడిపాల కవి రచించిన లీలావరణ కావ్యంలో ఇతివృత్తం శాతవాహన సార్వభౌమునికి సింహాళ రాజపుత్రి లీలావతియందు కలిగిన ప్రేమగాథ. దీనిలో అశ్వానవిభాగమేమీలేదు. ఇరడు తన ప్రియురాలి పోర్టెతో ఈ కావ్యం రచించాడు. సింహాళదీప్ రాజకన్య ఓడలో బయలుదేరుతుంది తుపాను తాకిడికి ఓడ కొట్టుకొని సప్తగోదావరి తీరానికి వస్తుంది. అక్కడ ఒక ముని ఆమెను రక్షించడం, శాతవాహనుడు చూడడం. ఇదీకథ. కొన్ని దృశ్యాలు మనోహరంగా వర్ణితాలు. ఇది 5వ శతాబ్దానికి ఆధార్య చాక్లర్ బి. ఎస్. ఎల్. హనుమంతరావుగారు అంటున్నారు.

ధూర్తాఖ్యాన :

ధూర్తాఖ్యానం ప్రాకృత వ్యంగ్య రచన; 8వ శతాబ్దంలో ఉన్న హరిభద్రుడు రచించాడు. నలుగురు పురుషులు, ఒక స్త్రీ-బదుగురూ దూర్తులు. తమ తమ విచిత్రమైన అనుభవాలను చెబుతూ, వాటిని సమర్థించుకొనడానికి పురాణ గాథలను ఉట్టంకిస్తారు. భారతీయ ప్రాచీన సాహిత్యంలో ఇది అపూర్వమైన వ్యంగ్య రచన.

ఈ సందర్భంలో వల్లవ మహేంద్రవర్మ రచించిన సీతి ద్విషష్టిక అనే సంస్కృత ఆర్యాముక్తక కావ్యాన్ని కూడ అనిబద్ధ సాహిత్యంగా పేర్కొనవచ్చును.

చరిత్రలు :

పాలీ సాహిత్యంలోని చరిత్ర గ్రంథాలు అనిబద్ధ సాహిత్యంలోనే చేరుతాయి. దీపవంశ, మహావంశ శ్రీలంకలో వెలసిన గొప్ప పాలీ చరిత్ర గ్రంథాలు. ఇవి పాలీ అట్ట కథలు ఆధారంగా రచించబడినవి. దీపవంశరచయిత ఎవరో తెలియదు. మహావంశరచయిత క్రీస్తుశకం 5వ శతాబ్దం చివర జీవించిన మహానామా. వీటిలో గౌతమబుద్ధుని జీవితంతోపాటు భారత శ్రీలంకల రాజవంశాల చరిత్ర విపులంగా ఉంది. మొదటి మూడు బౌద్ధసంగీతుల వివరాలు ఉన్నాయి. అశోకుని సంతానమైన మహేంద్ర సంఘ మిత్రలు శ్రీలంకలో జరిపిన బౌద్ధధర్మ ప్రచారచరిత్ర ఉంది.¹

పాలీపా అవ్యరణం

వ అలహా కుగ్గామ దేశంబుదే,

హేమంతం వహి

విజ్ఞాయంతం వలాంగం. (2.4)

చరిత్రాలం. వల్లెటూరి దేవాయం ముందు ఒక బాటసారి చరిత్రాడు తానికీ గడ్డినెగడు వేసుకున్నాడు. గడ్డినెగడు ఎంతసేపు ఉంటుంది త్వరలో ముండి అరిపోతుంది. తాని లోపం నివ్వ ఉంటుంది. కనుక నెగడును కర్రతో తెలుకుతున్నాడు బాటసారి. అది ఎలా ఉందంటే, ఎలుగుబండిని చీలుస్తూన్నట్టు ఉందట. తాలిన గడ్డిమంట అరిపోగానే పల్లగా పెద్దగా రాశివలె, గుమ్మటం వలె కనిపిస్తుంది. కర్రతో తెలికితే లోపం నివ్వ కణకణలాడుతుంది. కవి దీనిని పొట్ట చీలుతున్న ఎలుగుబండితో పోల్చాడు.

గెహ్లాహ పలోఅహ ఇమం

పహనిల వలదా వజస్స అప్పేణ,

జాల సుల వదముద్విజ్ఞ

దంతజాలంటిం బోరం. (2.100)

ఏ తల్లి అయినా తన పిల్లడు చేసిన చెప్పలు గొప్పగా కనిపిస్తాయి. ఒక పిల్లడికి అప్పుడే పాలపండ్లు వచ్చాయి. ఆ పాలపండ్లతో రేగువండు కొరికాడు. రేగువండుపై పడిన రెండుగాట్లా ఆ పిల్లడి తల్లికి ఏమనిపించాయో మహా సందంతో భర్తవద్దకు వచ్చింది. ఇదిగో చూడండి. చీనుకోండి దీనిని. అంటూ నవ్వుతూ పిల్లడి పండ్లగాట్లున్న రేగువండును భర్తకు అందించింది.

ఇలాంటి సుందరమైన గ్రామీణ దృశ్యాలు గాథాసప్తకతి నిండా ఉన్నాయి.

చతుర్వాణికూడ అనిబద్ధ సాహిత్యమే.

సేతుబంధం :

సేతుబంధ కావ్యాన్ని కాళిదాసు శిష్యుడైన వాకాటరాజు ప్రవరసేనుడు రచించాడు. క్రీ.శ. 5వ శతాబ్దంవాడు. దీనిని దండి మొదలయిన వారు చాలా పొగిడారు. హనుమంతుడు సీతనుంచి చూడామణిని తెచ్చి ఇచ్చినప్పుటి నుంచి రావణవధానంతరం రాముడు అయోధ్యకు వెళ్ళేవరకు గం కథ దీని ఇతివృత్తం. భాష ప్రాకృతం.

ఇది రామకథే అయినా కేవలం కావ్యదృష్టితో రచితమైన మహాకావ్యం. వానరసేన ప్రస్తానం, వానరులు సేతువును కట్టడం, యుద్ధ హ్యూహాలు అపూర్వంగా వర్ణించాడు కవి. వంటెన కద్దేటప్పుడు వానరులు కొండలను.

ఇది ధమ్మవదంలో బాల వగ్గలోని 9 వ గాథ. ఇది కొద్దిగా సంస్కరణం పొందితే ఎలా సంస్కృత మవుతుందో చూస్తే ఆశ్చర్యం మవుతుంది.

"తచ్చ కర్మ కృతం సాదు యత్కర్త్యా నానుతవ్యతే,
యస్య ప్రతీతః సుమనా విపాకం ప్రతిసేవతే."

2. ధమ్మోచ విసయోచ అపిచ యదేవ మయా తగవత్ సమ్ముఖా నుతం సమ్ముఖా వటిగ్గహీతం తద్ ఏవాహం ధారేస్సామితి. (వినయ పీటకం.)

"ధర్మశ్చ వినయశ్చ అపిచ యదేవ మయా తగవత్ సమ్ముఖాత్ శ్రుతం సమ్ముఖాత్ ప్రతి గ్రహీతం తదేవాహం ధారయిష్యామితి."

క్రమంగా ఈ పాఠీ భాషకు పవిత్రత ఏర్పడింది. బుద్ధుని అనుయాయులు, తర్వాతివారు పాఠీ అనే వదాన్ని బుద్ధుని ఉపదేశాలకేకాక, వాటి వ్యాఖ్యానాలకు కూడ వాడినారు. పాఠీ అంటే వంక్రి, పద్ధతి, సంప్రదాయం అని వ్యాఖ్యానించారు— వంక్రి పాఠో ఇతిపి పాఠీ. అయం హి పాఠో. మూల గ్రంథం, మూల పదనం, బుద్ధుడు చెప్పిన తొలి మూలవిషయం అనే వ్యాఖ్యానాలూ బయలుదేరాయి. కాని, పవిత్ర భాష, పవిత్ర గ్రంథం అనే ఆర్థాలు రూఢమయ్యాయి. సిద్ధాంతం పాఠీతి పాఠీ — సిద్ధాంతాన్ని రక్షిస్తుంది గనుక పాఠీ అని అన్నారు. ప్రాచీనులూ, నవీనులూ కూడ పాఠీని మౌగడి ప్రాకృత మన్నారు. కాని బుద్ధుడు పాటలీపుత్ర వరిసర భాషలో తాను సహజంగా ప్రజలలో వ్యవహరిస్తున్న భాషలో ఉపదేశించాడు. ఆ భాష పాటలీ పుత్ర భాష గనుక — పాటలీ పుత్రీ — పాటలీ — పాఠీ అయిందని నేను భావిస్తున్నాను.

బుద్ధుడు తననాటి పాఠీ భాషలో ఉపదేశించినా, తాను కనుగొన్న నూతన సత్యాన్ని ప్రచారం చేయడానికి ఆయా ప్రాంతాల భాషలను కూడ వాడవచ్చునని శిష్యులకు అనుమతి ఇచ్చాడు. అందువలన వివిధ ప్రాంతాల ప్రజల అవసరాన్నిబట్టి ఆయా ప్రాంతాల భాషలలో ప్రచారం చేయడంవల్ల బుద్ధుని ఉపదేశాలు వ్యాప్తి చెందాయి. భారతదేశ వాయవ్య ప్రాంతంవారికి సంస్కృతం ఎక్కువగా పరిచితం కాబట్టి తర్వాత సర్వాస్తి వాడులుగా మారిన బుద్ధానుయాయులు సంస్కృతంలోనే ప్రచారం చేశారు. బౌద్ధ సంఘంలో ఆత్మధిక సంఖ్యాకులయిన మహాసామింకులు భారతదేశ పూర్వప్రాంతాలయిన మగధ అంగప్రాంతాలలో తమ భాష అయిన ప్రాకృత భాషలోనే ప్రచారం చేశారు; అక్కడి వారికి ఆ భాషలు బాగా తెలుసు గనుక. సర్వాస్తి వాడులు

జినవల్లభుని మహావీరస్వామి స్తోత్రమ్

సిద్ధార్థ గౌతముడు తథాగతుడై ఆర్య సత్యాలను సాక్షాత్కరించుకొని బుద్ధుడయినాడు. వారాణసి సమీపంలోని మృగదావంలో తాను దర్శించిన బోధిని ఇతరులకు చాచినాడు. దీనినే ధర్మచక్ర ప్రవర్తనమని బోధించారు. ఈ ధర్మచక్ర ప్రవర్తన వార్త దేశం నలుమూలకూ పాకినట్టి అంద్ర ప్రాంతానికి పాకింది. ఆ బోధిని — ఆర్య సత్యాలను సొంతం చేసుకొనడానికి కొందరు తెలుగువారు బుద్ధుని కడకు బయలుదేరినారు. వారిలో ఒకరిద్దరు చిత్రకారులూ ఉన్నారు. వారంతా పాటలీపుత్ర ప్రాంతంలో విహరిస్తున్న తథాగతుని దర్శించినారు. అతని వాగమృతాన్ని క్రోలినారు; చిత్రకారులు ఆయనను అసినవంకి మలో చిత్రించుకొన్నారు; అంద్రదేశానికి మరలినారు. బుద్ధుని సమకాలీన చిత్రాలతో, ఉపదేశ సంవయంతో ఈ విధంగా తెలుగువారికి బౌద్ధంతో సంబంధం బుద్ధుని సమకాలంలోనే కలిగింది.

బుద్ధుడు తాను సాక్షాత్కరించుకొన్న సత్యాన్ని పాటలీపుత్ర వరిసర భాషలో ఉపదేశించాడు. ఆ భాషను పాఠీ అని అన్నారు. పాఠీ భాష ప్రాకృతాలలో ఒకటి. ప్రాకృతాలే వరిష్కృతాలై — సంస్కారం పొంది సంస్కృత భాషగా రూపాంతరం చెందాయి. పాఠీ, ఇతర ప్రాకృతాలూ సంస్కృతమూ సమానాంతరంగా అభివృద్ధి చెందాయి. మొదటిది సామాన్య ప్రజల భాషగా, రెండవది సంఘంలోని పై వర్గాల భాషగా స్థిరపడ్డాయి. బుద్ధుని ఉద్దేశం ప్రజాసామాన్యాన్ని తన ఉపదేశాలతో ప్రబోధించి జ్ఞానంతులను చేయడమే గనుక అతడు పాటలీపుత్ర వరిసర ప్రాంతాలలోని ప్రజాసామాన్య వ్యవహార భాషలో ఉపదేశాలు చేశాడు.

ఈ పాఠీ ప్రాకృత భాష సంస్కృతానికి ఎంత సన్నిహితంగా ఉందో తెలుపడానికి రెండు ఉదాహరణలు ఇస్తాను :

1. "తంచ కమ్మం కతం సాదు యం కత్త్యా నానుతవ్యతే,
యస్య ప్రతీతో సుమనో విపాకం వటిసేవతే."

1. తథాగతుడు సత్యమార్గంలో నడిచినవాడు.

బొద్దులలాగే సంకర సంస్కృతంలోను రచనలు కావించారు. దీనిని వారు సమసంస్కృత ప్రాకృతభాష అన్నారు. జైనుల సంస్కృతం కూడ బొద్దు సంస్కృతంలోనే విలక్షణమైంది. సమ సంస్కృతమంటే సంస్కృత ప్రాకృతాలు సమానంగా ప్రయుక్తమైన రచన. జైనతుంగ, నీర్దనేన, వాదిరాజు, ధనంజయ, భూపాల, దేవనంది, సోమప్రభాదార్య, జంబూగుడు, వద్మానంద, జినప్రభసూరి, జినవల్లభసూరి, హేమచంద్రాచార్య, జినప్రభాదార్య, విమలాచార్య, ధనపాల, శోభనమున్యాదులు జైనస్తోత్రాలు రచించారు. వీరిలో కొందరు సమ సంస్కృత ప్రాకృతంలోను స్తోత్రాలు చెప్పారు.¹ వీటిలో మన వివక్ష జనవల్లభసూరి రచించిన మహావీరస్వామి స్తోత్రం.

ఈ జనవల్లభసూరి వేంగీ ప్రాంతం నుంచి వేములవాడకు వలస వచ్చి కన్నడ సామంతుడైన అరికేసరిని ఆశ్రయించిన పంప మహాకవి అనుజుడు. ఇతని గంగాధర శాసనాన్ని బట్టి పంప మహాకవి తెలుగునాటి తూర్పుభాగం నుంచి పడమటి భాగానికి వలస వచ్చాడని నిర్ణయం ద్వారా డాక్టర్ నేంటూరి వెంకట రమణయ్యగారు నిరూపించడంతో కన్నడ, తెలుగు సాహిత్యాల చరిత్రే మారిపోయింది.² ఆ శాసనం కన్నడ, తెలుగు సంస్కృతాలలో ఉంది. సంస్కృతవృత్తాలు, చివరన తెలుగుపద్యాలు ఉన్నాయి. ఇతడు సంస్కృతం లోను కవి గనుక, జైనాచార్యుడు గనుక సంస్కృతంలో మహావీరస్వామిస్తోత్రం మొదలయి వి రచించాడు. ఇతని రచన ఇదొకచో లభించింది. దీనిని తెలుగు విద్వాంసులకు తెలియజేయడం ఈ వ్యాసం ఉద్దేశ్యం.

మహావీర స్వామి స్తోత్రమ్

భావారివారణ నివారణ దారుణోరు

కణ్ఠీరవం మలయ మందర సారధీరమ్,

వీరం సమామి కలికాల కలజ్జ వజ్ర

సంభార సంహరణ తుణ్ణ తరణ్ణతోయమ్,

1

1. కావ్యమాల, 7వ సంపుటి, పుట 97-101 నిర్ణయ సాగర ప్రెస్, బొంబాయి, 1896.

2. జినవల్లభుని గంగాధర శిలాశాసనము, -పల్లవులు - చాళుక్యులు, పుట 257-283.

సంస్కృత భాషను ప్రచార సాధనంగా వినియోగించుకోడం ఇతరులూ ప్రభావితం చేసి ఉంటుంది. దానినే మహాయానులు పూర్తిగా అవలంబించి వృద్ధి పరచాడు. క్రమంగా పొలి మొదలయిన ప్రాకృతాలు వెనుకబడి పోయాయి.¹

బొద్దుల ప్రచార సంస్కృతం ప్రాకృత మిశ్రమమైన సంకర సంస్కృత మనే అనవలసి ఉంటుంది. అప్పుడు పై వర్గాలలో ప్రచారంలో ఉన్న వైదిక-బౌద్ధవిషయ - మహాభారతాది సంస్కృతం కన్నా బౌద్ధ జైన సంస్కృతాలు విలక్షణంగా ఉండేవి. బొద్దులు తిజ్ సుబంతాలను అప్పటి సంస్కృత వ్యాకరణాలకు అనుగుణంగా వాడలేదు. ప్రాకృత వ్యవహార రూపాలనుకూడ కలిపి కలగావులగవు సంస్కృతం వ్యవహరించాడు. దీనికి లలిత విస్తరంలో కావలసినన్ని ఉదాహరణలు :

"సురూపరూపా యథ దేవకన్యా
సువిభక్తగ్రాతా శుభనిర్మలాంగీ,
న సోస్తీ దేవో నచ మానుషో వా
యో మాయ దృష్ట్యాత లభేత తృప్తి."

ఇది మాయాదేవి వర్ణన. మాయాదేవి దేవకన్యలాగ సురూపరూప, తీర్చిదిద్దిన అంగాలుగలది, శుభకరమైన నిర్మలమైన శరీరం గలది. ఆమెను చూచి తృప్తి పొందని దేవతోకవాసిగాని, మనుష్యుడుగాని ఎవరూ లేడు. ఈ శ్లోకంలోని మొదటిపాదంలో యథ అనేపదానికి సరైన రూపం యథా. ఇది అవ్యయం. వలె అని దీని అర్థం. యథా అని దీర్ఘాంతంగా వాడితే చందో భంగం. నాల్గవ పాదంలో మాయాం అని ఉండాలి. మాయాం అని ప్రయోగిస్తే చందో భంగం. కనుక మాయ అని విభక్తి రహితంగా ప్రయుక్తమైంది. తృప్తి అని ఉండాలి. తృప్తి అని విభక్తి రహితంగా ప్రయుక్తం. ఈ సంకర సంస్కృతంలో రచయితలు శబ్దస్వరూపాలను తమ ఇచ్చ వచ్చినట్టు మార్చేవారు, విభక్తులను వివిధ లేకుండా వాడేవారు.

"యత్ర స్థిత్యా సుమతే
దర్శేష్యసి బోధినత్వ చరితమ్."

దర్శిష్యసికి మారు దర్శేష్యసి అని ప్రయోగించాడు సంకర సంస్కృత కవి.

బుద్ధునికి పరిష్క సమకాలీనుడైన మహావీరుడు కూడ తన సిద్ధాంతాలను ప్రజా వ్యవహారభాషలోనే ప్రచారం చేశాడు. కాని అతని అనుయాయులు

హేలావిలోల మణికుంజల రీధగల్లా
కట్టేల్లి పల్లవకరా వరకమ్ముకణి,
కేలీలమరమణి రమణీయహావా
నాలం నిహస్తు మిహ తే విమలాభిసంధిమ్.

9

సజ్జారి కిన్నరగణారవ వేణు వీణా
సంరావ భిన్న కలగేయ రవాభిరామా,
ఆకాలభూమి కుగురూహ కుదీ కుదేవ
సంబద్ధ బుద్ధ(ద్రి?)హరణి తవదేవవాణి.

10

సందేహ దావ జలవాహ మణివ జీవ
భావావభాస తరణిం భవనిందునావమ్,
ఆగామి కేవల రమా తరుణి వివాహ
దేవాగమం తవ నరా విమలా మహన్తి.

11

దేవా మహాపరిమలం తరలాలి జాల
ఝంకారహారి తవవీర సఖాను భూరి,
పుల్లారవిష్ట నవ సుందర సిన్ధువార
మన్దార కున్దక వరం కుసుమం కిరన్తి.

12

నిఃసీమబీమ భవ సంభవ రూఢ గూఢ
సంమోహ భూవలయ దారణ సారసీరమ్,
వీరం కువాస మలహారి సువారిపూర
ముత్తుజ్జ మార కరికేసరిణం నమామి.

13

భిన్నస్త మస్తరణ కారణ మస్తరాయం
సంరుద్ధరోగ సమవాయ మలోభమాయమ్,
ఉచ్చిన్న మోహ తిమిరావరణావసాయమ్
వీరం నమామి నవహేమ సమిద్ధకాయమ్.

14

వన్దారు వాసవ సురాసుర భాసురాలం
కారామలచ్చవి వరాగ సముద్ధరాణి,
సేవామి తే చరణ వారిరుహాణి భూరి
సందేహరేణుహరణోరు సమీర ఫీర.

15

దాదం విసారి గరిమా మహిమా తవేహ
బుద్ధో న దేవిగురుణా న పురస్తరేణ,
తం కోపవగస్తు మణిం జడిమాయోహ
మిథ్యామి కింతు తవ దేవ గుణాణుమేవ.

2

సంతో గుణా గుణిగురో తవ హస హంస
సీహర హర దవలా బహురీధవన్తి,
తే సోమ సూర హరిహర విరిశ్య బుద్ధ
మాయావి దేవ నివ హేన మలీమసావా.

3

దేవం భవస్త మవహాయ దురస్తమోహ
సంచ్చన్న బుద్ధి మిహిరా హా భూరికాలమ్,
సంసార నీల నిలయే బహు సంసరస్త
విష్టన్తి జస్తు నివహా సహ సిద్ధభావమ్.

4

ముగ్ధమ్ .

సానూయ సంగమ సురోరు సమూఢ దమ్మ
సంరమ్మ సంరమన సంచయ చ్చణ్ణభాసమ్,
హింసా సరోరుహ తమీరమణం చికోదా
హంకార కన్దల దలీకరణానీదణ్ణమ్.

5

వన్దేహమిన్దుదలబాల మమస్త భద (ద్రా)
సందోహ మన్దిరవరం దరకన్దకోలమ్,
గమ్మీర సమ్మవ జరామరణోరు నీర
సంసార సాగర తరికరణిం చ వీరమ్.

6

విశేషకమ్ :

ఉద్దామ కామభర భణ్ణ రమణ్ణ భణ్ణ
సంసన్ణ బన్దుర మురోరుహ భారభిన్నమ్,
దేహం సలీల వరిరిజ్జణ మజ్జుశ్శిణ్ణో
మజ్జీర చారుచరణం సరసం వహన్తి.

7

సంగేయ తాలలయ చ్చాన్స రచార చారీ
సజ్జారిణి కరణబన్ద కలాను సజ్జా,
ఉన్నాల నీరరుహ కోమల బాహువల్లి
భల్లివ విద బహుకామి కురణసంఘా.

8

అచ్చా మహానలిం కామ గణాలవారిం

చింతావారిం నమం చిత్త మహానముత్తమ్.

సంభోగ పుల్ల మివ మోహరంఁ లనన్తం

హే వీర సిన్ధుర నముద్ధర మే సమూలమ్.

23

నంపన్న సిద్ధిపుర సంగమ మ్మల్లలాయ

మాయారు వారిదుహిడే వర కుత్సరాయ,

వీరాయ తే చరమకేవల పుష్కలాయ

కామం నమోఽనమదయాదమన త్రమాయ.

24

హే దేవ కింకర మిమం పరిభావయే హ

మజ్జన్త ముద్ధర జరే భవసిన్ధుపూరే,

ఉత్తరణాయ కురు వీర కరావలమ్పం

భూయోఽనమజ్జన నిరన్తర చారిణో మే.

25

కుసమయ రుతమాలాభజ్జ సంహారవాయో

కుసయ కువలయాలీ దూరణే (చూర్ణనే) మత్తవాగ,

తవ గుణకణ గుమ్మే మే పరిణామ మిత్థం

విమల మపరిహీణం హే మహావీర పాహి.

26

అనయ నిబిడే పీఠాగాదే భయావహదుస్సహే

విరహ విరసే లజ్జాపుష్టే రమే భవవజ్జరే,

నిరయకుహరంగామి హాహం న సిద్ధి మహాపురీ

సరల సరణిం సేవే మూఢో గిరం తవ వీర హే.

27

నిరీహం గన్తారం పరమభువి మన్తర మఖిలం

నిహన్తారం హేలా కలికలహ....,

భవన్తం నన్తారో నహి ఖలు నిమజ్జన్తి భవభీ

మహాపారావారే మరణభయ కల్లోలకలిరే.

28

ఏవం సేవా పరిహరహయా(?) లోలమాలామణీధ

చ్చాయాలీధం ఖరకిరణభా భిన్నమమ్మోరుహం వా,

చిత్తాగారే చరణకమలం తే చిరం ధారిణో మే

సిద్ధావాసం బహుభవ భయరమ్మరీణాయ దేహి.

29

అచ్చామి తే చరణతామరహారి వీరా

సందాయ వత్సమ మహాగణధారి వాణి (?)

సంబన్ధ ముద్ధి కరుణారంభ రిజ్జసిద్ధ

నన్దావరీ దమిగణం చరణం చరన్తమ్ (?)

16

యుగ్మమ్ :

ఉత్పల్లదార కరవం కరారి వార

విద్విన్న కుమ్మ గం నాం కరాం నాగే

కుత్తసితోమర విలిన్న వరాసుదేహి

కక్కాల సజ్జలం భయావహ భూమితాగే.

17

సావేగ హంతురణ తామర ముల్లరుల్ల

కీలాంబాలన విహజ్జ కులావదుద్దే,

అబద్ధబాణ విసరే సహసా సువన్తో

వీరం నరా రణభరేఽరిభలం జయన్తి.

18

అసన్న సిద్ధి కమలా పరిరమ్మరమ్మ

దమ్మో? పాణిమివ మోహగిరిం కిరన్తమ్.

సంపత్తి తారణ మమజ్జల మూలకిలం

సేవన్తి తే న భగవన్త మమం హరన్తమ్.

19

అయాన భజ్జ దమరామయ సంవరాయ

చోరారి మారి విరహేణ చిరాయ దేవ,

భూమజ్జరే సునగరా నిగమా (?) విహార

చారణ తే పరమ ముద్ధర మామనన్తి.

20

నిఃసజ్జ నిఃసమర నిఃసమ నిఃసహాయ

నీరాగ నీరమణ నీరస నీరరంస,

హే వీర వీరిమ నివాస నిరుద్ధఘోర

సంసారచార జయ జీవనమూహబన్తో.

21

ఉల్లాసితార తరలామల హరిహారా

నారి గణా బహువిలాస రసాలసా మే,

సంసార సంసరణ సంభవభీ నిమిత్తం

చిత్తం హరన్తి కణ కిం కరవాణి దేవ :

22

ఉండును పెకలింది వేయడంలో వరాహం వండివాడు, గంధీరమయిన జనన జరామరణాలనే మహా ప్రవాహం గల సంసార సాగరాన్ని తరించడానికి నావ వండివాడు అయిన మహాపీడుణ్ణి నమస్కరిస్తున్నాను.

7. విశేషకమ్ - పోతరిందిన కామధరంతో నశించిపోయేది, అంగాల విలాసాలతో బంధురమైనది, స్తనభారంతో అరిసిపోయినట్టిది, సవిలాస గమనంతో మనోహరంగా రవళిస్తున్న అందెల పాదాలు గలది అయిన సుందర శరీరంతో బిప్పేది;.

8. గీతతాళ రయ చారదారీ చతురత గలది, కామశాస్త్ర బంధాలతో కుశలురాలు, తామర తూడులవంటి కోమలమయిన బాహువులు గలది, అనేక కాముకులనే జింకలను పొడిచిన భల్లం వండిది;

9. కపోలాలపై విలాసంగా కదలాడే మణికుండలాలు గలది, ఆశోకపు చివుళ్ళవంటి చేతులు గలది, శంఖంవంటి మెడ గలది, రత్నికీడలలో ఆరిచేరి నట్టిది, రమణీయ హావభావాలు గలది అయిన రమణి కూడ నీ పవిత్ర సంకల్పాన్ని పాడు చేయజాలదు.

10. ఓ దేవా! నీవాణి సంచరిస్తున్న కిన్నరుల పలుకులు, వేణు వీణా రావాలు కలిసిన గేయ ధ్వనివలె రమ్యమైనది, ఆచాలంలో కలిగే చెడు ఊహలను, చెడు బుద్ధులను, చెడు దేవతల సంబంధమయిన బుద్ధిని పోగొట్టేట్టిది.

11. దేవా! నీ ఆగమం (ఉపదేశం) సందేహాలనే దావానలాన్ని చల్లాల్సే మేఘాల వంటిది, చేతనా చేతన భావాలను ప్రకాశింపజేసే సూర్యుని వంటిది. ఆ ఉపదేశాన్ని విన్న నరులు పవిత్రులై భావి కైవల్యలక్ష్మి వివాహంతో సుఖానందాలు పొందుతారు.

12. ఓ వీరా! దేవతలు నీ సభలలో మహాపరిమళ భరితాలు, తిరుగు తున్న తుమ్మెదల ఝంకారాలతో హృదయాన్ని హరించేవి అయిన వికసించిన పద్మాలు, అప్పుడే విచ్చి సుందరంగా ఉండే వావిలి పూవులు, మందారాలు, మొల్లలు మొదలయిన పూవులను కలగలుపుగా వెదజల్లుతున్నారు.

13. ఎల్లలులేని భయంకరమైన సంసారంలో పేరుకొన్న, కంటికి కానరాని మోహమనే మృదావరణాన్ని చేదించడంలో బలమైన నాగలి వండివాడు, దుష్టమైన సంసార నివాసంలో అంటుకున్న మలాన్ని పోగొట్టగల పవిత్ర జలప్రవాహం వండివాడు, మారుడనే మహామతంగజానికి సింహం వంటి వాడు అయిన మహాపీడుణ్ణి ప్రణమిల్లుతున్నాను.

14. అంతరంగంలోని కలహ కారణాలను చెదించేవాడు, సంసారానికి

ఇతరం లే సమసంస్కృతస్తవ మహం ప్రస్తావయా మానీషా

నాశంసే జినవీర వేద్యవదవీం న ప్రాజ్ఞాభాగ్యక్రియమ్,

రీలాభాజ్ఞా న వల్లరప్రణయినీ బృహ్దాని కిం త్యర్థయే

నాదేదం ప్రతయ ప్రసాద విశదాం దృష్టిం దయాలో మయి. 30

ఇతి శ్రీ జినవల్లభసూరి ప్రణీతం సమసంస్కృత

ప్రాశ్నాకం శ్రీ మహావీరస్వామి ప్రోతమ్.

1. మనోవిహారాలనే ఏనుగులను అరికట్టడంలో భయంకర మహా కంఠీరపుడు, మలయ మందర పర్వతాల వలె ధీమడు. కలికాల పాపవంక సమూహాన్ని తొలగించడంలో ఉవ్వెత్తుగా లేచిన జంతురంగం వండివాడు అయిన మహాపీడుణ్ణి నమస్కరిస్తున్నాను.

2. ఓ దేవ! నీ మహిమ ఎంతో గొప్పగా ఈ లోకమంతటా వ్యాపిస్తున్నది. దీనిని దేవగురువయిన బృహస్పతిగాని, దేవరాజయిన పురందరుడు గాని తెలియలేకపోయారు. ఇది నిజం. ఆలాది మహిమా గరిమను తెలుసు కొనడానికి జడత్యానికి తాపలమైన నేను ఎవర్ని; నీ గుణాలలో అణువైనా అనుగ్రహించుమని మాత్రమే నేను కోరుతున్నాను.

3. గుణవంతులలో శ్రేష్ఠమయినవాడా! నీగుణాలు, సవ్యు, హంస, మంచు, ముత్యాలదండలలాగ తెల్లనివి. అవి ఎన్నటికప్పుడు ఇనుమడిస్తుంటాయి. వాటిని చంపుడు, సూర్యుడు, చిప్లువు, శివుడు, బ్రహ్మ, బుద్ధుడు మాయావులయిన దేవతలసమూహం మలినపరుచగలరా!

4. దురంతమైన మోహంధకారంతో కప్పవడిపోయిన బుద్ధి అనే సూర్యుడు గలవారై బహుకాలం సంసార సాగరంలో కొట్టుకొంటున్న జీవ రాసులకు నిన్ను వదలితే సిద్ధిభావం - మోక్షం లభించదు.

5. యుగ్మమ్ - అనూయా సంబంధం పెచ్చుపెరిగిన దేవతల ముదిరి పోయిన గర్వసంరంభమనే పెనుచీకటికి చంద్రాక్షానుని వండివాడు, హింస అనే కమలానికి శత్రువయన చంద్రుని వండివాడు, చిరకాలంగా పేరుకొన్న అహంకారపు దుంపను ముక్కలు ముక్కలుగా నరికివేయడంలో బద్ధదండం వండి వాడు,

6. చంద్రరేఖాలంకృతమైన పాలం గలవాడు, (చంద్రునివంటి పాలం నలవాడు), అత్యధికమైన కల్యాణ సమూహానికి నియమైనవాడు, భయమనే

21. నీవు సంగరహితుడిని, ఎవరితోను ద్వేషకలహాలు లేనివాడివి. సాటిలేనివాడివి. అసహాయశూరుడివి. రాగరహితుడివి. దేనిమీద ప్రత్యేకమైన మమకారం లేనివాడివి. కామేచ్ఛలేనివాడివి. లాలసలేనివాడివి. ఓ దేవా! దీప సమూహబంధో! దీరతతో నిరుద్ధమూ, హైరమూ అయిన ఈ సంసారంలో చరిస్తూ నివసేస్తూ సకలజీవులను ఉద్ధరిస్తున్నావు.

22. ఓ దేవా! ఉల్లాసం కలిగిస్తూ, మెరిసిపోతున్న స్వచ్ఛమయిన ముత్యాలదండలు ధరించి బహువిలాసాలతో మత్తుగా ఉండే నారీగణం మళ్ళీ ఈ సంసారంలో జననమరణాల భయం కోసం నా మనస్సును లాగుతున్నాయి. ఏమి చేయమన్నావు? చెప్పు.

23. ఓ మహావీరమహాగజమా! మలినమైన చిత్రమనే భూమిలో, కామగుణమనే పాదులో ఇచ్చి అనే నీటితో పెరిగి, చింతలనే ఆకులువేసి, సంభోగమనే పూవులుపూచి వెలిగిపోతున్న నామోహ తరువును కూకటివేళ్ళతో పాటు పెకలించివేయి.

24. ఓ మహావీరా! నీవు సిద్ధించిన నీడ్లి అనే పురంతో సంబంధమనే మంగళం పొందిన వాడివి, మాయ అనే మహా కమలపుతీగకు మహాగజం వంటివాడివి. మాయను సమూలంగా ఏనుగులాగ పెకలించి వేసేవాడివి. చిట్టచివరి (చరమ) కైవల్యాన్ని పొందిన పురుషపుంగవుడివి. సాటిలేని దయా దమాది గుణాలు కలవాడివి. అలాటి నీకు మళ్ళీ మళ్ళీ నమస్కారం.

25. ఓదేవా! నేను మహావేగంతోపారే భవసింధు ప్రవాహంలో మునిగి పోతున్నవాడిని. నిరంతరం అనమంజనమైన పనులు చేస్తున్నవాడిని. అలాటి వీ ఈ కింకరుణ్ణి ఉద్ధరించడానికి చేయిడిత-కరావలంబం-ఇవ్వు. (ఇంతవరకు వసంత తిలకావృత్తం.)

26. కుసమయమనే. అశుభసమయమనే. వృక్షపంక్తిని విరుగగొట్టడం లోను, ధ్వంసం చేయడంలోను మహామారుతం వంటివాడా, దుష్టనీతి అనే కలువపిండును సుగ్ధవేసే మత్తగజం వంటివాడా, మహావీరుడా నీ గుణ లేశసంబంధంవల్లనే నేను శుద్ధుడుగాను, గొప్పవాడుగాను పరిణమించాను. నన్నుకాపాడు. (మాలినీవృత్తం.)

27. ఈ సంసార పంజరం అనయంతో నిండి నిబిడికృతమైనట్టిది; అట్టడుగు వరకు బాధలతో ఉండేది; వియోగాలతో విరసమైనట్టిది; సిగ్గుల ముద్ద; ఎప్పుడూ భయాలతో దుస్సహమైనట్టిది. దీనిలో నేను కొట్టుమిట్టాడు తున్నాను. నరక కుహరంవైపు వెళ్తున్న నేను ఎంత మూర్ఖుణ్ణి? నీడ్లి

అంతరాయం వంటివాడు, రోగ సముదాయాన్ని నిరోధించినవాడు, రోకం మాయ లేనివాడు, మోహంధకారా వరణాల కోటలను విచ్ఛిన్నం చేసినవాడు. మెరుగుపెట్టిన బంగారు కాంతిగల దేహం కలవాడు అయిన మహావీరుణ్ణి ప్రణమిల్లుతున్నాను.

15. ఓ మహావీరా! ఇంద్రాది దేవతలు, అసురులు నీ పాదాలకు నమస్కరిస్తున్నారు. అప్పుడు వారి కిరీటాది అలంకారాల కాంతులు నీపాదాలపై పారాడుతాయి. అలాటి నీ చరణ సరోవరాలకు నమస్కారం చేస్తున్నాను. నీవు మహా సందేహాలనే రేణువులను ఎగురగొట్ట గల కుంభావారం వంటి వాడివి.

16. నీ చరణ కమలాల్లో భృంగాయమానమయినది, వంతమ మహాగజాల వాడితో సంసార సంబంధమైన బుద్ధితొలగి, కరుణా సముద్ర మన దగిన సిద్ధ సంఘాలుగల దమి (ముని) గణం కొలిచేది, నిరంతరం సంచరించేది అయిన నీ చరణయుగాన్ని పూజిస్తున్నాను. (ఈ శ్లోకం అర్థం సరిగా తెలియదు.)

17. యుగంమ్ - ఓ వీరా! యుద్ధాలు జరుగుతున్నాయి. వాటిలో శత్రువులు పడునైన ఆంతులుగల ఖడ్గాలు ధరించి ఏనుగు కుంభస్థలాలను సరికివేస్తున్నారు. ఆ సరికిన కుంభస్థలాల నుంచి రక్తనాళాలు వెలువలికి వచ్చి భయంకలిగిస్తాయి. కుంతం, ఖడ్గం, తోమరం మొదలయిన ఆయుధాలతో శత్రువుల దేహాలు తెగిపడుతున్నాయి. ఎటుదూచినా కంకాలాలతో రణభూమి భయంకరంగా ఉంది.

18. వేగంగా హలంకరిస్తూ ఓతిగొలిపే తలతెగిన దేహాల నుంచి చిమ్ముతున్న రక్తాన్ని తాగడానికి ఎగురుతున్న పక్షులగోలలో, బాణాల సమూహాల విసరుతో మహాభయానకంగా ఉన్న రణభూమిలో నిన్ను న్మరించే మానవులు ఎంతటి హైర రణాన్నయినా జయిస్తున్నారు.

19. సమీపించిన నీడ్లిలక్ష్మి గాఢాలింగనం కలిగించేవాడు, మోహవర్ష తాన్ని వజ్రపాణివలె సుగ్ధసూచగా చీసేవాడు, సంపత్తికి కారణమయినవాడు, అమంగలాలను సమూలంగా నాశనంచేసే దావానలం వంటివాడు. పాపాలను హరించేవాడు అయిన మహావీరభగవానుని ఎవరు సేవించడు!

20. ఓ దేవా! ఈ భూమండలంలో నీవు విహరించడంవల్ల బాధ, వరా జయం, ఉత్పాతం, రోగాలు, యుద్ధాలు, చౌరభయం, శత్రుత్వం, మృత్యువు మొదలయినవి లేక నగరాలు, నిగమాలు (పర్రకుల సంఘాలు) గొప్ప ఉత్సవాలు చేసుకొంటున్నాయి.

గమనం" అన్నారు. "ఇదేమిటండీ! ప్రాకృత కావ్య వ్యాఖ్యాతలందరూ అలాటి పదాలను 'ఇతి దేశి' అని నిర్దేశిస్తూనే ఉన్నారు కదా! వారు దేశ్యాలను ప్రాకృత ముద్ర వేద్దామనే వ్యామోహం లేనందున 'దేశి' అని ప్రత్యేకంగా పేర్కొన్నారు. రోలంబ, రింబోళి, లాలూరాది దేశిపదాలు ప్రాకృతంలో పేరి పోగా, వాటిని సంస్కృత పదప్రాంతంలో సంస్కృత మహాకవులుకూడా గతాను గతికంగా ప్రయోగించగా, 'మేదిసి' మున్నగు సంస్కృత నిఘంటువులు స్వీకరించి సంస్కృతముద్ర వేశాయి. "రోలంబశబ్దం సంస్కృతేపి కేచిద్గతాను గతికతయా ప్రయుంజంతే" అని ఆచార్య హేమచంద్రుడు దేశి పదకోశమైన 'దేశి నామ మాల'లో (7.2) చర్చించాడు" అన్నాను.

"పదకొండో శతాబ్దంలో పుట్టిన ఆచార్య హేమచంద్రుడా నీకు ప్రమాణం! దేశి నామమాల అనే తన దేశినిఘంటువులో హేమచంద్రుడు తద్వివా లనదగిన అమియణిగ్గమో, పురిల్లదేవో వంటి పదాలనూ దేశిపదాలన్నాడని దానిని రెండవసారి సంస్కరించిన శ్రీ వరవస్తు వేంకట రామానుజ స్వామిగారు పీఠికలో తెలిపారు చూచావుకదూ?" అన్నారు ఆయన వెలుకారంగా.

"చూడకేమండీ! ఆచార్య హేమచంద్రుడు తన కాలంలో సంస్కృత ప్రాకృత సాహిత్యాలలో యుగపురుషుడు. 1088లో జన్మించి జీవించిన 84 సంవత్సరాలూ తర్క, వ్యాకరణ, జైనవేదాంత శాస్త్రాలలోను, అలంకార సాహిత్యాలలోను ప్రామాణికమైన ఉద్గ్రంథాలు రచించిన వాగనుశాసనుడు. అలాటివాడు ప్రమాణం కాకపోతే మరెవరు ప్రమాణమండీ! హేమచంద్రుడు ప్రాకృత సాహిత్యంలో కనిపించిన దేశిపదాలను ఎంతో వివేచన చేసి కాని తన దేశి నామాలలో చేర్చుకోలేదు. తన ఈ నిఘంటువులలో తనకు ముందున్న దేశి పదకోశకారులు అభిమానచిహ్న, గోపాల, దేవరాజ, ద్రోణ, ధనసాల, పాదలిప్రా చార్య, రాహులక, శీలాంకాదులను ఉదాహరించి కొందరి మతాలు బండించి, మరికొందరి మతాలు సమర్థించాడు.

'దేశి దుస్సందర్భా

ప్రాయ స్సందర్భితాపి దుర్బోధా,

ఆచార్య హేమచంద్రః

తత్రాం సందృభతి విభజతి చ.'

(దేశి పదాలను అన్వయించడం కష్టం. అన్వయించినా అర్థం చేసికొనడం కష్టం. అలాటివాటిని హేమచంద్రుడు అన్వయించి సుబోధం చేస్తాడు.) అని గ్రంథాదిలో చేసిన ప్రతిజ్ఞను నిర్వహించుకున్నాడు. 'ఇప్పటి దేశి నిఘంటుకారులని,

వాటి వ్యాఖ్యాతలని ఎన్ని తప్పులని ఎన్నను? (అరునాతన దేశి కాదాణాం, తద్వ్యాఖ్యాతాణాం చ క్రియంతః సమ్మోహః పరిగణ్యంతే. 8.12)' అని వినుక్కున్నాడు కొన్ని చోట్ల. తను సారతర దేశి దర్శనంలో వ్రాస్తున్నావని, తన నిఘంటువులో పొరపాట్లందవని 'రిజిస్' శబ్ద వ్యాఖ్యాన సందర్భంలో స్పష్టపరిచాడు. (రిజిస్ అం ద వృక్షవిశేష మాతక్షతే. అస్మాదీస్తు సారతర దేశి దర్శనేన రిజిస్ శబ్దో మదుపటలాత్ వ్యాఖ్యాతః. తత్ర యుక్తాయుక్తస్య బహు దృశ్యానః ప్రమాణం 3 12 రిజిస్. తేనైతెట్టు.) అంతేకాక దేశి నామమాలలో పదాలన్నిటినీ ఆకారాదిగా-మొదటివర్గంలో అశాది పదాలు, అనేకార్థాలు; ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, పంచమ, షష్ఠ వర్గాలలో కదటతప వర్గాది పదాలు, వాటి అనేకార్థపదాలు, సప్తమ వర్గంలో రంపకారాది పదాలు, వాటి అనేకార్థాలు; అష్టమవర్గంలో సహాదిపదాలు క్రమబద్ధంగా ఉచ్చాడు. ఇలాటివాడు కాక మరెవరండీ ప్రమాణం!" అన్నాను.

"సరేకాని, హేమచంద్రుడు చెప్పిన దేశి పద నిర్వచనం అతివ్యాప్తం కాదూ?" అన్నారు ఆయన.

"అతివ్యాప్తం ఎందు కవుతుందండీ! అతడు స్పష్టంగానే చెప్పుడు.

'దేస విసేస పసిద్ధి

భట్టమాణా అనంతయా హుంతి,

తమ్మా అణా ఇ పా ఇ అ

వయట్ట బాసావిసేసఁ దేసి.'

(దేశవిశేష ప్రసిద్ధమైనవి అనంతంగా ఉంటాయి పదాలు. వాటి నుంచి అనాది ప్రాకృత ప్రపృత బాసావిశేషమే దేశి) అని అన్నాడు కదా. అయినా,

'వాచస్పతే రపి మతిః

స ప్రభవతి దివ్యయుగ సహస్రేణ,

దేశేషు యే ప్రసిద్ధా

తాళ్ శబ్దాన్ సర్వతః సముచ్చేత్రమ్.'

(దివ్యయుగ సహస్రం శ్రమించినా వాచస్పతి అంతవాడు గూడా ఆయా ప్రాంతాల్లో ప్రసిద్ధమైన ప్రాకృతంలో చేరిపోయిన దేశిపదాలను ఏర్పి కూర్చడం కష్టం) అని ఎంతో వినయంతో స్పష్టికరించాడు. దీనిని బట్టి తెనుఁగు, తమిళ, కన్నడాది దేశభాషా పదాలను ఎంతో శ్రమపడి, వాటి పుట్టు పూర్వోత్తరాదు తెలుసుకొని క్రోడికరించా ధనదం విస్పష్టం" అన్నాను.

"అక్కడేనయ్యా కలిగింది అపోహ. హేమచంద్రుడూ అపోహపడ్డాడు. దానినిబట్టి శ్రీ రామానుజ స్వామిగారు అపోహపడ్డారు. 'దేశీ నామాల' గ్లాసరీ లో కొన్ని దేశీవదాలకు మూలమంటూ తెలుగు, తమిళ, కర్నాటకవదాలు ఇచ్చారు. ద్రావిడ భాషా కుటుంబం అన్నదే లేదు. అంతా సంస్కృతం నుంచీ వచ్చిందే" అన్నారు ఆయన. "శ్రీ రామానుజస్వామిగారు తెలిపినవి కాక మరి కొన్ని తెలుగు తమిళ వదాలు కనుక్కున్నానంటే నేను దేశీ నామాలలో" అన్నాను. ఆయన విసి వినిపించుకోకుండానే, "ఏవీ చెప్ప. ఇద్దరినీ ఖండిస్తాను," అన్నారు. "వినండి! అంటూ మొదలు పెట్టాను.

అట్టి=దేవర భార్య, పతిభగినీ, పితృష్వసా అని మూడర్థాలు లిచ్చాడు. ఇది పూర్తిగా తమిళ పదం. నేడిది అన్నభార్య-వదినె-అనే అర్థంలో తమిళదేశంలో వ్యవహారంలో ఉంది. తర్వాత వదినగారు (పతిభగినీ) అనే అర్థంలోను వ్యవహృతమైంది.

ఉడూ=తృణవరివారణం—తృణావరణాద్వాదనం అన్నాడు. ఆవరణంలో ఆశ్రయం ప్రధానంగా ధృనిస్తుంది గనుక ఇది పీడు అనే తెనుగు పదం నుంచి కాని, ఉడు ధరించు అనే ద్రావిడ ధాతువునుంచి కాని విచ్ఛన్నమై ఉంటుంది. ఉడుపు. ఉడుగర తెలుగు.

ఉనలం=పీనం అన్నాడు. ఇది ఉసులుకొను అనే తెలుగు క్రియనుంచే వుట్టి ఉంటుంది,

ఓఆవలో=బాలాతపః—ఉదయపు ఎండ, ఇది బాలాతప శబ్దభవం కావచ్చు కాని, దేశీ పదమన్నాడు గనుక వెయ్యల్ అనే తమిళపద భవమా అన్న అనుమానం కలుగుతుంది. ఓలఇణీ=దయశీఘ్రతా. ఇది వలచు అనే తెనుగు ధాతువునుంచి వచ్చిందమకుంటాను. ఓలుంకి=ఛన్నరమణం—అంటే బాగుడుమారలు. ఒళిందుక్కో అనే తమిళధాతువు దీనికి మూలమై ఉంటుంది. ఓనీఓ=అబలః. ఇది ఓనీలోడునుంచి వచ్చిందేమో! ఓనీ—తమిళ పదం.

కలింజం, కిలింబం (కిలింబితం)=లఘుదారు. చిన్నకర్ర, పుడక. కిలింబిత శబ్దానికి కిలిచ్చితం అనే రూపాంతరమూ ఉంది. హేమచంద్రుడు కలింజం, కిలింబం అనే పదాలకు లఘుదారువు అన్న అర్థం చెప్పాడు కాని గాథా సప్తశతిలో (1.80) కిలింబిత కంటకేణ అని ప్రయోగం కనిపిస్తుంది. కిలింబిత కంటకం చిన్నముల్లు. ఈ కిలింబితం క్రమంగా కిలింజం, కిలింబం అని మారి చిన్నపుడక అనే అర్థంలో రూఢమై ఉంటుంది. మనకు సన్నని, నీచమైన అనే అర్థాలలో క్రించు కించు శబ్దాలున్నాయి. తమిళ కన్నడ భాష లలో కిలి, కిలింజల్, కిలిచ్చల్, కిల్ శబ్దాలకు సన్నని, సన్నగావేయు, చించు అనే అర్థాలున్నాయి. కొంచెం, కెల, శిల, పదాలు అల్పార్థాలు. కలింజ,

కిలింబ పదాలకు పైన ఉదాహరించిన ద్రావిడ పదాలకూ గం సామ్యాన్ని ఇట్టి అవి పీటికి మూలమై ఉంటాయి. పీటిని గతానుగతికంగా సంస్కృత పండితులూ ప్రయోగించగా, త్రికాండ శేషకారుడు కిలింజకం, కిలింజం అని సంస్కృత ముద్ర వేసి నూళ్ళు వాడు; అని వ్యాఖ్య చేశాడు. కిలిం=ప్రోకం. ఈ పదం ముందు చెప్పిన ద్రావిడ పదవర్గంలోనిదే.

కుమ్మణం=మానః. కుములు అనే తెలుగు పదాని కిది దగ్గరగా లేదు! కుందఓ=కృళః, దీనికి కుండు, కండు అనే తెనుగు, కన్నడ పదాలు మూల మనుకుంటాను.

చట్టా=దారుహస్తః. కర్రగరిటె, తెడ్డు. చటుటం—అని గాథాసప్త శతిలో (2.62) ప్రయుక్తమైంది. చట్టవం అనేపదం గరిటె, తెడ్డు అనే అర్థాలలో తెనుగు తమిళాలలో ఉంది. "చట్టవం బొకచేత బట్టి ఖడ్గము సంక దగిలించి" (భార. విరా. 1.211), "ప్రజ్ఞాశితంబైన పసిడి చట్టవమున నన్నంబు నునిచి నెయ్యదినుంచి" (కాశీ. 7.147). చిన్న మట్టి, కర్రపాత్ర లను కన్నడంలో చటుకి అంటారు. దారుహస్తం అని హేమచంద్రుడు అర్థం చెప్పాడు గనుక దీనికి చెట్టుపదంతో ఏదైనా సంబంధం ఉండేమో! మొదట కర్ర గరిటెకు వ్యవహారంలో ఉన్న ఈ పదం తర్వాత గరిటె సామాన్యానికి వ్యవహారమై ఉంటుంది.

చారో=ప్రియాలవృక్షః. సారచెట్టు. ఇది (సార.చార) తెనుగని వేరుగా చెప్పనక్కర లేదు. చుడులీ=ఉల్కా. కొరివి. చుడు (కాల్చు) అనే ద్రవిడ పదం దీనికి మూలం.

జంబువో, జంబులో=వేతనః. జంబుగడ్డి. ఇది కన్నడంలోను, కన్నడ పరిసర ప్రాంతాలలోను ఒకరకం తుంగకు వ్యవహారంలో ఉంది.

తజ్ఞాయం=ఆర్థ్యం. తడిసినది. చల్లనిది. తనియు. తనువు. తంపు తెనుగులోను, తజ్ఞన, తంపు కన్నడంలోను ఉన్నాయి. ఇది తన్నూరి జన్య పదం.

తాలారో=ఆవర్తః. నుడి. తలయతి తలం దర్శయతీ తాలారః— అని శబ్దకల్పద్రుమం వ్యుత్పత్తి. తాలారశబ్దం గాథాసప్తశతిలో (1.37) ప్రయుక్తమైంది. ఈ శబ్దం దేశీ అని వ్యాఖ్యాత లందరూ అన్నారు. తిల్, త్రిప్ప, తిరుగు, తలారు అనేవి తెలుగులో ప్రమి వాచకాలు. తలారు శబ్దానికి మరలు తిరుగు అనే అర్థాలున్నాయి. "క్రేపులం దలచి తలారించక" (భాగ 10 స్కం) అని ప్రయోగం. తలారుకు తాలూరుకు పోలిక ఉంది. తాలు శబ్దానికి

తిరుగు, తాలించు, తాంబోయి అనే ఆర్థా లున్నాయి. కనుక తగార, శబ్దమే తాలార శబ్దానికి మూలమై ఉంటుంది.

తిణిసం = మడువటలం. తేనెతెట్టు. తిణిసవదం దేశీ వదమని హేమ కంద్రుడు చెప్పిన చర్యను ఇదివరకే తెలిపాను. తేన్, తేనె, తేన్, తాన్ను ప్రావిడవదాలు; తిణిసం ఈ తేనె నుంచి వచ్చి ఉంటుంది.

వడుజాతక = తరుణి. ఇది వడుచు, యువతి అనే తెలుగు సంస్కృత వదాల కలయికతో ఏర్పడిందను కుంటాను. వలం, వలనం = స్వేదన. ఇది పొలను అనే తెలుగువదం మారుదావ మనుకుంటాను. పిల్లిరి = గంధుర్వంజం తృణం. ఇది పులు, పుల్లు, పూరి - అనే తమిళ తెలుగువదాలనుంచి పుట్టి ఉండదా? పేంద్ = పంద. పేడి. దీనికి మూలం పెణ్ అనే వదమై ఉంటుంది. పేండి అని దక్షిణాంధ్రుల వ్యవహారం. కనుక ఇది పెణ్, పేండి నుంచే వచ్చి వుంటుంది. పాణో = శ్వవచ. పాణ శబ్దం గాథానప్రకృతిలో వ్రయు క్తమైంది. "పాణసి పుష్ప బోధులము" (హరిశ్చంద్ర. ఆ.2.) పాణసి లోని అంత్య సీకారం రూపుచెడి పాణ మాత్రం మిగిలి ప్రాకృతంలో చేరింది.

పలహీ = కార్వానవృక్ష, వ్రత్తి, వ్రత్తి చెట్టు. ఈ వదం గాథానప్రకృతిలో నాలుగుసార్లు వ్రయు క్తమైంది. "పలహీ కార్వానవృక్షే దేశీ" అని కుల చాలదేవుని వ్యాఖ్య. హేమచంద్రుడు దీనికి పలహీ, పవణి అనే పర్యాయాలు కూడా ఇచ్చాడు. తెనుగు వ్రత్తే పలహీగా మారందని నానమ్మకం. వ్రత్తికి పూర్వరూపమైన పలుత్తి పలుత్తి అయి అంత్య ద్విత్వాక్షరం ఊదిపలకడంలో కలిగిన ప్రయత్నంలో మొదటి వకారం మహాప్రాణమై ఉంటుంది. వంది బోండి అయినట్లు. పలుత్తి, పలహీ అయింది. పత్రికా శబ్దంనుంచి వత్తి అయివుంటుందని, ప్రపత్రికా శబ్దం నుంచి వ్రత్తి పుట్టివుంటుందని మీరు (శ్రీనారాయణ రావుగారు) చేసిన వాదం సహేతుకంగా కనిపించదండి. పత్రికాశబ్దం నుంచే వత్తియ-వత్తి కావడానికి పిలుస్తూ అర్థంకోసం లాక్షణికంగా నానాభాధలూ పదవలసి వుంటుంది. ప్రపత్రికా శబ్దంనుంచి వ్రత్తి అనేరూపం అనలేకాదు. తెనుగు సంప్రదాయానికి ఉపసర్గ విధానమే విరుద్ధం. పత్రికానుంచి వత్తి అకావచ్చుకాని "పలహీ"ని ఏ విధంగానూ సాధించలేము. ఛద్ర వాచక చిల్ల-ఉచ్చిల్ల శబ్దాలు రెండూ వేర్వేరనీ, ఉచ్చిల్లశబ్దం ఉత్సూర్వక చిల్లశబ్దం కాదనీ; దేశీ శబ్దాలకు ఉపసర్గ సంబంధం వుండదనీ హేమచంద్రుడు ఉచ్చిల్ల పద వ్యాఖ్యతో (1.95) చర్చించాడు. (నహి దేశీశబ్దానా ఉపసర్గ సంబంధో భవతి) పలంనుంచి పలఅయినా పలిఅయినా, పలహీ అని అంత్యహీకారం ఎక్కడ నుంచి సాధించగలం?

బోదరం - వృక్ష. పెద్దది. ఇది బోద, బొద్దు అనే పీఠార్థ శబ్దాలకు దగ్గరగా లేదా:

కుండిరో = మూకర: వంది. దీనికి కుండో, ఋండో అనేవి రూపాంత రాలు. గాథానప్రకృతిలో బోండి (5.2) అని వ్రయోగం. ఈ మాటలు పిన్ విసగానే మనకు వంది అనే తెనుగుమాట మనసుకు తట్టడం లేదా! ప్రాకృ తంలో ఇ.వి.లకు, ఉ.ఓలకు వరస్పర వినిమిదం సహజం గనుక బోండ శబ్దాన్ని గ్రహించినట్లే. తెలుగు వ్యవహారంలో వదాది అకారం ఎకార ఒక రాయిగా మారుతుంది. గడ్డ-గెడ్డ, గరిట-గెరిట, మగడు-మొగడు. "మొగ డాచ్చి పిలిచెను పోయివచ్చెద సామి." పవ్వలు పావ్వలు. కన్నడంలోను ఇలా మారడం కద్దు. ఇలాగే వంది పొంది అయి, తవర్గం టవర్గంగా మారి పొండి అని ఊదిపలకడంలో చేయవలసిన వ్రయత్నాన్ని బట్టి ఆదివర్గం మహా ప్రాణంగా పరిణమించి బోండి అయి ఉంటుంది. ఇది ఈకారాంతం కావడంవల్ల శ్రీలింగమని భ్రమపడినందున బోండ, కుండ శబ్దాలు కల్పించబడ్డాయి. కుండిరో వదంలో వంది ప్రాచీనరూపం తొంగి చూస్తున్నది చూడండి. వందికి పూర్వరూపం వంద్ది. ప్రస్తుతం తమిళంలో వన్ది. రేఫసహిత నకారాన్ని ఉచ్చ రించడంలో స్త్రీ ఉచ్చారణ ఏర్పడుతుంది. స్త్రీ గూడా అవుతుంది. పన్ - రెండు = పం నెండు మళయాళరూపం వన్నెండు తెనుగు వ్యవహారరూపం. వన్ది వంది అయింది తెనుగులో. వన్ని అనేరూపం వ్యవహార మ్యతమైంది. వన్ని నేడు తమిళ వ్యవహారంలో ఉంది. కనుక వంద్ది పదం ప్రాకృతంలో ఋండో, కుండో, కుండిరో, బోండి అనే పెక్కు రూపాలతో చేరిందని ఊహిం చడం అనమంజనం కాదు.

మండిల్లో = అపూప: భక్ష్యవిశేషం. ఇది తెలుగు కన్నడాల మండిగలు కాదా? మలట్లో = గర్భ: ఇది మొరటు, మోటు, మోడు శబ్దాల వికృతి అను కుంటాను. మాకందో = అమ్ర: మామిడి దీని పుట్టు పూరోక్తగాలు చాల ఉన్నాయి, మరొకమారు చర్చిద్దాము.

హల్లీసో = రాసక: మందలేన శ్రీకాం నృత్యం. మనకు, కన్నడం వారికి హళ్ళి అనేవదం ఉంది. ఇది సున్నకు పర్యాయం. చిన్న వద్దలానికి అల్లి అంటారు కొన్ని ప్రాంతాలలో. గోరింనుకూడా అల్లి కాయ అంటారు. అల్లికాయలందీ గుండ్రని గుళ్ళు. బొంగరాలాటలో నేలమీద గుండ్రని గీటు గీచి దాని మధ్యన ఒక బొంగరాన్ని ఉంచుతారు చూచారా? అలా గీచే గుండ్రని గిరిని అల్లి అంటారు. అలాగే పిల్లలు ఒకరిచేయి ఒకరుపట్టుకుని గుండ్రంగా

వందెం కట్టి నిలవడాన్ని అల్లి కట్టడం అంటారు. కనుక ఈ అల్లె హల్లీసో అయిందేమో! హల్లీసం నుంచే అల్లికాకూడదూ అని ఎదురు ప్రశ్న వేస్తారు కదూ? కావచ్చు. కాని హేమచంద్రుడు దీన్ని దేశివదంగా పరిగణించాడు కనుకనే ఈ శ్రమంతా.

హుడ్డా=పణి. వందెం. ఇది ఒడ్డు అనే తెలుగు పదం వికృతే అయి ఉంటుంది.

హేరంభో=మహిష. దున్న పోను ఇది ఎరుమై (ఎమ్మె-క-ఎనుము. తె.) నుంచి వచ్చి సంస్కృతంలో చేరి అశ్వాత్థ వాచకమైందని కిట్టల్ తన కన్నడ నిఘంటువులో వ్రాశాడు. హేమచంద్రుడు దీనిని దేశి అంటున్నాడు గనుక ఎరుమైనంది ఇది ప్రాకృతంలో చేరి ఉండవచ్చు.

హోరణం=వత్తం. ఇది పోరువై. పోరణం-అనే ద్రవిడపదాల నుంచి వచ్చి ఉంటుంది. పోరువై అంటే కప్పకొనే వత్తం. ఇంకా ఎన్నో ఉన్నాయి ద్రవిడ పదాలు - ఇలా చెబుతూ పోయాను.

బండి అరక్కోణంలో ఆగినప్పుడుగాని తేలీలేదు ఎంత సేపు అయిందని. మరొక సమస్య వచ్చింది; టిక్కెట్టు లేకనే బండి ఎక్కాను.

"చూచావా? నీ కిడే శిష, తెల్లవారుజాము బండి ఎక్కి మద్రాసు చేరుకో. మరొకమారు హోరాహోరీగా పోట్లాడుకుందాం. ద్రావిడ భాషావాద సన్నిపాతం ముంచుకొచ్చింది మీ కందరికీ. స్వాస్థ్యం కలుగాలంటే కొంత కాలం వదుతుంది" అన్నారు ఆవేదనతో ఆయన.

నేను బండి దిగాను. బండి కదిలింది. సాహిత్యంలో అభిప్రాయ భేదాలను వ్యక్తిగత దోషంగా భావించుకొని పగపట్టే ఈ కాలం ఎక్కడ? అభిప్రాయ భేదాలు వేరు, అభిమానాలు వేరు; అభిమానాదరాళకు, మానవత్వానికి సాహిత్యంలోని మతభేదాలు అడ్డురావనే ఆ సహృదయ విమర్శక పరిశోధకాగ్రణి ఎక్కడ? అలాటి ఉదాత్త హృదయుడు మరొకడు నాకు కనిపించలేదు.

ఈ వ్యాససంపుటిని గురించి

ప్రజలే ప్రకృతులు. వారి బాష ప్రాకృతం. ఈ ప్రాకృతం అప్పటి మేధావులు చేసిన మార్పుతో - సంస్కారంతో సంస్కృతమయింది. ఈ సంస్కారం వేదాల ఆవిర్భావానికి ముందే జరిగింది. సంస్కృత ప్రాకృతాలు రెండూ సమానాంతరంగా అభివృద్ధి చెందాయి.

ఈ ప్రాకృతంతో మనకు గల సంబంధం దాదాపు మూడు సహస్రాబ్దాలనాటిది. మనకు బౌద్ధ జైనాలతో కలిగిన ఘనిష్ఠ సంబంధంతో తెలుగు ప్రాకృతాల మధ్య పరస్పర ఆదానప్రదానాలు జరిగాయి. ఈ బాషలు రెండూ జన్యజనక సంబంధం కలవా అన్నంతగా కలిసిపోయాయి.

ఈ విషయాలు తెలుపడం ఈ వ్యాససంపుటి ఉద్దేశం. ఈ ఉద్దేశ ప్రతిపాదనలో నా లక్ష్యం సత్యం. సత్యం సహస్ర చంద్రిత తీక్షణం. కనుక దుర్నిరీక్ష్యం. సత్యం సహస్ర చంద్ర శీతలం. కనుక సహనదూరం. కాని, సత్యం జిజ్ఞాసుయోగులకు స్వయంగా సాక్షాత్కరిస్తుంది, కనుక సహజ నిరీక్ష్యమవుతుంది; చల్లబరచి న్నబ్బించేయదు. సత్యదర్శనంలో అహంకారానికి తావులేదు. అహంకారం సత్యానికి బహుదూరం.

కనుక సత్యమేవ జయతే.